

บรรณานุกรม

หนังสือ

ก่องแก้ว วีระประจักษ์ และนิยะดา พาสุนธน์. คู่มือไทยโบราณ. กรุงเทพฯ: กองหอสมุดแห่งชาติ, ๒๕๒๑.

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. คณะอักษรศาสตร์. ภาควิชาบรรณารักษศาสตร์. ประวัติการทำบัตรรายการและการจัดหมู่หนังสือ. กรุงเทพฯ, ๒๕๒๑.

ชวรัตน์ เขิตชัย. การบรรณานิเทศน์หนังสือพิมพ์และนิตยสาร. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๐.

ชินวรสิริวัฒน์, สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวง, ผู้แปล. สุวรรณสามชาดกที่ ๓ เนมิชาดกที่ ๔. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๒. (พิมพ์ซ้ำร้ายในวันพระราชทานเพลิงศพ หม่อมปุ่น ชมพูนุท มารดาพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์)

คำรกราชานุกาพ, สมเด็จพระเทพฯ. ตำนานเครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้า.

พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๗.

..... . นิทานโบราณคดี. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๗.

..... . นิทานโบราณคดีเรื่องที่ ๔. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๔๗.

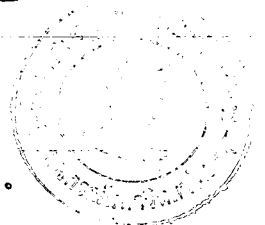
(พิมพ์พระราชทานเพลิงพระศพ สมเด็จพระยาตราชานุกาพ)

..... . เรื่องตั้งหอพระสมุทวชิรญาณ. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๑. (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสมรรัตนศิริเชษฐ โปรตให้พิมพ์เมื่อปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๗๑)

..... . สาส์นสมเด็จพระเจ้า เล่ม ๑๗, เล่ม ๒๑, เล่ม ๒๓. พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา,

คำรกราชานุกาพ สมเด็จพระเทพฯ และกรรมการหอพระสมุท. ตำนานหอพระสมุท.

พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๓๕๔.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเทพยา และนริศรานูริติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยา,

สาส์นสมเด็จเจ้า เล่ม ๑๑, เล่ม ๑๖. พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๐.

เทพคุณาภรณ์, พระ. บทเจริญพระพุทธมนต์ของวัดเทพธิดาราม. กรุงเทพฯ [ม.ป.ท.],

๒๕๒๒.

ธานีนิติ, พระองค์เจ้า. ประวัติหม่อมเจ้ามงคลประวัติ. พระนคร: โรงพิมพ์อัมศรี,

๒๕๕๓.

นนทนา เฝือกผ่อง. บรรณารักษศาสตร์เบื้องต้น. พระนคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง,

๒๕๑๔.

นริศรานูริติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระ. สาส์นสมเด็จเจ้า เล่ม ๑๐. พระนคร: โรงพิมพ์

คุรุสภา, ๒๕๐๔.

บุญถาวร หงสกุล. การจัดหมู่หนังสือระบบห้องสมุดรัฐสภาอเมริกัน. กรุงเทพฯ:

มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๑.

ประพัฒน์ ตรีณรงค์, ผู้เรียบเรียง. พระประวัติและงานสมเด็จเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ.

กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แพรวศึกษา, ๒๕๑๖.

ประยูทธ สิทธิพันธุ์. สามวัง. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ปรีทัศน์ศาสตร์, ๒๕๑๕.

ปัจจุรีย์ บุญยกุล. หลักฐานชาติพท์. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ไอเดียนสโตร์ [ม.ป.ป.]

ปาฐกถาเรื่องสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และพระประวัติ

ลูกเล่า พ.ศ. ๒๕๐๖. พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๖.

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน. พิมพ์ครั้งที่ ๓. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๐๒.

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรมการปกครอง, ๒๕๔๓.

พูนพิสมัย ศิลกุล, ม.จ.หญิง. ชีวิตและงานของสมเด็จเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ.

พระนคร: โรงพิมพ์หอสมุดกลาง ๐๔, ๒๕๑๕.

ภาณุรังษีสว่างวงศ์, สมเด็จพระเจ้าฟ้า และคนอื่น ๆ. หนังสือคือตัวราชการเจ้านาย

๑๑ พระองค์ช่วยกันแต่ง เล่ม ๒. พระนคร: โรงพิมพ์พิมพ์ไทย, ๒๔๖๖.

(สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช โปรดฯ ให้พิมพ์ในงานฉลองพระชันษา เมื่อปีฉลู พ.ศ. ๒๔๖๖)

มหามกุฏราชวิทยาลัย, คณะกรรมการ. ประวัติมหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์.

พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๑.

ราชกิจจานุเบกษา, กอง. ราชกิจจานุเบกษา (สารบัญ) เล่ม ๒๔ ภาคที่ ๑. [ม.ป.ท.], ศก ๑๓๑.

_____. ราชกิจจานุเบกษา (สารบัญ) เล่ม ๒๔ ภาคที่ ๒. [ม.ป.ท.], ศก ๑๓๑.

ราชบัณฑิตยสภา. เฉลิมพระยศเจ้านายจะบัวมีพระรูป. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๒.

_____. นิบาตชาดก เล่ม ๒๓ ภาคผนวก. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๔. (พิมพ์ในงานบำเพ็ญพระราชกุศลสนองพระเดชพระคุณ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในวันตรงกับวันสวรรคต ณ วันที่ ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๔)

ราชบัณฑิตยสภา. วัดพระเชตุพนฯ หอสมุดประชาชนแห่งแรกในประเทศไทย. พระนคร: มหาวิทยาลัยศิลปากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๐๘.

วิชาการ, กรม. แบบเรียนวรรณคดีไทย เล่ม ๔. พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๑.

วิบูลย์สวัสดิวงศ์, ม.จ. และธานีนิติ, พระองค์เจ้า. ความทรงจำหม่อมเจ้าวิบูลย์สวัสดิวงศ์ทรงแต่งประธานลูก ๆ และประวัติหม่อมเจ้าวิบูลย์สวัสดิวงศ์. พระนคร: โรงพิมพ์พิมพ์ศรี, ๒๔๘๕.

ศรีวรวงศ์, พระยา. พระประวัติพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรินทร์ (พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ). [ม.ป.ท.], ๒๔๕๙.

ศิรัชย์ นฤมิตรเรขการ. สะพานเก่ากรุงเทพฯ. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, ๒๕๒๐.

ศิลปากร, กรม. ราชสกุลวงศ์ พระนคร: กรมศิลปากร, ๒๕๑๒.

_____ . เรื่องเฉลิมพระยศเจ้านายระดับมีพระรูป. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๒. (พิมพ์ในงานพระศพสมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้ามหิตลอดุลยเดช กรมหลวงสงขลานครินทร์ ปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๔๗๒)

สมมตอมรพันธุ์, กรมพระ. การประชุมราชบัณฑิตย. พระนคร: โรงพิมพ์ศุภการจำรูญ, ๒๔๕๓. (พิมพ์แจกแก่ผู้เกี่ยวข้องอันควรจะได้รับและผู้ที่มีความต้องการ)

_____ . "คนเจ็บฟังพระสวดโพชฌงค์." ใน สารทศสมุจจัยอรรถคาถาภาวนาร. [ม.ป.ท.], ๒๔๕๗. (พระยาราชนฤ (อวบ เปาโรหิตย์) สร้างในนามของ ทานหุน พ.ศ. ๒๔๕๗)

_____ . "โคลงความกระวนกระวาย." ใน โคลงพิพิธพากย์. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๕๗. (พระยาราชนฤจจัยพิมพ์แจกในงานศพว่าที่นายพันโท หลวงไกรกรีธา (ยรรยง บุรณศิริ))

_____ . โคลงเรื่องพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕ (๒๓๙๖-๒๔๕๓). [ม.ป.ท.], ๒๕๐๗. (พิมพ์ในงานศพนางชม ขนาระติ วันที่ ๒๗ กันยายน พ.ศ. ๒๕๐๗)

_____ . โคลงสุภาสิตใหม่. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิมพ์ไทย, ๒๔๕๕. (พิมพ์แจกในงานศพ หลวงธรรมานูวัติจำนง (จ้อย) เมื่อวันที่ ๒๕ กันยายน ร.ศ. ๑๓๑)

_____ . "งานนักขัตฤกษ์ของชาวอินดู." ใน ลัทธิธรรมนิยมต่าง ๆ ภาคที่ ๒๒, หน้า ๗๐๑-๗๐๖. พิมพ์ครั้งที่ ๕. นครหลวงกรุงเทพธนบุรี: สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๑๕.

_____ . จดหมายเหตุพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสตัวเมือง ในแหลมมลายู คราว ร.ศ. ๑๑๗ ร.ศ. ๑๑๘ ร.ศ. ๑๑๙ รวม ๓ คราว.

พิมพ์ครั้งที่ ๓. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๑. (รองเสวก พระโสภณอักษรกิจ (เล็ก สมิตะสิริ) พิมพ์ทูลเกล้าฯ ถวายในงานพระศพสมเด็จพระราชบิดุลาบรมวงศาภิมาษา เจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ครบปีญญา สมวาร วันที่ ๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๑)

จดหมายเหตุพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาส
แหลมมลายูคราว ร.ศ. ๑๐๗ และ ๑๐๘. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒ-
ธนากร, ๒๔๖๗. (โปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในการบำเพ็ญพระราชกุศล
เมื่อสมเด็จพระอนุชาธิราช เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงนครราชสีมาเสด็จสวรรคตมาถึง
สัตตवार ๗ วันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๗)

จดหมายเหตุพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาส
แหลมมลายู คราว ร.ศ. ๑๐๘ ร.ศ. ๑๑๗ ร.ศ. ๑๑๘ ร.ศ. ๑๒๔
ร.ศ. ๑๒๕. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๗. (โปรดเกล้าฯ
ให้พิมพ์พระราชทานเนื่องในการบำเพ็ญพระราชกุศลเมื่อสมเด็จพระอนุชาธิราช
เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงนครราชสีมาเสด็จสวรรคตมาถึงณอยุธยาสมวาร ๗ วันที่
๓๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๖๗)

จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานุวงศ์กรุงรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่รัชกาล
ที่ ๑-๕. พระนคร: โรงพิมพ์กรุงเทพเดลิแมล์, ๒๔๕๗.

จดหมายเหตุเสด็จประพาสเกาะชวาในรัชกาลที่ ๕ ทั้ง ๓ คราว.
พิมพ์ครั้งที่ ๒. พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๔. (พิมพ์ในงานพระราชทาน
เพลิงศพ มหาเสวกตรีพระยาพิทักษ์เทพอักษร เมื่อวันที่ ๑๑ ธันวาคม ๒๕๐๔)

"ชนชาติกะเหรี่ยงที่เมืองไทรโยค." ใน ลัทธิธรรมนิยมต่าง ๆ เล่ม ๒
ภาคที่ ๒๒, หน้า ๖๔๕-๗๐๐. พิมพ์ครั้งที่ ๕. นครหลวงกรุงเทพธนบุรี:
สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๑๕.

ชุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.
[ม.ป.ท.], ๒๔๕๗. (พิมพ์แจกในงานพระเมรุพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า
ศรีนาคสวดี พ.ศ. ๒๔๕๗)

"เที่ยวทะเลตะวันออก." ใน อธิบายถึงเรื่องเที่ยวทะเลตะวันออก เที่ยว
มณฑลเพชรบูรณ์ เที่ยวน้ำตกเจ้าอนันท์ก๊กที่เกาะกุด เที่ยวไทรโยค, หน้า ๑๔-๖๔.
พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๔.

• นิบาตชาดก เล่ม ๑ เอกนิบาตสิลววรรค กุรุงควรรค กลาวกวรรค

เรื่องที่ ๖, ๗, ๘, ๙ และ ๑๐. พระนคร: โรงพิมพ์ศาสนศึกษา, ๒๔๙๑.

(พิมพ์เป็นที่ระลึกสำหรับวันเกิดพระสมุทรรุณการ ๒๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๙๑)

• นิบาตชาดก เล่ม ๒ เอกนิบาต อปายิมทวารค สิลตวารค ปโรสทวารค

หังลววรรค เรื่องที่ ๘๖, ๘๗, ๘๘, ๘๙ และ ๙๐. พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏ

ราชวิทยาลัย, ๒๔๙๔. (พิมพ์เป็นที่ระลึกวันเกิดพระสมุทรรุณการ ๒๒ มีนาคม

พ.ศ. ๒๔๙๔)

• นิบาตชาดก เล่ม ๒ เอกนิบาต อัถถกามวรรค อาสิลววรรค อิตถิวัรรค

วรมวรรค เรื่องที่ ๗๑, ๗๒, ๗๓, ๗๔, ๗๕ และ ๗๖. พระนคร: โรงพิมพ์

อักษรเจริญทัศน์, ๒๔๙๒. (พิมพ์เป็นที่ระลึกวันเกิดพระสมุทรรุณการ

๒๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๙๒)

• นิบาตชาดก เล่ม ๑๓ ปกณณนิบาต เรื่องที่ ๔๙๕, ๔๙๖. พระนคร:

โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๐. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

เจ้าจอมสวน เจ้าจอมไย รัชกาลที่ ๕ เมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๗๐)

• นิบาตชาดก เล่ม ๑๖ จัดตาสีลนิบาตและปิณฑาสนิบาต เรื่องที่ ๕๒๖, ๕๒๗

และ ๕๒๘. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๑. (พิมพ์ในงาน

บรรจุพระอัลลิมหาอำมาตย์เอก พระองค์เจ้าจรัญศักดิ์กฤดากร เมื่อวันที่ ๙ ธันวาคม

พ.ศ. ๒๔๗๑)

• "บทละครเรื่องจับพระบ้ำ." ใน บทละครชุดเบ็ดเตล็ดในเรื่องรามเกียรติ์

พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๑, ที่ ๒, ที่ ๔, ที่ ๕ และพระราชนิพนธ์ กรมพระราช

วังบวร มหาศักดิ์พลเสพ, หน้า ๑-๑๑. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร,

๒๔๖๖. (แจกในการกฐินพระราชทาน จางวางโท พระยาอุดมราชภักดี

ณ วัดอินทาราม)

- _____ . ประกาศการพระราชพิธี เล่ม ๑; สำหรับพระราชพิธีประจำปี. พระนคร: โรงพิมพ์พิมพ์ไทย, ๒๔๕๔. (ข้าราชการกรมราชเลขาธิการพิมพ์ครั้งแรกสนองพระคุณในงานพระศพ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ปีโรงยัฐศก พ.ศ. ๒๔๕๔)
- _____ . "ประเพณีการบวชนาค." ใน ลัทธิธรรมนิยมต่าง ๆ เล่ม ๒ ภาคที่ ๒๒, หน้า ๖๗๗-๖๘๔. พิมพ์ครั้งที่ ๕. นครหลวงกรุงเทพธนบุรี: สำนักพิมพ์บรรณาการ, ๒๕๑๕.
- _____ . "เรื่องความสุข." ใน ลัทธิธรรมนิยมต่าง ๆ เล่ม ๒ ภาคที่ ๒๒, หน้า ๗๐๗-๗๑๒. พิมพ์ครั้งที่ ๕. นครหลวงกรุงเทพธนบุรี: สำนักพิมพ์บรรณาการ, ๒๕๑๕.
- _____ . เรื่องตั้งเจ้าพระยากรุงรัตนโกสินทร์. พิมพ์ครั้งที่ ๓. พระนคร: กรมศิลปากร, ๒๕๑๒. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ม.ล.ชูชาติ กำภู พ.ศ. ๒๕๑๒)
- _____ , ผู้เรียบเรียง. เรื่องตำนานพระโกษล. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๘. (พิมพ์ในงานพระศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้านารีรัตนา ครบขันญาสมวาร วันที่ ๓ สิงหาคม ปีฉลู พ.ศ. ๒๔๖๘)
- _____ . เรื่องพระพุทธโฆษาหรือพระพุทธโฆสะและตำนานพระปริตร. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๑๔. (ธนาคารกรุงเทพฯ พิมพ์ถวายเนื่องในการสมโภชสุพรรณบัฏและทำบุญอายุสมเด็จเจ้าพระพุทธโฆษาจารย์ (ขุติอนุโร มหาเถระ) วัดสามพระยา เมื่อ ๒๖ มีนาคม ๒๕๑๔)
- _____ . หนังสือเทศนาในการพระราชพิธีรัชฎาภิเศก เมื่อ ร.ศ. ๑๑๒. [ม.ป.ท.], ๒๔๕๕. (พระเจ้าพี่นางเธอพระองค์เจ้าวรลักษณาวดีให้พิมพ์เป็นของแจกในงานพระราชทานเพลิงศพ เจ้าจอมมารคาสุข เมื่อ ร.ศ. ๑๓๑)
- _____ . หนังสือเรื่องวงศ์วงศ์จักรจักร. พระนคร: โรงพิมพ์ยัมศรี, ๒๔๕๓. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมเจ้ามงคลประวัติ สวัสดิกุล ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์)

สมมตอมรพันธุ์, กรมพระ และกรรมการหอพระสมุดวชิรญาณ. บัญชีเรื่องหนังสือใน

หอพระสมุดวชิรญาณ ภาคที่ ๑ แพนกบาฬี พ.ศ. ๒๔๕๙. พระนคร: โรงพิมพ์
พิมพ์ไทย, ๒๔๕๙.

_____ . ปัญหาขัดข้อง. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๓.

(พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นไชยา ศรีสุริโยภาส
เมื่อ ปีวอก พ.ศ. ๒๔๖๓)

สมมตอมรพันธุ์, กรมพระ และคนอื่น ๆ. โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยา

บำราบปรปักษ์. พระนคร: โรงพิมพ์พิมพ์ไทย, ๒๔๖๓. (พิมพ์ในงานปลงศพ
หม่อมหลวงหญิง ปก มาลากุล ณ กรุงเทพฯ ธิดาเจ้าพระยาพระเสด็จฯ เมื่อ
ปีวอก พ.ศ. ๒๔๖๓)

_____ . วชิรญาณสุภาสิตกับบทแถมของกรมหลวงประจักษ์. พระนคร: โรงพิมพ์
โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๗. (พิมพ์ในงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคมครบชัษฏาสมวาร วันที่ ๑๕ มีนาคม ๒๔๖๗)

สมมตอมรพันธุ์, กรมพระ และดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา.
จดหมายเหตุเรื่อง

ทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์กรุงรัตนโกสินทร์. พิมพ์ครั้งที่ ๒. พระนคร:

โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๘. (พิมพ์ในงานพระศพสมเด็จพระเจ้า
น้องนางเธอ เจ้าฟ้ามาลินีนพดารา ศิริภาพรรณวดี กรมขุนศรีสัชนาลัย สุรภักญา
เมื่อปีฉลู พ.ศ. ๒๔๖๘)

_____ . ประกาศการพระราชพิธี เล่ม ๒; สำหรับพระราชพิธีการจร. พระนคร:

โรงพิมพ์พิมพ์ไทย, ๒๔๕๙. (ข้าราชการกรมราชเลขาการพิมพ์ครั้งแรกสนอง
พระคุณในงานพระศพ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ปีโรงฮัลลศก พ.ศ. ๒๔๕๙)

_____ . เรื่องตั้งพระราชอาณัติผู้ใหญ่ในกรุงรัตนโกสินทร์. พระนคร: โรงพิมพ์

โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๖. (พิมพ์แจกในงานฉลองพระชันษาสมเด็จพระเจ้า
สังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณในปีกุญ พ.ศ. ๒๔๖๖)

สมมตอมรพันธุ์, กรมพระ และดำรงเจดีย์รัฐ, หลวง, ผู้แปลและเรียบเรียง. ปัญญาสชาดก

ภาคที่ ๑ สมุทโฆสชาดกกับสุณชชาดก. พระนคร: โรงพิมพ์มงคลการพิมพ์,

๒๕๐๘. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์งานศพนายนาถ อินทรวิเชียร)

สุทธิลักษณ์ อำนวยการ. บรรณารักษศาสตร์ภูมิหลัง. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช,

๒๕๒๑.

สมนชาติ สวัสดิ์กุล, ม.ร.ว., ผู้รวบรวม. บันทึกขยายนในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ

สมมตอมรพันธุ์ ตอนที่ ๑. พระนคร: โรงพิมพ์พิมพ์ศรี, ๒๕๔๕. (หม่อมเกื้อ

สวัสดิ์กุล ฅ อยู่ชยา พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ ม.จ.วิบูลย์สวัสดิวงศ์

สวัสดิ์กุล พ.ศ. ๒๕๔๕)

เสถียร ลายลักษณ์. ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม ๑๘; กฎหมาย ร.ศ. ๑๒๐-๑๒๑.

พระนคร: โรงพิมพ์เดลิเมล, ๒๕๗๘.

_____ . ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม ๒๓ ร.ศ. ๑๒๘-๑๒๙ (๒๕๕๒-๓). พระนคร:

โรงพิมพ์เดลิเมล, ๒๕๗๗.

_____ . ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม ๒๗ ปี ๒๕๕๗ กฎหมายรวม ๑๓๑.

[ม.ป.ท.], ๒๕๗๗.

_____ . ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม ๒๘ ปี ๒๕๕๘ กฎหมายรวม ๑๓๑.

[ม.ป.ท.], ๒๕๗๗.

บทลงนาม

"แจ้งความขอพระสมุทวชิรญาณ." ราชกิจจานุเบกษา ๒๓ (๒๔ มีนาคม ๒๕๕๘):

๑๓๐๘-๑๓๑๐.

"แจ้งความขอพระสมุทวชิรญาณ." ราชกิจจานุเบกษา ๒๔ (๑๕ เมษายน ร.ศ. ๑๒๖)

๓๒-๓๔.

"แจ้งความขอพระสมุทวชิรญาณ." ราชกิจจานุเบกษา ๒๗ ภาค ๑ (๑๘ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๒๘):

๑๘๕-๑๘๖.

มณฑล ลำปาง. "วัดพระศรีรัตนศาสดาราม-ปราสาทพระเทพบิดร." มิตรกร.

๒๒ (๓๑ ส.ค. ๒๕๒๓): ๖.

ศรีทอง สีหาพงศ์. "ห้องสมุดหอไตร." วารสารห้องสมุด ๘: ๔, ๕ และ ๖ (พ.ศ. ๒๕๐๗

ฉบับต้อนรับลมหนาว): ๓๔๔-๔๐๐.

สุทธิลักษณ์ อ่ำพินวงศ์. "ห้องสมุดนิลสันเขีย อนุสรณ์แห่งความอาลัยรักหม่อมเจนนี นิลสัน

เขีย." วารสารห้องสมุด ๘ (ฉบับรับลมร้อน ๒๕๐๗): ๑๑๐-๑๑๒.

สุนนชาติ สวัสดิกุล, ม.ร.ว. "มรดกที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพประทานแก่

ข้าพเจ้า." จันทร์เกษม ๔๖ (พฤษภาคม-มิถุนายน ๒๕๐๕): ๓๕.

เอกสารอื่น ๆ

กองหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ ๕ กต.๖.๒๐/๑ หนังสือโต้ตอบในเรื่อง

ต่าง ๆ ที่มีไปมากับกรมหมื่นสมมตฯ (พ.ศ. ๒๔๔๐-๒๔๔๑)

____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ค.๑๘.๑๐/๑๒ เงินเดือนหอพระสมุด (๒๖ เม.ย. - ๕ ธ.ค. ๑๒๐)

____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ รล. บัญชีเอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ ๕ กรมราชเลขาธิการ (ค่านำ) พ.ย. ๒๕๑๔.

____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ รล.๑/๑ ข้าราชการในกรมราชเลขาธิการ (๒๔ พ.ค. ๑๑๒ - ๒ ต.ค. ๑๑๔)

____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ รล.๑/๒ ออคิดออฟฟิศหรือออฟฟิศไปรเวตสิเกอร์ตารี (ร.ศ. ๙๓-๙๔)

____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ รล.๑/๕ ตั้งตำแหน่งเสนาบดี ๑๒ กระทรวง (๑ เม.ย. ๑๑๑)

____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ รล.๑/๗ เรื่องตั้งตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมุรธาธรและเรื่องกรมหมื่นสมมตลาออกจากตำแหน่งเสนาบดี (๘-๑๕ เม.ย. ๑๑๑)

____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ รล.๑-๑๐ ข้าราชการในกรมราชเลขาธิการ (๒๔ พ.ค. ๑๑๒ - ๒ ต.ค. ๑๑๔)

- ____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ รล.๑/๑๓ เปิดเตล็ดส่วนพระองค์ กรมพระสมมตทรงปรารภ
ถึงราชการทางกรมราชเลขาและพระคลังข้างที่ (๑๑ ต.ค. ๑๑๓ - ๓๑ มี.ค. ๑๑๖)
- ____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ รล.๑/๓๒ หอพุทธสาสน์ (ชื่อหนังสือสำหรับหอพุทธสาสน์
(๒๑ มี.ค. ๑๒๐ - ๔ มี.ย. ๑๒๑)
- ____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ รล.๓/๑ เจ้านายแลข้าราชการในกรมราชเลขานุกรการประชวร
อุปาย (๑๔ ก.พ. ๒๔๕๓ - ๓๐ ก.ย. ๒๔๖๔)
- ____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ รล.๘.๒ ข./๑๑ เลียงพวกบัณฑิตยและแจกหนังสือเรื่องการ
ประชุมราชบัณฑิต (๑๑ เม.ย. - พ.ค. ๑๒๕) พ.ศ. ๒๔๕๓.
- ____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ รล.๑๐/๕ ตั้งเลขานุการสภาเสนาบดีและองคมนตรี
(๕ พ.ย. ๑๑๑ - ๔ มี.ค. ๑๑๓)
- ____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ รล.๘๘/๒๑ เรื่องหนังสือพม่าทูลเกล้าฯ ถวายเป็นภาษามุกาม
ร.ศ. ๑๑๘ (๒๒ พ.ค. ๑๑๘ - ๓๐ เม.ย. ๑๒๐)
- ____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ว.๑/๕ เรื่องกรมพระสมมตทรงอุทิศสิ่งของในการกุศล
(๒๘ ส.ค. - ๒๔ ต.ค. ร.ศ. ๑๑๓)
- ____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ว.๕/๑ เรื่องตั้งรัฐมนตรีสภา (พระราชบัญญัติรัฐมนตรีสภามี
ตั้งสภานายกและพระราชดำรัสเปิดประชุม (๒๓ ธ.ค. ๑๑๓ - ๒๔ ส.ค. ๑๑๔)
- ____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ว.๑๕/๑๐ ประชวร ล้นพระชนม์และป่วยตาย (๒๗ ก.พ. ๑๐๘ -
๒๒ มี.ค. ๑๑๘)
- ____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศ.๓/๔ โรงเรียนมหามกุฏราชวิทยาลัย (๒๗ มี.ค. ๑๑๗ -
๓ พ.ย. ๑๑๗)
- ____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศ.๓/๒๗ ส่งคาถาปาฬซึ่งคัดจากอักษรพม่าและแปลเป็นภาษา
ไทย เล่ม ๔ (๑๒-๑๔ ตุลาคม ๑๒๓)
- ____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศ.๕/๓ โรงเรียนราชกุมารและโรงเรียนราชกุมารี
(๒๒ ธ.ค. ๑๑๓ - ๑๗ ก.ค. ๑๑๔)

- ____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศ.๒๑/๑ ทอพระสมุควชิรญาณ [ม.ป.ป.]
- ____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศ.๒๑/๒ เรื่องการประชุมที่ทอพระสมุค (ธ.ค. ๑๐๔ - ๑๔ ธ.ค. ๑๑๗)
- ____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศ.๒๑/๓ เรื่องเปิดเตล็ดต่าง ๆ (๔ ก.ย. ๑๐๔ - ๘ ต.ค. ๑๑๔)
- ____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศ.๒๑/๔ เปิดเตล็ดทอพระสมุควชิรญาณ (๖ พ.ค. ๑๑๐ - ๔ ก.ย. ๑๑๑)
- ____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศ.๒๑/๕ เรื่องทอพระสมุควชิรญาณ (๓๐ เม.ย. ๑๑๔ - ๒๘ ต.ค. ๑๒๔)
- ____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศ.๒๑/๖ ทอพระสมุคเรื่องเงินค่าเรื่องต่าง ๆ สำหรับหนังสือพิมพ์ชิรญาณ (๒๐ ต.ค. ๑๑๔ - ๑ ก.พ. ๑๑๖)
- ____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศ.๒๑/๗ เรื่องทอพระสมุควชิรญาณ (ส.ค. ๑๒๐ - ๒๔ พ.ย. ๑๒๒)
- ____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศ.๒๑/๘ เรื่องตั้งทอสมุคสำหรับพระนคร (ทอพระสมุควชิรญาณ) ๒๗ ก.ย. ๑๒๒ - ๑๗ ก.ย. ๑๒๔.
- ____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศ.๑๑/๔ อังกฤขส่งบัญชีรายชื้อหนังสือมาแลกเปลี่ยนหนังสือบาลีหรือหนังสือไทย (๑๗ ก.ค. ๑๒๔ - ๒ ก.ย. ๑๒๔)
- ____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๔ Professor-Finah (พ.ศ. ๒๔๔๗-๒๔๕๒)
- ____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๕ จดหมายโต้ตอบ (พ.ศ. ๒๔๔๘)
- ____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๗ Otto Harrassowitz 14 Turrstrasse Leipagig (พ.ศ. ๒๔๔๘-๒๔๗๑)
- ____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๘ Messrs.kelly & Walsh, Limited (๒๔๔๘-๒๔๗๑)
- ____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๑๓ จดหมายโต้ตอบ (๒๔๕๐)
- ____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๑๔ ทอพระสมุควชิรญาณ (พ.ศ. ๒๔๕๐-๒๔๕๑)
- ____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๑๗ ทอพระสมุควชิรญาณ (พ.ศ. ๒๔๕๑-๒๔๖๓)

- _____ . เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๑๘ เบิกเคล็ด (พ.ศ. ๒๔๕๑-๒๔๖๓)
- _____ . เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๑๘ จดหมายโต้ตอบ (พ.ศ. ๒๔๕๑-๒๔๖๔)
- _____ . เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๒๒ จดหมายหัดต่อโต้ตอบ (พ.ศ. ๒๔๕๒)
- _____ . เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๒๔ การประชุมกรรมการหอพระสมุดวชิรญาณ
ครั้งที่ ๑ (๒๔๕๔)
- _____ . เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๒๕ จดหมายหัดต่อ (พ.ศ. ๒๔๕๒)
- _____ . เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๒๘ หอพระสมุดวชิรญาณ (พ.ศ. ๒๔๕๔)
- _____ . เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๓๒ จดหมายหัดต่อถึง Mr. Blayden
(พ.ศ. ๒๔๕๔-๒๔๕๕)
- _____ . เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๓๖ เรื่อง Professor Bradley และ
Original Salues of Total Amount of Exhibits sent to Leipzig
for the Graphie Exhibitioes (พ.ศ. ๒๔๕๖)
- _____ . เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๓๘ หอพระสมุดวชิรญาณ (๒๔๕๖-๒๔๖๔)
- _____ . เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๔๐ หอพระสมุดวชิรญาณ (พ.ศ. ๒๔๕๗)
- _____ . เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๔๖ หอพระสมุดวชิรญาณ (๒๔๕๗-๒๔๕๘)
- _____ . เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๔๔ เยอรมันเป็นหนี้หอพระสมุด (พ.ศ. ๒๔๕๗-
๒๔๗๒)
- _____ . เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๔๑ ฎีกาเบิกเงินเดือนและค่าใช้จ่ายเบ็จเสร็จ
พ.ศ. ๒๔๕๘.
- _____ . เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๕๕ ฎีกาเบิกเงินเดือน (พ.ศ. ๒๔๕๘)
- _____ . เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๖๒ หอพระสมุดวชิรญาณ (หอพระสมุดใหม่
(พ.ศ. ๒๔๕๘-๒๔๕๙))
- _____ . เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๖๓ ส่งเงินและเบิกเงินพระคลังข้างที่
(๒๔๕๘-๒๔๖๐)

- _____ . เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๖๔ รายงานความเจริญของหอพระสมุดสำหรับ
พระนคร (๒๔๕๔-๒๔๖๕)
- _____ . เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๖๗ คำสั่งต่าง ๆ (พ.ศ. ๒๔๕๕)
- _____ . เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๑๕๐ เงินที่ได้มาในส่วการเริ่มต้นหอพระพุทธ-
ศาสนสังคหะ ๒๔๖๐-๒๔๗๐ .
- _____ . เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๐๗๐๑.๖/๒๐๗ รูปการซึ่งหอพระสมุดวชิรญาณจัดแสดงใน
สยามรัฐพิพิธภัณฑ์ (พ.ศ. ๒๔๖๔-๒๔๖๘)
- _____ . เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๑๑/๑๐ เรื่องหอพระสมุดวชิรญาณส่งสำนวนหนังสือของ
หอพระสมุดที่จะจำหน่าย (๓๑ พ.ค. - ๘ มิ.ย. ๒๔๕๔)
- _____ . เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๑๑/๑๒ หอพระสมุดวชิรญาณ พ.ศ. ๒๔๕๔-๒๔๖๖ .
- _____ . เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๑๑/๑๓ เรื่องตั้งพระราชประสงค์หอพระสมุดวชิรญาณ
(๒๔ พ.ย. - ๑๓ ธ.ค. ๒๔๕๔)
- _____ . เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๑๑/๑๕ เรื่องขอพระราชทานยศให้ข้าราชการหอพระสมุด
วชิรญาณ ๖ นาย (๘-๒๕ มี.ค. ๒๔๖๐)
- _____ . เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๑๑-๑๘ หอพระสมุดวชิรญาณ (๑๕ ส.ค. ๒๔๕๑)
- _____ . เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศธ.๑๑/๑๙ หอพระสมุดวชิรญาณ (พ.ศ. ๒๔๕๕-๒๔๖๐)
- _____ . เอกสารรัชกาลที่ ๕ สบ.๑๖ สำเนาบันทึกส่วนพระองค์ กรมพระสมมตอมรินทร์
ปี ค.ศ. ๑๘๘๓-๑๙๑๕ .
- _____ . เอกสารรัชกาลที่ ๕ สารบาญเอกสารจดหมายเหตุแห่งชาติ; พระราชหัตถเลขา
ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. [ม.ป.ป.]
- _____ . เอกสารรัชกาลที่ ๕ อ.๔/๑ พระนามและนามองมนตรี (ร.ศ. ๑๑๑-๑๒๕)
- _____ . เอกสารรัชกาลที่ ๕ อ.๑/๘ เรื่องแยกรมราชเลขานุการกับกระทรวงมุรธาธรเป็น
คนละกรมให้กรมหมื่นพิทยคงเป็นเสนาบดี กรมหมื่นสมมตเป็นราชเลขานุการ
(๒๕ พ.ค. ร.ศ. ๑๑๔)

- _____ . เอกสารรัชกาลที่ ๕ อ.๒/๑๐ พระราชกฤษฎีกาเรื่ององคมนตรีสภาหรือที่ปรึกษา
ราชการในพระองค์ [ม.ป.ป.]
- _____ . เอกสารรัชกาลที่ ๕ อ.๑๐/๒ ตั้งกรมพระองค์เจ้า และเจ้าพระยา (๒๒ ส.ค. ๑๑๔ -
๒๘ มี.ค. ๑๑๔)
- _____ . เอกสารรัชกาลที่ ๕ อ.๑๗/๑ ขอดังตำแหน่งกรมราชเลขา อาลักษณ์ พระคลังข้างที่
(๒๘ เม.ย. ๑๑๒ - ๑๔ ก.ย. ๑๑๘)
- _____ . เอกสารรัชกาลที่ ๕ อ.๑๗/๑๐ สัญญาบัตรแลเครื่องราชอิสริยาภรณ์ทางกรมราช-
เลขานุการ กรมพระอาลักษณ์แลพระคลังข้างที่ (๑๓ ม.ค. ๑๒๑ - ๓ พ.ค. ๑๒๘)
- _____ . เอกสารรัชกาลที่ ๖ กต.๖.๒๐/๔ กรมพระสมมตอมรพันธุ์สิ้นพระชนม์ (พ.ศ. ๒๔๕๘)
- _____ . เอกสารรัชกาลที่ ๖ กต.๖.๒๐/๖ ประวัติกรมพระสมมตอมรพันธุ์ พ.ศ. ๒๔๕๘
(๒๘ พ.ค. ๒๔๕๘)
- _____ . เอกสารรัชกาลที่ ๖ ม.๑๖.๓/๑ เลือป่าสัญญาบัตรสมาชิกกองเสือป่า
(๑๔ ก.ค. ๒๔๕๔ - ๔ ส.ค. ๒๔๖๐)
- _____ . เอกสารรัชกาลที่ ๖ รล.๒/๓ ประกาศตั้งตำแหน่งเสนาบดีที่ปรึกษาตำแหน่ง
ราชเลขาและอธิบดีกรมพระคลังข้างที่ (๒๔ มี.ย. ๒๔๕๔)
- _____ . เอกสารรัชกาลที่ ๖ รล.๓/๒ ตั้งแลย้ายข้าราชการในกรมราชเลขานุการ
(๑๖ พ.ค. ๒๔๕๔ - ๔ ก.ย. ๒๔๖๔)
- _____ . เอกสารรัชกาลที่ ๖ รล.๑๑/๔ ตราสำหรับตำแหน่งกรมพระคลังข้างที่และหอพระสมุด
วชิรญาณ (๒๗ ก.พ. / ๕๕๔ - ๒๖ มี.ค. ๒๔๕๕)
- _____ . เอกสารรัชกาลที่ ๖ ศธ.๑๑/๑๗ ตำนานหอพระสมุด หอพระสมุดวชิรญาณส่งรายงาน
ประจำปีของหอสมุดสำหรับพระนคร ๒๔๖๐ (๒๘ เม.ย. - ๑๐ พ.ค. ๒๔๖๒)

ลักษณะหญิง รัตตสาร. "งานเขียนเชิงชีวประวัติของไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ระหว่าง
พ.ศ. ๒๓๒๔-๒๔๗๕." วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต แผนกวิชาบรรณารักษศาสตร์
บัณฑิตวิทยาลัย, ๒๕๒๐.

วิมลวรรณ ทองปรีชา. "พระประวัติและพระกรณียกิจของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ." วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๐๗.

เอมอร เจริญรัฐ. "สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ : พระประวัติและผลงานด้านพัฒนาหอสมุดแห่งชาติ." วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๐๗.

ไมโครฟิล์ม

กองหอสมุดแห่งชาติ. ไมโครฟิล์ม วชิรญาณ ตอนที่ ๔-๕ มกราคม-กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๓.

____. ไมโครฟิล์ม วชิรญาณ ตอนที่ ๔-๖ กุมภาพันธ์-มีนาคม ร.ศ. ๑๑๓.

____. ไมโครฟิล์ม วชิรญาณ ตอนที่ ๖ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๓.

____. ไมโครฟิล์ม วชิรญาณ ตอนที่ ๑๐๓ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๒๔.

สัมภาษณ์

กุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ. ผู้อำนวยการหอสมุดแห่งชาติ. สัมภาษณ์, ๑๗ มีนาคม ๒๕๒๔.

สมโรจน์ สวัสดิ์กุล. อยุทธยา, คุณหญิง. สัมภาษณ์, ๒๑ ธันวาคม ๒๕๒๓.

สุนทรวิจิตร, พระ พระปลัดวัดเทพธิดาราม. สัมภาษณ์, ๒๒ ธันวาคม ๒๕๒๓.

อุไรวรรณ ภูมิรัตน์. อาจารย์ใหญ่โรงเรียนเลิศประสาฬหวิชา. สัมภาษณ์, ๒๑ ธันวาคม ๒๕๒๓.

Books

Bangkok Times Press. Directory Bangkok and Siam, 1910. 21th ed.

London: Bangkok Time, 1910.

Codes, George. The Vajiranana National Library of Siam. Bangkok:

Bangkok Time Press, 1924.

Esdaile, Arundell. The British Museum Library. 2d ed. London: George Allen & Unwin, 1948.

So Sethaputra, comp. New Model English-Thai Dictionary. Desk ed. Bangkok: Thai Watana Panich, 1975.

_____. New Model English-Thai Dictionary. V.1, V.2. Bangkok: Thai Watana Panich, 1972.

Sveistrup, Chas S. Catalogue of the Books of the Royal Vajirayan Library. Bangkok [n.p.], 1892.

Articles

Berkley, Edmund, and Berkley, Dorothy Smith. "The First Librarian of Congress, John Beckley." The Quarterly Journal of the Library of Congress. 32 (April, 1975): 85-96.

Kent, Allen, and Lancour, Harold. "Beckley, John James." Encyclopedia of Library and Information Science 2 (1970): 83-87.

_____. "Catalogs and Cataloging." Encyclopedia of Library and Information Science 4 (1970): 272-273.

Kent, Allen, Lancour, Harold, and Daily, Jay E. "Panizai Sir Anthony." Encyclopedia of Library and Information Science 21 (1977): 300-318.

Schacht, Sigrid. "Antonio Panizzi's Librarianship and Its Representation in the Pioneering Library Journals." Libri. 29 (December 1979): 295, 326-328.

ภาคผนวก

	หน้า
ก. ลำดับสายราชสกุล สวัสดิกุล	๒๗๘
ข. คำประกาศสถาปนาอิสริยยศเป็นกรมหมื่น, กรมขุน, กรมพระ..	๒๗๙
ค. งานพระนิพนธ์	๒๘๕
ง. ประวัติกระทรวงมรดก	๓๔๕

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

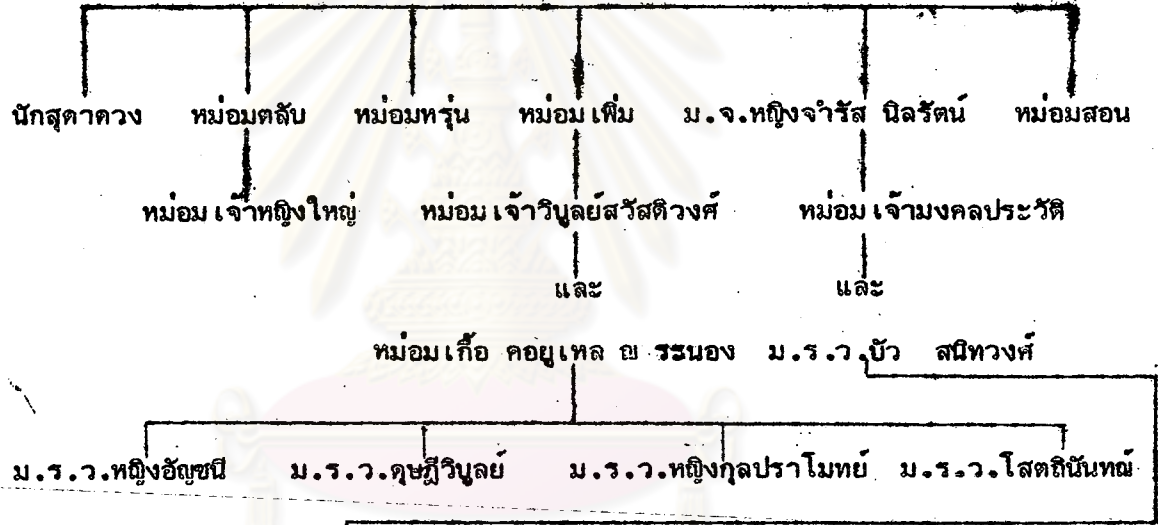
ภาคผนวก ก

ลำดับสายราชสกุล สวัสดิกุล

รัชกาลที่ ๔ และท้าวทรงกันดาล (เจ้าจอมมารคำหุ่น)

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์

และ

- ม.ร.ว.หญิง สดดีศรี
- ม.ร.ว.ทวีมงคล
- ม.ร.ว.สุนนชาติ
- ม.ร.ว.กาทก่า
- ม.ร.ว.หญิงนิลอุบล
- ม.ร.ว.ฉนิยวาท
- ม.ร.ว.บุญจิตต์
- ม.ร.ว.หญิงสุดศรี

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ข

คำประกาศสถาปนาอิสริยยศของกรมพระสมมตอมรพันธุ์ทั้ง ๓ คราว คือ

พ.ศ. ๒๔๒๙ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทรงกรมเป็นกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ โดยเสด็จพระราชทานพระสุพรรณบัตรที่วังของกรมพระสมมตอมรพันธุ์ ตามธรรมเนียมที่ใช้อยู่ขณะนั้น มีประกาศกระแสพระบรมราชโองการไว้ดังนี้

คำประกาศ

ศุภมัสดุ พระพุทธศาสนกาลเป็นอดีตภาคล่วงแล้ว ๒๔๒๙ พรรษา ปัตยุบันกาล
 โสณสังวัจจร กติกมาส กภาพักษ์ ตติยตีสี่ โสรวาร บริเอทกาลกำหนด พระบาทสมเด็จพระ
 ประมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่า พระเจ้าน้องยาเธอ
 พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ ทรงประกอบไปด้วยความอุสาหะ ได้ทรงเล่าเรียนในทางหนังสือขำ
 ขำนาฏ ให้รับราชการในออฟฟิศหลวงมาแต่ยังทรงพระเยาว์ ภายหลังได้รับตำแหน่งไปรเวตสิ-
 เกรตารีหลวง และได้บังคับกรมพระอาลักษณ์ มีราชการมากทั้งกลางวันและกลางคืนเนื่องด้วย
 ไม่มีเวลาว่างเว้น ก็ทรงพระอุสาหะรับราชการฉลองพระเดชพระคุณได้ย้อย่อนทอดอย ทรง
 พระสติปัญญาสามารถในการทั้งปวงได้ช่วยฉลองพระเดชพระคุณในการหนังสือ ทั้งราชการแผ่นดิน
 และการในพระองค์ทั้งปวงให้สำเร็จไป เป็นที่เบาพระราชหฤทัยเป็นอันมาก และการในออฟฟิศ
 หลวงซึ่งยังไม่เรียบร้อยมาแต่ก่อนก็ได้ทรงจัดการให้เรียบร้อยขึ้น เป็นอันมาก ราชการทั้งปวง
 ไม่ทันเมื่อสะสมที่จะสืบค้นได้ โดยยากเหมือนแต่ก่อน นับเป็นหลักฐานในราชการอย่างหนึ่ง
 ภายหลังโปรดเกล้าฯ ให้รับตำแหน่งปลัดบาญชีกลางในพระคลังมหาสมบัติอีกตำแหน่งหนึ่ง ก็ได้
 ตั้งพระทัยจะฉลองพระเดชพระคุณในราชการทั้งปวงเป็นไปตลอด แต่เพราะราชการในพระคลัง
 หุ่นเดือนมาแต่เดิมมาก และราชการในตำแหน่งไปรเวตสิเกรตารีก็ไม่มีเวลาว่าง ทรงเห็นว่า
 เป็นการเหลือกำลังที่จะฉลองพระเดชพระคุณให้เรียบร้อยทั้งสองตำแหน่งได้ จึงได้กราบบังคม
 ทูลพระกรุณาขอลออกจากตำแหน่งเสียตำแหน่งหนึ่ง มิได้ทรงอาลัยแก่ผลประโยชน์ด้วยความมุ่งหมาย

จะให้ราชการเป็นการเจริญทั่วถึงโดยสุจริต ทรงพระราชดำริเห็นว่าราชการในออฟฟิศไปเรตลิ-
 เกรตารีเป็นตำแหน่งสำคัญ ด้วยราชการทั้งปวงรวมอยู่ทั้งสิ้น ถ้าจะให้ผู้อื่นรับราชการในตำแหน่ง
 ไปเรตลิเกรตารีใหม่ให้ทันที ก็จะไม่ทราบราชการทั่วถึงไปได้ และจะไม่เป็นที่ไว้วางพระราช
 หฤทัยเหมือนพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ ซึ่งได้รับราชการมาช้านานแล้ว
 จึงโปรดเกล้าฯ ให้ออกจากตำแหน่งปลัดบาญชีกลางในพระคลังมหาสมบัติ คงรับราชการใน
 ตำแหน่งไปเรตลิเกรตารีไปตามเดิม และมีพระอัยยาศรัยชื่อตรงดำรงอยู่ในธรรมเสถียรสุจริต
 โอบอ้อมอารีทั่วไปในพระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการทั้งปวง ห่างเหินจากทางออกดีทั้ง ๔
 ประการ และมีความจงรักภักดีต่อฝ่าละอองธุลีพระบาทสมควรแก่ตำแหน่ง ซึ่งได้รับราชการอัน
 ไกลชิด เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยสนิทอย่างยิ่ง บัดนี้ก็ทรงพระชนมายุเจริญวัยวุฒิ และทรง
 พระปรีชาสามารถในราชกิจทั้งปวง ดังเช่นกล่าวมาแล้ว สมควรจะได้ดำรงพระเกียรติยศเป็น
 พระองค์เจ้าต่างกรมรับราชการฉลองพระเดชพระคุณต่างพระเนตรพระกรรณสืบไปได้

จึงมีพระบรมราชโองการมาณพระบัณฑูรสรสิงหนาท คำรัสสั่งให้สถาปนาพระเจ้าน้อง
 ยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติเป็นพระองค์เจ้าต่างกรม มีพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏ
 ว่า พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ อัญนาม ทรงศักดินา ๑๕๐๐๐ ตามพระราชกำหนด
 อย่างพระองค์เจ้าต่างกรมในพระบรมมหาราชวัง จงทรงเจริญพระชนมายุ พรรณสุข พล
 ปฏิภาณ คุณสารสมบัติ สรรพสิริสวัสดิ์ พิพัฒนามงคล วิบุลยศุกผลอนสารสมบุรณ์ อุดลยเกียรติยศ
 เตชานุภาพ ทุกประการ เทอญ

ให้ทรงตั้งเจ้ากรม เป็นกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ถือศักดินา ๖๐๐ ให้ทรงตั้งปลัดกรม
 เป็นกรมหมื่นสมันต์อมรภักดิ์ ถือศักดินา ๔๐๐ ให้ทรงตั้งสมุหบาญชีเป็นหมื่นสมัคอมรพล ถือศักดินา
 ๓๐๐ ให้ผู้ซึ่งได้รับตำแหน่งทั้ง ๓ นี้ทำราชการในหลวงและในกรมตามอย่างธรรมเนียม เจ้ากรม

ปลัดกรม สมุหบัญชีในพระองค์เจ้าต่างกรม ทั้งปวงสืบไปให้มีความสุข ความเจริญ เทอญ^๑

พ.ศ. ๒๔๔๓ ในวันที่ ๑๐ พ.ย. ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เลื่อนพระอิศริยยศเป็น
กรมขุน มีความปรากฏในประกาศกระแสพระบรมราชโองการเลื่อน กรม ชั่งต่อไปนี้

คำประกาศ

อนึ่งทรงพระราชดำริว่า พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ จำเดิมแต่ได้
เลื่อนพระเกียรติยศขึ้นเป็นพระองค์เจ้าต่างกรมมา ตามที่ได้ประกาศแต่ครั้งก่อนแล้ว ก็ได้ทรง
รับราชการในตำแหน่งราชเลขาธิการสืบเนื่องมาได้มีเวลาเว้นว่าง เพราะเหตุว่าเป็น
ตำแหน่งสำคัญอันเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย อันจะหาตัวผู้เปลี่ยนได้โดยยาก แต่เมื่อราชการ
ในหน้าที่สำคัญอื่น ๆ ไม่มีตัวก็เป็นภาระจำเป็นที่ต้องทรงรับราชการตำแหน่งอื่น ๆ เพิ่มขึ้น
นอกจากหน้าที่เดิมอันเป็นตำแหน่งสำคัญอยู่แล้วนั้น อีกเป็นหลายครั้งหลายคราว ถึงว่าไม่ได้
ทรงรับราชการในหน้าที่นั้น ๆ อยู่ช้านานก็จริง ก็ได้ทรงทำการโดยสุดพละกำลัง ซึ่งจะทำให้เป็น
การดีได้ ครั้นเมื่อมีตัวผู้ซึ่งควรจะรับราชการได้เมื่อใดจึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ปลดเปลื้องราชการในหน้าที่จร เช่นนั้น เป็นครั้งเป็นคราวไป คือได้ทรงดูแลการเล่าเรียนสมเด็จพระ
พระเจ้าลูกยาเธอและพระเจ้าลูกเธอ ทั้งพระราชกุมารและพระราชกุมารี และรับราชการใน
ตำแหน่งอธิบดีกรมศึกษาธิการคราวหนึ่งรับราชการแทนเสนาบดีกระทรวงมหรธาธรรคราวหนึ่ง
ภายหลังได้รับราชการประจำในตำแหน่งอธิบดี กรมพระคลังข้างที่อีกตำแหน่งหนึ่งสืบมาจนบัดนี้

^๑กรมศิลปากร, เรื่องเฉลิมพระยศเจ้านาย เล่ม ๒ (ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม), พิมพ์
ครั้งที่ ๒ (พระนคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๔๑๓), หน้า ๑๔๔-๑๔๖.
(พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพญา นายจิต สุจริตกุล ณ เมรุหน้าพลับพลา
อิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๑๓)

มีพระสติปัญญาและวิชาคุณรอบรู้ในราชกิจเก่าใหม่ ใหญ่่น้อย ทั้งปวงรอบคอบ นับว่าเป็น
บรมราชูปถัมภ์ในราชกิจทั้งปวง ต้องประจำตามเสด็จพระราชดำเนินประพาสทั้งในพระราช
อาณาเขตรและต่างประเทศตลอดถึงยุโรป และมีพระหฤทัยเลื่อมใสศรัทธาในพระรัตนตรัย
เป็นบัณฑิตทราบอรรถธรรมจารีตในพระพุทธศาสนา จึงเป็นผู้ได้รับราชการฉลองพระเดชพระคุณ
ในการพระราชกุศลและการพระศาสนาเมือง ๆ จนภายหลังได้ตั้งอยู่ในตำแหน่งสภานายกหอ
พระพุทธศาสนาสังคหอันทรงพระราชดำริรวบรวมพระปริยัติธรรมและหนังสือทั้งปวงอันเนื่องด้วย
พระพุทธศาสนา มีพระอัธยาศัยเยือกเย็นไปด้วยความเมตตากรุณา และตั้งอยู่ในความจงรักภักดี
ซื่อสัตย์สุจริตอันพิเศษ สมควรที่จะเลื่อนพระเกียรติยศขึ้นเป็นพระองค์เจ้าต่างกรมผู้ใหญ่ได้

จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้สถาปนาเลื่อนพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่น
สมมตอมรพันธุ์ ขึ้นเป็นพระองค์เจ้าต่างกรมผู้ใหญ่ มีพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า
พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสมมตอมรพันธุ์ อัครนาม ทรงศักดินา ๑๕๐๐๐ ตามพระราชกำหนด
อย่างพระองค์เจ้าต่างกรม ในพระบรมมหาราชวัง จงทรงพระเจริญพระชนมายุ พรรณสุข พล
ปฏิภาณ คุณสารสมบัติ สรรพสิริสวัสดิ์พิพัฒน์มงคล วิบุลยศุกผลอนสารสมบุรณ์ อุดมเกียรติยศ
เดชาบุภาพทุกประการ

ให้ทรงเลื่อนเจ้ากรม เป็นขุนสมมตอมรพันธุ์ ถือศักดินา ๖๐๐

ปลัดกรม คงเป็นสมันตอมรภักดี ถือศักดินา ๔๐๐

สมุห์บัญชี คงเป็นสมันตอมรพล ถือศักดินา ๓๐๐^๑

^๑กรมศิลปากร, เรื่องเฉลิมพระยศเจ้านายฉบับมีพระรูป (พระนคร: โรงพิมพ์
โสคนพิพรรณมณาร, ๒๔๗๒), หน้า ๒๕๐-๒๕๒. (พิมพ์ในงานพระศพสมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ
เจ้าฟ้ามหิตลอดุลยเดช กรมหลวงสงขลานครินทร์ ปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๔๗๒)

ครั้นเมื่อวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๔๔ ได้ทรงสถาปนาพระอิสริยยศเป็นกรมพระ มีความปรากฏในประกาศกระแสพระบรมราชโองการ ดังต่อไปนี้

คำประกาศ

อนึ่งทรงพระราชดำริว่า พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนสมมตอมรพันธุ์ เป็นพระเจ้าบรมวงศ์พระองค์ ๑ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระเมตตาไว้วางพระราชหฤทัยเป็นอันมาก ได้ทรงรับราชการสนองพระเดชพระคุณในรัชกาลที่ ๔ ในตำแหน่งหน้าที่อันสำคัญประจำอยู่ถึง ๒ ตำแหน่ง คือ เป็นราชเลขานุการ และอธิบดีกรมพระคลังข้างที่ ราชการในหน้าที่ในหน้าที่ราชเลขานุการนั้น ย่อมเป็นหน้าที่อันยากยิ่งนัก เพราะต้องกระทำการอย่างละเอียดละออทั่วไปทุกสิ่งทุกอย่าง ต้องมีความชำนาญในทางหนังสือและรู้พระบรมราโชบายดี ทั้งต้องรอบรู้ในราชประเพณีโดยแม่นยำ และยังคงระวังมิให้ข้าราชการแพร่หายไปในเวลาอันยังมีชังควร ในส่วนหน้าที่กรมพระคลังข้างที่นั้นแล้ว ก็ต้องทรงรับผิดชอบในการรักษา และดำริหาหนทางที่จะจัดให้พระราชทรัพย์เพิ่มพูน มีผลประโยชน์งอกงามยิ่งขึ้น เสมอไป นับว่าเป็นหน้าที่อันจะนึ่งนอนใจมิได้เป็นอันขาด นอกจากนี้ ยังได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รับราชการในหน้าที่จรต่าง ๆ บางครั้งบางครั้ง เช่น รังกระถรวงวัง เป็นต้น นับว่าได้ทรงสำแดงพระปรีชาสามารถอาจปฏิบัติราชการกิจน้อยใหญ่ได้หลายอย่าง หลายประเภท ทั้งมีพระสติปัญญารอบรู้พิเศษในบัณฑิตธรรม ได้ทรงจัดระเบียบการหอพระสมุดวชิรญาณและการอื่น ๆ อันเนื่องในแผนกฝ่ายพระศาสนาเป็นคุณเป็นประโยชน์ยิ่งนัก ครั้นมาในรัชกาลปัตยุบันนี้ เมื่อมีพระโรคเย็บเย็บพ ได้กราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่งราชเลขานุการและอธิบดีกรมพระคลังข้างที่ได้ รับ ราชการสนองพระเดชพระคุณประจำอยู่อย่างแต่ก่อนก็จริง แต่ก็ได้ทรงทอดทิ้งราชการเสียไม่ ยังเอาพระทัยใส่กราบบังคมทูลความเห็นในกิจการทั้งปวง ซึ่งทรงปรึกษาทุกเมื่อไป และยังทรงรับราชการในแผนกฝ่ายพระศาสนาและในหอพระสมุดวชิรญาณอยู่ตาม เดิม

อนึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระอนุสรณ์คำนึงถึงอดีตกาล เมื่อแรกเสด็จกลับคืนมาสู่พระมหานคร พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ

ให้พระองค์เข้าไปทรงศึกษาราชการในกรมราชเลขาธุการ กรมขุนสมมตอมรพันธุ์ได้กราบบังคมทูลขึ้นแจ้ง ให้เข้าพระราชหฤทัยในระเบียบแบบราชการ และพระบรมราโชบายแห่งพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงโดยละเอียดละออ จึงทรงรำลึกถึงพระคุณแห่งพระเจ้าบรมวงศ์เธอฯ อยู่เป็นเมืองนิมิต ทรงเคารพนับถือประหนึ่งว่าเป็นพระอาจารย์พระองค์ ๑ ทั้งได้ทรงสั่งเกณฑ์พระธิดาเสวยว่า เต็มไปด้วยเมตตาสติลหุทัย กอบด้วยวิริยอุตสาหอันใหญ่ยิ่ง มีพระสติปัญญาอัน สุขุม สมควรที่จะได้เลื่อนพระอิสริยยศขึ้นเป็นต่างกรมผู้ใหญ่ที่ทรงเคารพได้

จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้เลื่อน พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมขุนสมมตอมรพันธุ์ขึ้นเป็นกรมพระ มีพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ บรมธรรมิกราชวงศ์วิสุทธ วัชรราชูปถัมภ์จตุรนต์รัตนบัณฑิตยชาติ สุขุมราชมโนตนาธิบดี เมตตาสติลหุทัยพุทธธาไตรรัตนคุณาลงกรณ์ ธรรมาทรมพิตร ัฒนาม ให้ทรงศักดินา ๑๕๐๐๐ ตามพระราชกำหนดอย่างพระองค์เจ้าต่างกรมในพระบรมมหาราชวัง จงทรงเจริญพระชนมายุ พรรณ สุข พล ปฏิภาณ คุณสารสมบัติ สรรพสิริสวัสดิ์พิพัฒนามงคล วิบุลยศุภผลสกลเกียรติยศ เดชานุภาพมหาพารทุกประการ

ให้เลื่อน เจ้ากรม เป็นพระสมมตอมรพันธุ์ ถือศักดินา ๔๐๐

ให้ทรงเลื่อน ปลัดกรม เป็นหลวงสมันตอมรพรรค ถือศักดินา ๖๐๐

ให้ทรงเลื่อน สมุหบัญชี เป็นขุนสมัครอมรพล ถือศักดินา ๔๐๐

ศูนย์วิทยุทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

กรมศิลปากร, เรื่องเฉลิมพระยศเจ้านาย เล่ม ๒ (ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม) พิมพ์ครั้งที่ ๒ (พระนคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๓), (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพญา จิตติ สุจริตกุล ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๓)

ภาคผนวก ก

งานพระนิพนธ์

ประเภทของงานพระนิพนธ์

งานพระนิพนธ์ของกรมพระสมมตอมรพันธุ์แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ งานพระนิพนธ์ที่สามารถค้นคว้าได้และงานพระนิพนธ์ที่มีหลักฐานอยู่แต่ชื่อเรื่องเนื่องจากไม่มีต้นฉบับ หรือต้นฉบับชำรุดสูญหาย

งานพระนิพนธ์ที่ค้นคว้าได้

งานพระนิพนธ์ที่สามารถค้นคว้าได้ แบ่งออกเป็น งานพระนิพนธ์ที่เคยนำมาตีพิมพ์แล้วและงานพระนิพนธ์ที่ยังไม่เคยตีพิมพ์

๑. งานพระนิพนธ์ที่ตีพิมพ์แล้ว มีดังนี้คือ

๑.๑ งานพระนิพนธ์เรื่องที่เกี่ยวข้องกับศาสนา และพุทธปรัชญา ได้แก่ ขาดกต่าง ๆ คือ

๑.๑.๑ นิบาตขาดก เป็นงานพระนิพนธ์ที่ได้ทรงแปลนิบาตขาดกทั้งหมด

รวม ๒๑ ขาดก อยู่ในเล่ม ๑ ๕ ขาดก ในเล่ม ๒ ๑๑ ขาดก ในเล่ม ๑๓ ๒ ขาดก และในเล่ม ๑๖ ๓ ขาดก ดังนี้คือ

นิบาตขาดกเล่ม ๑ เอกนิบาต สิววรรค กุฏกวรรค กุลาวกวรรค. พระนคร: โรงพิมพ์

ศาสนศึกษา, ๒๔๔๑. (พิมพ์เป็นที่ระลึกสำหรับวันเกิดพระสมุทรรุณการ ๒๒ มีนาคม

พ.ศ. ๒๔๔๑)

เรื่องที่ ๖ มคิพามุขขาดก หน้า ๗๐-๗๔.

กล่าวถึงพระศาสดาประทับ ณ เวฬุวัน มีภิกษุรูปหนึ่งเป็นสหายกับพระที่บวชในสำนักพระเทวทัตถูกสหายชวนไปฉันภัตตาหารที่คยาสิละ ประเทศของพระเจ้าอชาตศัตรู ถือว่าเป็นลางสังการะเกิดแก่ตนโดยผิดกรรมจึงถูกพามาเฝ้าพระพุทธองค์ ภิกษุนี้ไม่ยอมรับว่าฉันอาหารของพระเทวทัต พระพุทธเจ้าตรัสว่าภิกษุนี้เป็นผู้คบใครได้ทั้งนั้นทรงนำอดีตมาประทานว่าพระเจ้าพรหมทัตครองพาราณสี พระโพธิสัตว์เป็นอำมาตย์ มีช้างมงคลชื่อมคิพามุขเป็นสัตว์ทรงศีลมีรยาทไม่เบียดเบียนใคร

คืนหนึ่งมีโจรมาสนทนากันใกล้โรงช้างหลายวัน ช้างได้ยินจึงเลียนแบบกริยามารยา
ของโจรให้หยาบคายร้ายกาจ ฆ่าความขี้ขาง พระราชาทราบจึงให้พระโพธิสัตว์มา
สอบสวนก็รู้เหตุจึงให้สมณพราหมณ์นั่งกล่าวเรื่องศีล มรรยาทในโรงช้าง ช้างจึงเอา
อย่างสมณพราหมณ์ศีลเหมือนเดิม พระราชาพระราชทานยศแก่พระโพธิสัตว์ที่รู้จัก
อัธยาศัยแห่งสัตว์เครื่องงาน พระศาสดาตรัสจบว่าแม้ปางก่อนภิกษุนั้นก็คบใครไม่เลือก
หน้าเหมือนกัน ช้างมหิพามุข ได้แก่ ภิกษุที่คบคนผิด พระราชา ได้แก่ อานนท์
อำมาตย์ คือ พระองค์ นิทานชาดกเรื่องนี้ตรงกับคติที่ว่า คบพาลพาลพาไปหาผิด คบ
บัณฑิตบัณฑิตพาไปหาผล ได้เป็นอย่างดี

เรื่องที่ ๗ อภินทชาดก หน้า ๗๕-๗๘.

กล่าวถึงพระพุทธเจ้าประทับ ณ เขตวันทรงได้ยินภิกษุคุยถึงสหาย ๒ คน คือ
อุบาสกกับพระเถระผู้ใหญ่ คนหนึ่งบวช อีกคนเป็นบรรพชิต ๆ เขียวไปเล่นที่เรือนทุกวัน
เมื่อเสร็จก็ไปวิหารสนทนากันจนเย็น จึงกลับบ้าน พระศาสดาจึงปรารภว่า สหายทั้ง
๒ นี้ มิใช่คุ้นกันแต่บัดนี้เท่านั้น แม้ในกาลก่อนก็คุ้นกันทรงประทานเรื่องอดีตว่า เมื่อครั้ง
พระเจ้าพรหมทัตครองกรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์เป็นอำมาตย์ มีลูกสุนัขตัวหนึ่งไปกิน
อาหารที่โรงช้างมวงจนคุ้นเคยกับช้างมวงคลหัตถิ ทั้ง ๒ ไม่สามารถพรากกันได้ ต่อมา
มีคนซื้อสุนัขจากความขี้ขางนำไปบ้านตน ช้างเมื่อไม่เห็นสุนัขก็ไม่กินอาหาร ไม่ดื่มน้ำ ไม่
อาบน้ำ พระราชาทราบจึงให้อำมาตย์สืบความจึงรู้ว่า พระยาช้างคุ้นเคยกับสุนัข
ประกาศว่าถ้าพบสุนัขอยู่ในเรือนใครจะลงทัณฑ์ ชาวบ้านจึงปล่อยสุนัข ๆ รังมาหา
ช้าง ๆ ร้องให้ดีใจ ให้สุนัขกินอาหารก่อนแล้วจึงกินตาม พระราชาพระราชทานยศ
แก่พระโพธิสัตว์ที่รู้จักอัธยาศัยเครื่องงาน พระศาสดาทรงสืบอนุสนธิ์ว่า สุนัขใน กาลนั้น
ได้แก่ อุบาสก พระยาช้าง ได้แก่ พระเถระผู้ใหญ่ พระราชา คือ อานนท์
อำมาตย์ คือ พระองค์ นิทานเรื่องนี้ให้คิดสอใจที่ว่าความรักมิตรแท้มีค่ามากกว่า
ชีวิตตนเอง แม้ความตายก็ไม่อาจพรากความรักระหว่างมิตรแท้ได้

เรื่องที่ ๔ นันทริศาลชาตก หน้า ๗๔-๘๒.

กล่าวถึงพระพุทธเจ้าเมื่อประทับ ณ เขตวัน ทรงปรารภถึงคำหยาบของภิกษุ
 ๕๗๕ ศัพท์ที่หา เรื่องทะเลาะตีเตียนดูหมิ่นเสียสละผู้รักษาศีล ทรงตำหนิว่าวาจาหยาบคาย
 ทำความพินาศ ให้ไม่เป็นที่พอใจแม้แต่ดีรจฉาน ในอดีตมีสัตว์ดีรจฉานทำให้ผู้กล่าว
 หยาบคายเสียทรัพย์สินไปตั้งพัน เมื่อพระราชสันธาระครองตักกสิลา พระโพธิสัตว์เกิด
 เป็นโคของพราหมณ์ ชื่อว่า นันทริศาล พราหมณ์เลี้ยงดูมา พระโพธิสัตว์คิดตอบแทน
 คุณโดยจะแสดงกำลังลากเกวียน ๑๐๐ เล่ม ได้ให้ไปทำพินกับโครินทร์เศรษฐี ๑ พัน
 แต่พราหมณ์พูดจาหยาบคาย พระโพธิสัตว์จึงไม่ลากเกวียนทำให้พราหมณ์เสียทรัพย์สินจน
 เสรีาโสภ พระโพธิสัตว์จึงบอกพราหมณ์ให้ไปทำพินใหม่ ๒ พัน และให้พูดไพเราะ
 เมื่อพราหมณ์ปฏิบัติตามจึงชนะพิน พระศาสดาตรัสว่าคำหยาบหาเป็นที่พอใจของ
 ใคร ๆ ไม่ ฟังกล่าวคำที่พอใจเท่านั้น อย่างกล่าวคำที่ไม่พอใจทุกเมื่อ ทรงประมาด
 ชาดกว่าพราหมณ์นั้น คือ พระอานนท์ โคนันทริศาล คือ พระองค์ นิทานชาดกเรื่องนี้
 เป็นคติสอนใจที่ว่าพูดดีเป็นศรีแก่ตน พูดชั่วอัปราชัย

เรื่องที่ ๕ กัมพชาดก หน้า ๘๓-๘๖.

กล่าวถึง ยมกปฏิหารย์ที่ภิกษุทั้งหลายพูดถึงเมื่อพระศาสดาเสด็จลงจากเทวโลก
 มายังสังกัสสนครในวันมหาปาราณาว่าพระองค์ไม่มีใครจักช่วยดูที่พระองค์มอบให้แต่
 บัดนี้เท่านั้น แมื่กาลก่อนเป็นสัตว์เดรัจฉานก็ได้ช่วยดูผู้อื่นให้สำเร็จมาแล้ว ทรงชัก
 อดีตว่าครั้งพระเจ้าพรหมทัตครองพาราณสี พระโพธิสัตว์เกิดเป็นโคอยู่กับหญิงแก่คน
 หนึ่ง หญิงนั้นเลี้ยงดูเหมือนบุตรตั้งชื่อว่า ยายคำ เมื่อโตขึ้นมีผิวพรรณสวย มีสี
 มรรยาท เด็กชอบจับกอดเล่น เห็นหญิงแก่ชดสนจึงเที่ยวรับจ้าง วันหนึ่งชายชบเกวียน
 ๕๐๐ เล่ม ดิดหลุ่มจุดไม้ขึ้น พระโพธิสัตว์เดินเที่ยวกับฝูงโคบ้าน ชายชบเกวียนเห็น
 ว่าเป็นโคอุสภภาษาในยสามารถจุดเกวียนได้ จึงเอาเชือกเทียมพระโพธิสัตว์ ๆ ไม่
 ไปต้องให้คำจ้าง ๑,๐๐๐ กหาณะ จึงจุดเกวียนขึ้น หญิงแก่รู้ความก็ดีใจ บำรุง
 เลี้ยงพระโพธิสัตว์ต่อมาจนสิ้นชีพไป พระศาสดาเปรียบว่าพระองค์มีการกิจต้อง
 รับผิดชอบด้วยพระองค์เองโดยไม่มีใครช่วยได้ ทั้งในอดีตชาติและปัจจุบัน

หญิงแก่ คือ นางอุบลวรรณา โดยายคำ คือ พระองค์ นิทานเรื่องนี้ให้คิดที่ว่า ภาระ
หน้าที่รับผิดชอบของแต่ละบุคคลต้องช่วยเหลือกระทำด้วยตนเองจึงจะสำเร็จ จะไป
หวังให้ผู้อื่นช่วยเหลือไม่ได้

เรื่องที่ ๑๐ มุณิกชาดก หน้า ๘๗-๘๘.

พระศาสดาปรารภถึงภิกษุที่กระสันถึงนางกุลมาริกาว่า นางนี้เคยทำความพินาศ
ให้ภิกษุนี้มาแล้ว เมื่อกาลก่อน ทำให้ภิกษุนี้อับสรวิธมาแล้ว — ประทานเรื่องอดีตว่า
พระเจ้าพรหมทัตครองพาราณสี พระโพธิสัตว์เกิดเป็นโคที่เรือนกุ่มที่ชื่อว่ามหาโลहित
โคน้องนามว่า จุฬโลहित ในสกุลมีนางกุมาริกาบุตรฤๅษบุตรชาวเมืองมาลู่ขอเป็นภรรยา
บิดามารดานางต้องการให้มีแกงวิเศษต้อนรับแขกในวันวิวาห์จึงให้ข้าวสวย ข้าวดี
บำรุงสุกร ชื่อ มุณิกะ โคจุฬโลहित เห็นจึงถามโคที่ว่าเราทั้งสองเป็นผู้ทำธุระหนัก
ทำไมได้กินแต่หญ้าและฟางเท่านั้น แต่สุกรได้อาหารดี พระโพธิสัตว์กล่าวว่าสุกรนี้
กำลังกินอาหารตายคนขุนไว้ปรุง เป็นแกงวิเศษสำหรับแขกในวันวิวาห์ของนางกุมาริกา
นี้ ขอให้โคน้องอย่าชอบอาหารของมุณิกะให้มันน้อยกินรำซึ่งเป็นลักษณะของอายุยืน ซึ่ง
หลังจากนั้นสุกรก็ถูกฆ่าเป็นอาหาร พระศาสดากล่าวกับภิกษุนั้นว่าเมื่อกาลก่อน เธอ
สิ้นชีวิตถูกปรุงเป็นแกงวิเศษเพราะนางกุมาริกาคนนี้ ทรงประกาศอริยสัจให้ภิกษุนั้น
บรรลุโสดาปัตติผล สุกรมุณิกะ คือ ภิกษุผู้กระสัน กุลมาริกา คือ หญิงนั้น
จุฬโลहित คือ อานนท์ มหาโลहित คือ พระองค์ นิทานนี้ให้คิดสอนใจได้อย่างดีว่า
ให้พอใจในสิ่งที่ได้รับ อย่า โลกอื่นจะทำให้ตนเดือดร้อนภายหลัง สิ่งดีสวยงามย่อม
ล่องลอยให้ตายใจจนตกเป็นเหยื่อของความทุกข์นั้น

นิบาตชาดกทั้ง ๔ เรื่องนี้ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงร่วมแปลอรรถกถาเอกนิบาตชาดก
เพื่อพิมพ์ในงานพระศพ พระเจ้าลูกเธอ กรมขุนสุพรรณภาควดี เมื่อ ร.ศ. ๑๒๓ (พ.ศ. ๒๔๔๗)
นับเป็นงานพระนิพนธ์สำคัญที่ตีพิมพ์ เพราะสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวโรรสทรง
ยกย่องพระองค์ว่ามีความรู้ดีกว่าเปรียญ ๔ ประโยค และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ได้ทรงพระราชทานพดยศเทียบความรู้เปรียญ ๔ ประโยค ให้เป็นเกียรติแก่กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ด้วย เพราะในสมัยนั้นภาษามคธ (บาลี) จัดว่าเป็นภาษาที่ยากในการแปลและเรียนรู้อย่างมาก ผู้แปลจะต้องมีความรู้ดีและมีความเพียรพยายามอย่างมาก จึงจะสามารถแปลได้หลายเรื่องในเวลาติดต่อกัน นับได้ว่าพระองค์ทรงรอบรู้ภาษามคธอย่างเชี่ยวชาญสมกับคำยกย่องว่าทรงเป็นบัณฑิตทางอรรถกถาธรรมจารีตในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดี

นิบาตชาดกเล่ม ๑ เอกนิบาต ปฐมปนิบาตนี้ได้พิมพ์ครั้งที่ ๒ อีกใน พ.ศ. ๒๔๖๒ และได้พิมพ์แทรกอยู่ในเรื่องอื่น ๆ อีก ดังเช่นใน พ.ศ. ๒๔๕๑ นี้

นิบาตชาดกเล่ม ๒ เอกนิบาต อัถตถกาวรรค อาสีสวรรค อิตถิสวรรค วรณวรรค. พระนคร :

โรงพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, ๒๔๕๒. (พิมพ์เป็นที่ระลึกวันเกิดพระสมุหพรคุณากร

๒๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๒)

เรื่องที่ ๗๑ วรรณชาดก หน้า ๑๒๑-๑๒๖.

พระพุทธเจ้าทรงปรารภถึงพระคิสิสเถระบุตรแห่งกมุทซึ่งเป็นผู้เกียจคร้านคลายความเพียร ทำสมณธรรมหลับในจนตกจากภูเขาศัก เป็นเหตุถ่วงให้ภิกษุอื่น ๆ ซึ่งสำเร็จอรหัตตจะกลับไปบำเพ็ญเพียรในป่าต้องรอรออยู่ ว่าในอดีตก็เป็นผู้ทำอันตรายต่อ การไปของสหายมาแล้วว่า เมื่อพระโพธิสัตว์เป็นอาจารย์ที่สาปโมกข์สอนศิลปศาสตร์ ในกรุงศกิลลา ให้ศิษย์ไปหาหิน มีศิษย์ซึ่งเกียจอยู่คนหนึ่งไปนอนหลับใต้ต้นกุ่มใหญ่ พอจะกลับขึ้นไปหาก็ไม่ ปลายไม้กุ่มไถนนัยตาของตน จึงปิดตาหักหินสดด้วยมือข้างเดียว หมดไปกองทับหินของคนอื่น วันนั้นมีผู้เชิญอาจารย์ไปสวดพรากหมณ์ อาจารย์มอบให้ศิษย์ ไปโดยให้ต้มข้าวยาสุไป ศิษย์ปลุกหญิงสาวให้ต้มข้าว นางใช้หินไม้กุ่มสดก่อเตาไฟไฟ ไม่ติดจนสาย พวกศิษย์จึงไม่ได้ไป อาจารย์ทราบจึงกล่าวว่า บุคคลปรารถนาทำกิจ ที่ควรทำก่อนต่อภายหลังย่อมเดือดร้อนในภายหลังเหมือนมานพหักไม้กุ่ม บุคคลใดผู้หนึ่ง มิได้พิจารณาว่ากิจนี้ควรทำก่อนกิจนี้ควรทำภายหลังแล้ว ทำกิจที่ควรทำก่อน

พระยาศรีวงศ์, พระประวัติ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ (พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ), หน้า ๕.

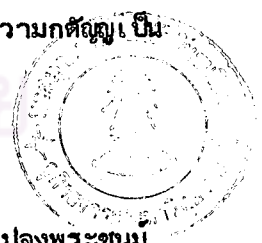
คือ การงานที่จะต้องทำก่อน พระองค์ได้ดำริต่อภิกษุทั้งหลายถึงภิกษุผู้กระทำความชดชวราง
การไปของภิกษุกลุ่มนั้นว่า เมื่อก่อนก็เคยกระทำ มานพนัยตาแตก ได้แก่ ภิกษุผู้ฆ่าห
มานพนอกนั้น ได้แก่ พุทธบริษัท พราหมณ์อาจารย์ คือ พระองค์ นิทานเรื่องนี้เป็นค
สอนใจถึงการทำกิจต่าง ๆ ให้ตรงต่อเวลาและหน้าที่ ถูกต้องตามกาลเทศะ ย่อมไม่
เสียการเสียครอนในภายหลัง

เรื่องที่ ๗๒ สิวานาคชาดก หน้า ๑๒๗-๑๓๑.

พระพุทธเจ้าปรารหมกล่าวถึงพระเวทที่ตนบุรุษผู้กตัญญูไม่รู้คุณของพระองค์ไม่ใช้
บัดนี้เท่านั้น กาลก่อนก็กตัญญูเหมือนกัน ประทานอดีตว่า ครั้งพระเจ้าพรหมทัต
ครองเมืองพาราณสี พระโพธิสัตว์เกิดเป็นพระยาข้างในคิมวันตประเทศมีผิวขาว
คล้ายเงินยวง มีบารมี ๑๐ ประการ พร้อมทั้งรูปร่างงาม มีข้าง ๔ หมัน ในป่า
คิมพานต์เป็นบริวาร ต่อมาจึงไปถึงคิลอยู่ผู้เดียวชื่อว่าพระยาข้างสิวานาค วันหนึ่ง
มีพรานป่าชาวเมืองพาราณสีหลงทางในป่าคิมพานต์ร้องไห้คร่ำครวญ พระยาข้างจึง
พาไปเลี้ยงดูแล้วพาไปส่งโดยห้ามบอกที่อยู่ของข้างแก่ใคร แต่บุรุษนั้นไปหาข้างงา
พาไปเองของพระยาข้างโดยขอจากพระยาข้าง ๆ ให้เสียไปข้างหนึ่ง ครั้นขาย
งาได้บุรุษนั้นก็กลับมาของาที่เหลืออีก พระยาข้างก็ให้ ครั้งบุรุษนั้นออกไปก็ถูกธรณ
ิฐุมิไ้ฝนรทท่วมตัวหายไป รุกขเทวดาที่เห็นเหตุการณ์ก็พูดว่า บุรุษผู้กตัญญูคอยหา
ช่องทางอยู่เมือง ๆ หากใครให้แผ่นดินทั้งหมด ก็ไม่ทำให้เขายินดี พระพุทธองค์
ตรัสว่า บุรุษผู้ประทุษร้ายมิตร ได้แก่ เทวทัต รุกขเทวดา ได้แก่ สารบุตร พระยา
ทัตตสิวานาค คือ พระองค์ นิทานชาดกเรื่องนี้ให้คติสอนใจในเรื่องความกตัญญูเป็น
สิ่งประเสริฐ ถ้าผู้ใดขาดยอมทำให้ได้รับแต่ความวิบัติตลอดไป

เรื่องที่ ๗๓ สัจจกิริชาดก หน้า ๑๓๒-๑๓๔.

กล่าวถึงพระเวทที่ตนว่าไม่รู้จักคุณของพระพุทธเจ้าพยายามเพื่อจะปลงพระชนม
พระองค์ มิใช่ชาตินี้เท่านั้นเมื่ออดีตก็พยายามเหมือนกันแล้ว ประทานอดีตว่า
พระเจ้าพรหมทัตครองพาราณสีมีพระราชโอรสนามว่า พุทธฎุมารเป็นผู้กักขะหยาย
กาย ชอบด่ำสิ่งประหารคน วันหนึ่งประพาสเล่นน้ำกลางแม่น้ำ มหาคเล็กร่วมกัน

ฆ่าโดยกตให้จมน้ำ พระกุมารถูกน้ำพัดพาไปจึงเกาะไปบนขอนไม้ ครั้นนั้นมีเศรษฐี
 ผิงทรัพย์ ๔๐ โกฏิ ที่ริมน้ำเกิดเป็นงูเผ่าทรัพย์และเศรษฐีผิงทรัพย์ ๓๐ โกฏิ ที่ริมน้ำ
 เกิดเป็นหนูเผ่าทรัพย์ ถูกน้ำท่วมเข้าไปในรูที่อาศัย จึงออกมาเกาะขอนไม้พระกุมาร
 มีนกแขกเต้าอาศัยต้นจี่ว ล้มลงจึงมาเกาะขอนไม้ด้วย ฝ่ายพระโพธิสัตว์เกิดเป็นฤาษี
 ในแคว้นกาลิไดยินเสียงร้องพระกุมาร จึงช่วยขึ้นจากน้ำพร้อมสัตว์เหล่านั้นให้ผิงไฟ
 ให้อาหาร โดยให้สัตว์อ่อนแอ คือ งูก่อน พระกุมารเห็นไม่ยกย่องตนจึงผูกอาฆาต
 ๒-๓ วันต่อมาสัตว์ทั้ง ๓ ก็จากไปโดยสัญญาจะให้ของตอบแทนแก่ฤาษี พระกุมาร
 แกล้งพูดว่าจะมาหาฤาษีบำรุงด้วยปัจจัยสี่ พระโพธิสัตว์ได้ลงใจสัตว์ทั้งสาม ๆ ก็ทำ
 ตามคำพูดทุกประการ จึงลงใจพระกุมาร ๆ กลับให้ราชบุรุษจับมัดเขียนคร่าวละ ๔ ที
 แล้วให้นำไปประหาร พระโพธิสัตว์กล่าวว่า ช่วยไม่ได้กว่าช่วยคนบางคนไม่ตีเลย
 ราชบุรุษซักถามจึงรู้ความจริงพากันโกรธพระกุมาร พากันไ้เข้าพระราชอาลัยแล้วอภิเษก
 ฤาษีให้ครองเมืองสืบไป เมื่อพระโพธิสัตว์ครองราชย์จึงลงใจสัตว์ทั้งสาม ๆ ก็ให้
 ของตอบแทนแก่พระองค์ทุกตัว จึงนำสัตว์ทั้งสามมาอยู่วัง พระราชทานอาหารให้
 อย่างดีจนสิ้นชีพไป พระพุทธองค์—ตรัสว่า กษัตริย์พระทัยร้ายคือเทวดา ผู้ได้แก่สาริปุต
 หนูได้แก่โมคคัลลาน์ นกแขกเต้าได้แก่อานนท์ ส่วนกษัตริย์ผู้ทรงธรรมคือพระองค์
 นิทานเรื่องนี้ชี้ให้เห็นถึงการออกตัญญูต่อมิตรผู้มีบุญคุณยอมได้รับโทษทุกข์ความเดือดร้อน
 ในภายหลัง เพราะความกตัญญูของคุณ เป็นสิ่งประเสริฐ

เรื่องที่ ๗๔ รุกขธรรมชาดก หน้า ๑๔๐-๑๔๓.

พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมเทศนาแก่พระญาติที่ทะเลาะกัน เรื่องน้ำที่แม่น้ำโรหิตี
 ให้สามัคคีกัน เพื่อศัตรูจะทำอะไรไม่ได้โดยทรงเปรียบกับหมู่ต้นไม้ที่มีเถาไม้พุ่มกอดช่วย
 กันยึดลมพายุพัดไม่เป็นไร แต่ไม้ใหญ่ตั้งอยู่ต้นเดียวถูกพายุถอนรากถอนโคนได้
 ประธานเรื่องอดีตว่าพระเจ้าพรหมทัตครองพาราณสี ท้าวเวสสุวรรณองค์เก่าจุติจากภิกข
 ท้าวเวสรวณใหม่จึงให้เหล่าเทพประจำต้นไม้เลือกจองวิมานได้ตามชอบใจ ครั้นนั้นพระ
 โพธิสัตว์เกิดเป็นรุกขเทวดาประจำป่ารังได้แนะนำนางกัญญาตีให้จองวิมานล้อม วิมาน
 ของพระองค์ในป่ารัง เทวดาบัณฑิตเลือกจองวิมานรอบวิมานพระโพธิสัตว์ เทวดานี้

ไม่ใช่บัลหิตไปจงวิมาน เป็นต้นไม้ใหญ่ใกล้กับมนุษย์ โดยหวังลภายศภายหลัง เกิดลม
ฝนใหญ่ ต้นไม้เหล่านั้นถอนรากล้มลง แต่ที่ป่าร้างนั้นไม้โคนล้ม เทวดาที่วิมาน
หักพังพาไปขออยู่กับพระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์กล่าวว่า เป็นธรรมดาของผู้ไม่เชื่อคำ
ของบัลหิตแล้วหาที่พึ่งไม่ได้ แล้วตรัสว่า พวกญาติของพระองค์ถ้าอาศัยพึ่งพากันและ
กันอยู่เป็นดี ยังประโยชน์ให้สำเร็จได้เหมือนกัน ผู้อื่นย่อมกำจัดไม่ได้ ขอให้ญาติ
สมัครสมาน รักใคร่กัน คณะเทวดาในครั้งนั้นได้แก่พุทธบริษัท รุกขเทวดาคือ
พระองค์ นิทานเรื่องนี้ให้คติสอนใจเรื่อง ความสามัคคีย่อมก่อให้เกิดสุข ใครก็ไม่
สามารถทำลายลงได้

เรื่องที่ ๗๕ มัจฉชาดก หน้า ๑๔๓-๑๔๗.

กล่าวถึงแคว้นโกศลซึ่งแห้งแล้ง ฝนไม่ตก พระพุทธเจ้าต้องทรงสงวนน้ำในสระ
โบกขรณีที่แห้งผาก ท้าวสักกเทวราชรู้เข้าจึงบันดาลให้ฝนตกตลอดแคว้นโกศล น้ำ
จึงเต็มสระโบกขรณี พระองค์ได้ทรงสงวนน้ำแล้วกลับไปโรงธรรมสภากล่าวกับ
ภิกษุว่ามีใช้บัดนี้เท่านั้นที่พระองค์บันดาลให้ฝนตก แม้เมื่อก่อนก็เคยทำให้ฝนตกมาแล้ว
ทรงซักถามว่า แคว้นโกศลที่สระโบกขรณีแห่งพระเชตวันนี้มีลำธาร พระโพธิสัตว์
กำเนิดเป็นพระยาปลา มีฝูงปลาเป็นบริวาร ครั้งนั้นฝนไม่ตก น้ำแห้งขาดปลาต้อง
หลบเข้าปลักตามถ้ำถ้ำจิกจิกออกมากิน พระโพธิสัตว์จึงได้ช่วยกล่าวต่อท้าวสักก
เทวราชบิณฑุว่า พระองค์เป็นผู้มีศีลขอบันดาลให้ฝนตกเปลื้องทุกข์ด้วย ฝนจึงตกลง
ที่ลำธารมีน้ำเต็ม แล้วทรงกล่าวว่า ฝูงปลาเวลานั้นได้แก่พุทธบริษัท
ท้าวสักกเทวราชบิณฑุได้แก่อานนท์ พระยาปลาคือพระองค์ นิทานชาดกเรื่องนี้
เป็นคติสอนใจได้อย่างดีว่า ผู้มีศีลรักษาธรรมแม้ยามเดือนร้อนตกทุกข์ได้ยากก็ย่อมจะ
มีผู้เมตตาช่วยเหลือ

เรื่องที่ ๗๖ อสังกยชาดก หน้า ๑๔๘-๑๕๒.

กล่าวถึงอุบาสกชาวเมืองสาวัตถีผู้หนึ่งที่เดินจงกรมใต้ต้นไม้ไม่ห่างจากหมู่เกวียน
ตลอดคืน โจรจะปล้นเกวียนเลยไม่กล้าปล้น ซึ่งในอดีต อุบาสกนี้ก็เคยรักษาตน
ก็รักษาคนอื่นมาแล้ว พระพุทธเจ้าทรงซักถามว่าครั้งพระเจ้าพรหมทัตครอง

กรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์เป็นฤาษี ได้หยุดพักเข้าฌานในป่าใกล้ ๆ กองเกวียนใน
 คันทันมีโจรมาล้อมกองเกวียนเพื่อปล้น เมื่อมาเห็นพระโพธิสัตว์ก็กลัวพระองค์ ไป
 บอกชาวเกวียน จึงคิดจะปล้นตอนดึกสลับ แต่ดาบสเดินจงกรมตลอดคืน โจรไม่มี
 โอกาสจึงตั้งอาวุธกล่าวกับชาวเกวียนว่า หากไม่ได้ดาบสนี้จะปล้นเกวียน ขอให้
 ชาวเกวียนสักการะดาบสให้มากแล้วจึงกลับไป รุ่งเช้าชาวเกวียนมาหาดาบส ๆ
 แสดงธรรมไม่ให้ระแวงทั้งในบ้านและในป่า ให้เมตตากรุณาต่อคนทั่วไป ชาวเกวียน
 สักการะบูชาดาบส ถือหลักพรหมวิหาร ๔ ไปตลอดชีพ ทรงตรัสว่า ผู้รักษาคณยอม
 รักษาคนอื่นด้วย ผู้รักษาคณยอมรักษาคณด้วย ชาวเกวียนคือพุทธบริษัท ดาบส
 คือพระองค์ นิทานเรื่องนี้ ชี้ให้เห็นการมีสติสัมปะชัญญะ รู้จักระวังป้องกันตนเองอยู่
 เสมอ โดยพึงพาอาศัยสามัคคีกันยอมพลอดภัยจากอันตรายทั้งปวง

นิบาตชาดกเล่ม ๒ เอกนิบาต อปายิมพวรรค ลิลตววรรค บุโรสตววรรค หลิววรรค. พระนคร:

โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๔๙๔. (พิมพ์เป็นที่ระลึกวันเกิดพระสมุทรรค
 ๒๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๙๔)

เรื่องที่ ๘๖ สิวิมังสชาดก หน้า ๑๘-๒๒.

กล่าวถึงพระพุทธเจ้าเมื่อประทับที่เขตรวันมีภิกษุพูดถึงพราหมณ์ทดลองศิลปะของตน
 โดยขโมยเงินพระคลังจนพระราชาราบถูกเขียนจึงรู้ว่าที่กษัตริย์ยกย่องตนเพราะศิลปะ
 มิใช่ชาติ วรรณะ ศิลปะ ได้ขอบรรพชาที่พระพุทธองค์จนบรรลอรหัตต์ ซึ่งพราหมณ์
 ทดลองศิลปะนี้ได้กระทำแต่เวลานี้เท่านั้น แม้เมื่อก่อนก็ทดลองศิลปะของตนแล้วบรรพชามา
 ก่อน ในอดีตเมื่อพระเจ้าพรมทัตครองพาราณสี พระโพธิสัตว์เป็นบุโรหิตรักษาศิลปะ
 ให้ท่าน ได้ทรงทดลองศิลปะโดยขโมยเงินหลวงจนถูกจับมัดระหว่างทางพอมองพันคอ
 เดือนหมอง ๆ บอกว่า งูนี้มีศีลมารยาท ไม่ทุศีลเหมือนพระองค์ ๆ จึงเชื่อว่าศิลปะ
 เป็น ของสูงสุดในโลกนี้ ไม่มีอะไรเยี่ยมกว่านั้น เมื่อเฝ้าพระราชาก็ทรงแจ้งเหตุ
 ทดลองศิลปะ แล้วละเพศบรรพชาเป็นฤาษีในป่าคิมพานต์ ทำอภิญญา ๔ สมาบัติ ๘
 ไปสู่พรหมโลก กษัตริย์ในครั้งนั้นคืออานนท์ บริษัทคือภิกษุบริวารพระองค์ บุโรหิต
 คือพระองค์ นิทานเรื่องนี้ให้คิดสอนใจว่าการรักษาศิลปะเป็นสิ่งสูงสุดยอมมีแต่ผู้เคารพ
 นับถือให้การยกย่องเป็นอย่างดี

เรื่องที่ ๘๓ มังคลชาดก หน้า ๒๒-๒๔.

พระพุทธเจ้าปรารภเรื่องการเก็บผ้าตามป่าช้าผืนมาไว้แก่พราหมณ์ พอลูกที่เกรง คำครหานำผ้าสาฎกหลายผืนมาถวายพระองค์แทนผ้าทิ้งที่ถูกหนูกัดด้วยกلابเป็นกาล กณณโฆวมงคล พระองค์จึงเล่าเรื่องอดีตชาติที่พราหมณ์ถือศีลช้อย่างนี้ไม่ใช่เวลานี้เท่านั้น แม้เมื่อก่อนก็ถือศีลช้อย่างนี้เหมือนกันคือเมื่อกาลก่อนในกรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ พระ โทธิสัตรีเกิดในสกุลพราหมณ์บวชเป็นฤาษีในคิมพานต์ ได้ไปอยู่ที่อุทยานราชคฤห์ ศึกษาศา- จารไปเก็บผ้าที่ถูกหนูกัดที่บุตรชายพราหมณ์นำมาทิ้งไว้ที่สุสาน เมื่อพราหมณ์ทราบจึง เข้าไปหาพระองค์ขอให้ทิ้งผ้าอ้อมมงคล ด้วยพราหมณ์ถือลักษณะผ้าโดยปรกติดอยู่แล้ว พระองค์ทรงตอบว่าผ้าทิ้งในป่าช้านั้น สมควรแก่พระองค์ไม่ทรงถือมงคลที่ตื่นข่าว บิดคิดไม่ควรถือมงคลตื่นข่าว ได้ทรงแสดงธรรมแก่พราหมณ์ให้เลิกทัญญู และตรีศ แต่พราหมณ์ว่า ผู้ใดถอนมงคล ลางสุบินและลักษณะเสียได้ผู้้นชื่อว่าลวงโทษมงคล แล้ว ถ้าพระอรหันต์ถอนมงคลเป็นมาแล้วและครอบงำคือลวงกิเลสสองชนิดนี้แล้ว ย่อมไม่ถึง ไม่มายังโลกนี้ต่อไป ทรงแสดงธรรมจนพราหมณ์และบุตรชายบรรลุโสดา- ปัตติผล บิดาและบุตรในครั้งนั้นได้แก่พราหมณ์บิดาและบุตรในเวลาดี ดาบสคือ พระองค์ นิทานเรื่องนี้ เป็นคติสอนใจได้อย่างดีในเรื่องการยึดถือศีลถึงมลายต่าง ๆ ที่ไม่เกิดประโยชน์แก่ตนเอง ควรเลิกเสีย

เรื่องที่ ๘๔ สารัมภชาดก หน้า ๒๔-๒๕.

เป็นเรื่องห้ามการกล่าวคำหยาบของภิกษุให้เปล่งแต่วาจาดีเท่านั้น เรื่องดัง กล่าวนี้เคยกล่าวในนันทวิสาขชาดกมาแล้ว แต่ในชาดกนี้ พระโพธิสัตว์เป็นโคฬพิพัตถ์ ชื่อสารัมภะของพราหมณ์คนหนึ่งในเมืองตักกสิลา แคว้นคันทาระ ซึ่งทำให้พราหมณ์ แพ้พินันหมคตได้เพราะกล่าวคำหยาบ เมื่อพราหมณ์พูดจาดีก็ทำให้ชนะพินันได้เงิน ทองเหมือนเรื่องนันทวิสาขชาดก ซึ่งในที่สุดพระพุทธเจ้าตรีศว่า การเปล่งวาจาดี สำเร็จประโยชน์ เปล่งวาจาชั่วย่อมเดือดร้อน เมื่อทรงพระธรรมเทศนาแล้ว ประมวลชาดกว่าพราหมณ์ในครั้งนั้นได้แก่อาณนที พราหมณ์ได้แก่อุบลวรรณา ส่วน โคสารัมภคือพระองค์ นิทานชาดกเรื่องนี้ให้คติสอนใจที่ว่า การพูดดีเป็นศรีแก่ตน พูดชั่วอัปราชัย

เรื่องที่ ๔๔ กุหกชาดก หน้า ๒๔-๓๒.

กล่าวถึงภิกษุโกหกรูปหนึ่งซึ่งมีแจ้งในอุททาลชาดกว่าเมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองกรุงพาราณสีนั้นมีขลุ่ยคนหนึ่งเป็นคาบสโกหก ซึ่งมีกฐมพิสร้างศาลาในป่าให้และนำอาหารอย่างดีมาให้ทุกวัน ได้นำทองร้อยชะนิกมาฝากไว้กับขลุ่ย เพราะกลัวโจรปล้นโดยได้ฝังไว้ใต้ศาลา เพราะเชื่อว่าขลุ่ยนี้เป็นผู้มีศีล ๒-๓ วัน ต่อมาคาบสได้นำทองไปเก็บไว้ที่อื่น และทำอุบายจากไปอยู่ที่อื่นให้กฐมพิเห็นโดยนำเส้นหญ้าจากชายคาศาลามาคืนแสร้งว่าติดไปกับตน มีบุรุษบัณฑิตผู้หนึ่งเห็นเหตุการณ์ก็นึกสงสัยว่าคาบสจะต้องลักของอะไร ได้สอบถามกฐมพิจนทราบว่าทองหาย จึงไปจับคาบส บุรุษบัณฑิตคือพระโพธิสัตว์ได้กล่าวตำหนิคาบสว่าวาจาของคาบสซึ่งอ่อนโยนนำคนมีบรรพชิตไม่ควรเหินห่างเพื่อโดยไม่ใช่ปัญญาในพระธรรม วาจาอ่อนหวานคือคำพูดเกลี้ยกล่อม รังเกียจในหญ้าเส้นเดียว เกิดขัดข้องคือเอามากลักทองร้อยชะนิกไม่ขัดข้องเลย แล้วพระพุทธเจ้าได้ให้อิวาทว่าภิกษุที่โกหกนั้นมีโทษหนักเท่านี้ แม้เมื่อก่อนก็เคยโกหกเหมือนกัน คาบสโกทคือภิกษุโกหก บุรุษบัณฑิตคือพระองค์นิทานเรื่องนี้ให้คิดสอนใจในการดำรงความประพฤติชอบด้วยการละเว้นการพูดเท็จได้เป็นอย่างดี

เรื่องที่ ๔๐ อกคิณฺฑูชาดก หน้า ๓๒-๓๕.

เป็นเรื่องของอนาถบิณฑิก เศรษฐีผู้ทำดีไว้แต่กาลก่อน มีสหายที่ไม่เคยพบเป็น เศรษฐีพรมแดนบรรทุก เกรียนไปขายแก่นาถบิณฑิก เศรษฐีแล้วรับของตอบแทนมาโดยให้การต้อนรับที่เมืองสาวัตถีเป็นอย่างดีต่อมาอนาถบิณฑิก เศรษฐีส่ง เกรียนไปขายแดน บ้าง นำบรรณาการไปมอบให้แก่เศรษฐีพรมแดน ๆ ไม่ต้อนรับ ไม่ให้ที่พักและไม่จำหน่ายสินค้าให้แต่อย่างใด กองเกรียนจึงกลับไปแจ้งเรื่องแก่นาถบิณฑิก เศรษฐีในไม่ช้า เศรษฐีพรมแดนได้ส่งเกรียน ๕๐๐ เล่ม ไปสาวัตถี คนของอนาถบิณฑิก เศรษฐีให้ปลดเกรียนนอกเมืองและเชิญไปพักรับประทานอาหารในเมือง พอกลางคืนได้ใช้ลูกน้องมาปล้น เกรียนไปจนหมด ชาวพรมแดนจึงกลับมาแจ้งแก่เศรษฐีพรมแดน ๆ จึงไปเฝ้าปรับทุกข์กับพระพุทธเจ้า ๆ — ครั้นแล้ว ฤทธิพิชิตชาวพรมแดนไม่ใช้ลูกปล้น

แต่เวลานี้เท่านั้นแม้เมื่อกาลก่อนก็เคยมาแล้ว ทรงนำอดีตมาเล่าว่าเมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองเมืองพาราณสี พระโพธิสัตว์เป็นเศรษฐีมีทรัพย์มากมีสหายเป็นเศรษฐีชายแดน ซึ่งไม่เคยพบเห็นคนหนึ่ง ได้ติดต่อดำขายมีเหตุการณ์เหมือนปัจจุบัน โดยพระโพธิสัตว์ถือว่า คนทั้งหลายไม่รู้จักอุปการะที่ทำแล้วแก้ตัวมาก่อน ภายหลังยอมได้ผลชนิดนี้เหมือนกัน ผู้ใดทำดีไว้เมื่อก่อน เขาทำประโยชน์ให้แล้วยังไม่รู้สึกรู้สีกเกิดขึ้นภายหลังผู้นั้นยอมไม่ได้ผู้ช่วยทำกิจให้เสร็จแล้ว ยังไม่สำนึกความดีและประโยชน์ที่ผู้อื่นทำให้แก้ตัวนั้น เมื่อกิจของตนเกิดขึ้นภายหลังยอมไม่ประสบความสำเร็จ ไม่ได้ผู้ช่วยทำกิจนั้น และทรงประมวลว่าเศรษฐีชายแดนในกาลก่อนคือเศรษฐีพรหมแดนในเวลานี้ ส่วนเศรษฐีเมืองพาราณสีคือพระองค์ นิทานชาดกเรื่องนี้สอนใจว่าความกตัญญูยอมนำประโยชน์ซึ่งความเจริญให้แก่ผู้นั้น ถ้าผู้ใดชาคยอมจะไร้ประโยชน์มีแต่ความเสื่อม

ชาดกทั้งสองตอนในนิบาตชาดกเล่ม ๒ นี้ ได้นำมาพิมพ์มากหลายครั้งทั้งที่พิมพ์ปะปนกับเรื่องอื่น ๆ และแยกออกเป็นตอนย่อยต่าง ๆ คือ พ.ศ. ๒๔๖๑ พิมพ์ในเอกนิบาต สามวารรค ภาคที่ ๓ พ.ศ. ๒๔๖๕ พิมพ์ในเอกนิบาตมัชฌิมปัณฑาสก ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๔๘๕ พิมพ์ในเอกนิบาต สามวารรค ภาคที่ ๒ พ.ศ. ๒๔๘๑ พิมพ์ในเอกนิบาต สิวรรค กุรุงควรรค กุลาวกวรรค พ.ศ. ๒๔๘๒ เอกนิบาต อັถถกามวรรค อาสีสวรรค อิตถิวรรค วรณวรรค พ.ศ. ๒๔๘๔ เอกนิบาต อปาติมหวรรค ลิตตวรรค ปโรสตวรรค หัสสิวรรค

นิบาตชาดกเล่ม ๑๓ ปกิณณนิบาต. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๐

(พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ เจ้าจอมสวน เจ้าจอมไย รัชกาลที่ ๕ เมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๗๐)

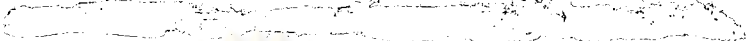
เรื่องที่ ๔๔๔ ทสพราหมณชาดก หน้า ๑๗๐-๑๘๖.

เป็นเรื่องทานของพระเจ้าปเสนทิโกศลที่เลือกสรรถวายเฉพาะผู้ตั้งอยู่ในธรรม ทรงนำนิทานในอดีตมาเล่าว่าพระเจ้าโกรพย์แห่งนครอินทปัตถรทรงบำเพ็ญทานแก่คนทุกสีล จึงอยากบำเพ็ญทานกับผู้มีศีลบ้างได้ปรึกษาริชูรยบัณฑิต ๆ ได้เปรียบพราหมณ์

๑๐ อย่าง ว่าเป็นผู้ไม่สมควรถวายทานคือพราหมณ์หมอรักษาโรค พราหมณ์บำเรอ
รับใช้ พราหมณ์ข่มขี้เก็บเงินส่วย พราหมณ์ขอราน พราหมณ์พ่อค้า พราหมณ์ทำ
มาหากินมีลูกเมีย พราหมณ์ฆ่าโค พราหมณ์คุมเกรียนเลี้ยงโค พราหมณ์พรานป่า
พราหมณ์ชั่งถุมลทิน ส่วนพราหมณ์ที่สมควรถวายทานนั้นเป็นผู้มีศีล เว้นจากเมถุนธรรม
บริโภคอาหารมือเดียวไม่ดื่มน้ำเมา อยู่ที่ถ้าเขานันทมูลก ในป่าหิมพานต์คือพระปัจเจก
พุทธเจ้า วิทูรบัณฑิตจึงนิมนต์พระปัจเจกพุทธเจ้ามารับบาตรของพระเจ้าโกรทกเป็น
เวลา ๗ วัน พระพุทธเจ้าตรัสเปรียบเทียบว่าการให้ทานที่เลือกสรรของพระเจ้า
ปเสนทิโกศลไม่เป็นการอัศจรรย์ เพราะแต่โบราณก็ทรงทำมาแล้ว พระราชาโกรทก
คือพระอานนท์ พระองค์เป็นวิทูรบัณฑิต นิทานนี้เป็นคติสอนใจว่าผู้มีศีลรักษาศรัสม
ยอมทำให้เกิดสุขแก่คนทุกเมื่อ เรื่องนี้จะเป็นประโยชน์ต่อผู้อ่านในทางประพุดิตน
ตามพุทธโอวาท ซึ่งมีอุทาหรณ์มาแต่โบราณกาล

เรื่องที่ ๔๘๖ ภิกขาปริมปรชาดก หน้า ๑๔๗-๑๔๗.

เป็นเรื่องของกมุทผู้มีทรัพย์ผู้หนึ่งทำการสักการะพระพุทธรูปและพระสงฆ์อยู่
เมืองฉางได้ปรารถนาจะสักการะพระธรรมบ้าง จึงมาถามพระองค์ ๆ ให้ถวาย
พระอานนท์ ๆ ให้ถวายผ้าสาฎกแต่พระสารีบุตร ๆ ให้นำผ้าชีวรถวายแต่พระพุทธรูป ๆ
— ตรัสว่าพระองค์เป็นธรรมสวามีแล้ว กล่าวถึงอดีตกาลว่ามีการบิณฑบาตรรับของโดย
ลำดับแบบนั้นมาแล้ว คือเมื่อครั้งพระเจ้าพรหมทัตครองเมืองพาราณสี ออกไปชนบท
กับปุโรหิตถึงชายแดนพบกมุทผู้มีทรัพย์ ๘๐ โกฏิ กมุทได้เชิญพระเจ้าพรหมทัตพักผ่อน
ที่ศาลาแล้วจัดอาหารมาให้ ซึ่งที่ศาลามีพระคาบส พระปัจเจกพุทธเจ้านั่งอยู่ก่อนแล้ว
เมื่อกมุทถวายอาหารพระเจ้าพรหมทัต ๆ พระราชทานแก่ปุโรหิต ๆ ถวายพระคาบส ๆ
ถวายพระปัจเจกพุทธเจ้า ๆ จึงฉันอาหาร กมุทที่สงสัยจึงถามตามลำดับ พระเจ้า
พรหมทัตกล่าวว่า ปุโรหิตเป็นอาจารย์ที่เคารพควรให้อาหาร ปุโรหิตกล่าวว่า ควร
ให้อาหารแก่ฤาษีผู้เจริญคุณธรรมผู้ภาวนามากกว่าตน ฤาษีกล่าวว่าท่านสามารถหา
เผือกมันหุงต้มได้ควรถวายแก่ผู้ไม่ได้หุงต้มคือพระปัจเจกพุทธเจ้า ผู้ไม่มีความยึดมั่น
พระปัจเจกพุทธเจ้าตอบว่าท่านไม่มีความกังวลจากบาปถือภิกขาหารด้วยมือซ้าย

นำเต้ามีขอชาว และถือว่าผู้ใดชักชวนผู้ให้เพื่อให้เขาให้ทานชื่อว่า เป็นข้าศึกแก่ทายก
กฎหมายเมื่อทราบก็ยินดีและบุคคลทั้งสี่ก็กลับไปยังถิ่นของตน พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า
บิดทบาตรตกไปตามลำดับแก่ผู้ควรจะรับได้ไม่ได้มีแต่เดียวดีในกาลก่อนก็มี โดยตกไป
ตามลำดับแก่ผู้ควรจะรับเหมือนกัน พระเจ้าพรหมทัตคืออานนท์ บุโรหิตคือพระสารบุตร
คาบสคือพระองค์

นิบาตชาดก เล่ม ๑๖ จิตตาสีสนิบาตและปัญญาสนิบาต. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร,
๒๔๗๑. (พิมพ์ในงานบรรจุพระอัฐิมหาอำมาตย์เอก พระองค์เจ้าจรัญศักดิ์กฤดากร
เมื่อวันที่ ๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๑)

เรื่องที่ ๕๒๖ นหินิภาชาดก หน้า ๑๔๓-๑๖๔.

พระพุทธองค์ตรัสกับภิกษุว่านางปุราณทุติยิกา ซึ่งทำให้ภิกษุสามัคคีสังคโลนั้นเคยทำ
ให้ภิกษุเสื่อมจากฌานในกาลก่อนมาแล้ว เมื่อครั้งพระเจ้าพรหมทัตครองกรุงพาราณสี
พระโพธิสัตว์เกิดในตระกูลพราหมณ์ ได้บวชเป็นฤาษีในทมิฬประเทศ นางมฤคิตัว
หนึ่งคลอดบุตรเป็นมนุษย์ผู้ชาย พระโพธิสัตว์ตั้งนามว่า "อิสสิงค์" โดยบวชให้เป็น
ฤาษีเล่าเรียนจนกลืนแก้กล้าบริกรรมตะบะทำให้ท้าวสักกเทวราชหวั่นไหว คิดทำลาย
กลืนโดยห้ามฝนไม่ให้ตกในกาลสิริ ๓ ปี แล้วเข้าฝันพระเจ้าพรหมทัตให้ทำลายตะบะ
ของคาบสโดยส่งพระราชธิดาชื่อนางนหินิภาไปยั่วชวน นางได้ปลอมเป็นคาบสเข้าไป
อาศัยอยู่กับอิสสิงค์คาบส ๆ ได้ใกล้ชิดนางเข้าจึงได้นางเป็นภรรยา ศีลขาด ฌาน
เสื่อมลง แล้วนางจึงหนีกลับไป ท้าวสักกเทวราชจึงให้ฝนตกทั่วอาณาเขต อิสสิงค์
เกิดความเร่าร้อนโสภเสราพรรณาถึงนางนหินิภาให้พระโพธิสัตว์ฟัง พระโพธิสัตว์
กล่าวสั่งสอนแล้วออกอุบายว่านางนหินิภาเป็นยักษ์ผีไม่ควรคบ อิสสิงค์คาบสจึงกลับใจ
เข้าฌานอภิญญาตามเดิม นางนหินิภาในครั้งนั้นคือนางปุราณทุติยิกาในครั้งนี้ อิสสิงค์
คาบสคือภิกษุผู้สังคโล พระบิดาคือพระองค์ นิทานนี้ให้ประโยชน์ทางคคิธรรมสอนใจ
ผู้อ่านไม่ให้มีกิเลสหลงไหลอยู่ในอิสตริจนทำให้เสื่อมจากการรักษาศีลประพฤติธรรม

เรื่องที่ ๕๒๗ อุมมาทันตีชาตก หน้า ๑๗๐-๑๘๗.

กล่าวถึงภิกษุผู้คลั่งไคล้หญิงงามจนทอดทิ้งกิจวัตรอย่างจะสีก ว่ามีมาแต่โบราณ แล้วโดยกษัตริย์ผู้สืบราชสมบัติเมื่อมีกิเลสครอบงำก็ยังห้ามจิตใจไม่ให้หลงใหลได้ว่า พระเจ้าสีหิครองนครอริยรัฐบุรี พระโพธิสัตว์เกิดเป็นโอรสนามว่า สีหิราชกุมาร ได้ศึกษาที่ตักกสิลาเมื่อกลับมาได้ครองราชสมบัติแทนพระเจ้าสีหิ มีเสนาบดีคู่ใจชื่อ อภิปารกกุมาร ในเมืองมีเศรษฐีสมบัติ ๘๐ โกฎิ ชื่อ ศิริภูริจณะ มีธิดารูปงามลักษณะดี ชื่ออุมมาทันตี อายุ ๑๖ ปี ซึ่งเมื่อผู้ใดเห็นความงามของนางแล้วจะต้องคลั่งไคล้ไป เหมือนคนเสียบสติ เศรษฐีจะถวายตัวนางต่อสีหิราชกุมาร ๆ จึงให้พราหมณ์มาดูตัว เมื่อพราหมณ์เห็นนางก็เกิดอาการวิปลาศไป นางโกรธจึงให้บ่าวลากตัวออกไป พราหมณ์เกิดความละอายและโกรธนาง จึงแกล้งทูลสีหิราชกุมารว่านางเป็นหญิง กากกัณฐิไม่สมควรกับสีหิราชกุมาร เมื่อนางอุมมาทันตีไม่ได้เป็นมเหสี นางก็ผูกใจเจ็บไว้ และได้เป็นภรรยาของอภิปารกเสนาบดี วันหนึ่งมีการเล่นมหรสพทั่ว เมือง บ้านอภิปารกเสนาบดีก็ตกแต่งหน้าบ้านไว้รับเสด็จเมื่อสีหิราชกุมารเสด็จมา เห็นนางอุมมาทันตีก็หลงรักนางรำพรรมถึงนางดูจนเสียบสติ เสวยกระยาหารได้เล็กน้อย บรรทมไม่หลับตลอดมา อภิปารกเสนาบดีทราบเรื่องก็จะยกนางถวายพระองค์ ๆ ไม่ทรงรับด้วยเกรงคำครหาและจะทำให้อภิปารกเสนาบดีไม่มีความสุข ทรงหักห้าม พระทัยประพฤตีสัจธรรมไม่ให้ลู่ แก้อำนาจแห่งกิเลสเพื่อไม่ประพฤติดิต พระพุทธองค์ตรัสว่า อภิปารกเสนาบดีเป็นพระสารีบุตร นางอุมมาทันตีคือนางอุบลวรรณา พระเจ้าสีหิราชกุมารคือพระองค์ นิทานชาตกเรื่องนี้ให้คติสอนใจที่ดีอย่างยิ่งว่า ให้รักษาคุณธรรมเหนือกว่าความรักความหลงในกิเลสทั้งปวง

เรื่องที่ ๕๒๘ มหาโพธิชาตก หน้า ๑๘๘-๒๒๖.

พระพุทธเจ้าตรัสแก่ภิกษุว่า ในกาลก่อนพระองค์ก็เป็นผู้มีปัญญาทำรบบาหะของคนอื่นเหมือนกันว่า เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองกรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์เกิดในสกุลพราหมณ์ แคว้นกาสิ มีนามว่า โพธิกุมาร ได้บวชปริพาชกจาริกไปถึงเมืองพาราณสี พระเจ้าพรหมทัตได้นิมนต์มารับโภชนาและขอให้อยู่ในพระนครต่อไปเป็น

เวลา ๑๒ ปี พระเจ้าพรหมทัต มีอำมาตย์ห้าคน เป็นผู้สอนธรรมแก่ประชาชน คนที่หนึ่งเป็นอเหตุวาที กล่าวว่าสัตว์ทั้งหลายบริสุทธิ์ ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัยถือเป็นลัทธิให้คนเอาอย่าง คนที่สองเป็นอิศรกรรมวาทีกล่าวว่าสุขหรือที่เกิดแก่สัตว์ทั้งหลายเพราะทำมาก่อนจึงได้ คนที่สามเป็นอุจเฉทวาทีกล่าวว่าสัตว์ทั้งหลายที่จะไปสู่โลกอื่นจากโลกนี้ไม่มี คนที่สี่เป็นชัตตริยวาทีกล่าวว่ากำาการฆ่าบิดามารดาเป็นประโยชน์แก่ตนถ้ายแต่ยควรทำ อำมาตย์ทั้งห้านี้เป็นตุลาการในศาลชั่งโก่ง ชำระความไม่ยุติธรรม วันหนึ่งมีบุรุษแพศมีมารำพันกับพระโพธิสัตว์ ๆ จึงไปศาลตัดสินใหม่อย่างชอบธรรม พระเจ้าพรหมทัตจึงตั้งโพธิปริพาชกตัดสินคดีต่อไป พวกอำมาตย์ทั้งห้ารักษาจึงแก้งยูแห่พระเจ้าพรหมทัต ๆ จึงลดการอุปัฏฐากลง จนถึงให้อำมาตย์ฆ่าโพธิปริพาชก ๆ จึงไปจากพาราณสี ต่อมาพระเจ้าพรหมทัตเชื่อคำยูแห่ของอำมาตย์ปลงพระชนม์มเหสี พระราชโอรสทรงแค้นเคืองตั้งตนเป็นศัตรู โพธิปริพาชกจึงต้องมาสั่งสอนพระราชโอรสไม่ให้ทำปิตุฆาตกรรม แล้วไปหาพระเจ้าพรหมทัตและอำมาตย์ทั้งห้า ได้หักล้างลัทธิผิด ๆ ของอำมาตย์ทั้ง ๕ ด้วยเหตุผล และสติปัญญาจนชนะและแสดงธรรมต่อพระเจ้าพรหมทัตว่าคบสัตบุรุษทำให้ได้ทุกข์ความเดือดร้อน พระเจ้าพรหมทัตเสื่อมใสได้ลงโทษประจานเนรเทศอำมาตย์ทั้งห้าออกจากเมืองไป โพธิปริพาชกเมื่อสิ้นชีพไปเกิดในพรหมโลก พระพุทธองค์ตรัสว่าอำมาตย์ทั้งห้านี้กลับชาติมาเป็นปुरुณกัสสป มัคชลิโคสาล ปุทฺธกัจจายน อชิตเกสภัมพล นิครนถ์นาฏบุตร ส่วนโพธิปริพาชกคือพระองค์ นิทานนี้ให้คิดสอนใจในการใช้สติปัญญาพิจารณาเหตุผลเอาชนะอุปสรรคได้เป็นอย่างดี

หนังสือนิบาตชาดกเล่ม ๑๖ นี้ ได้มีการพิมพ์ ๒ ครั้ง คือ ใน พ.ศ. ๒๔๗๑ และ พ.ศ. ๒๔๗๔ พิมพ์ชื่อว่าจัดตาศิโนบาตและปัญญาสิโนบาต

หนังสือนิบาตชาดกในตอนที่กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงแปลนี้ ได้มีผู้พิมพ์เผยแพร่โดยตรงคือ

เรื่องที่ ๖๑ ถึง เรื่อง ๔๐ พระยากำแพงสงคราม (สอาด ณ บ่อมเพ็ชร) แต่ยังเป็นพระยาเพ็ชรชฎา และนางรวิ ณ บ่อมเพ็ชร รับผิดชอบเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๑ อุทิศส่วนกุศลให้แก่นางสมบุญ และหลวงวารีโยธารักษ์ (ทองคำ)

เรื่องที่ ๕๒๔ ถึงเรื่องที่ ๕๒๕ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๔ ทรงอุทิศส่วนกุศลพระราชทานสมเด็จพระเจ้าฟ้ามาลินีนพดารา ศิริินภา พรธวดี กรมขุนศรีสังขนาลัยสุริยัญญา

หนังสือนิบาตชาดกนี้เป็นพระราชสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่จะให้แปลจากภาษามคธเป็นภาษาไทยให้จบทั้งคัมภีร์ ซึ่งได้ทรงให้พิมพ์เผยแพร่แจกเริ่มต้นไว้ เพียงตอน ๑ ตอนเดียวเท่านั้น นอกนั้นยังแปลไม่สำเร็จ เมื่อพระองค์สวรรคตไปแล้ว บรรดา ข้าราชการบริพารที่เป็นข้าราชการและพระบรมวงศานุวงศ์ รวมทั้งภิกษุสงฆ์ที่ได้เปรียญ ได้รับอาสา ทำการแปลนิบาตชาดกนี้ต่อไปเพื่อเป็นการบำเพ็ญกุศลอุทิศสนองพระราชประสงค์ และเฉลิม พระเกียรติยศของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ กรมพระสมมตอมรพันธุ์สภานายกกรมการ ทอพระสมุทวิจิตรญาณได้ทรงปรึกษากับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ซึ่ง ทรงเห็นชอบด้วย ได้ให้คณะกรรมการทอพระสมุทวิจิตรเป็นธุระหาต้นฉบับภาษามคธให้ผู้แปลกับจัดการ พิมพ์เผยแพร่ตามโอกาสที่จะทำได้ ซึ่งได้มีผู้เสนอใสรบอาสาแปลหนังสือนิบาตชาดกนี้ทั้งที่เป็น บุคคลธรรมดาและภิกษุสงฆ์และมีผู้ศรัทธารับพิมพ์แจกในงานกุศลมากมาย

งานพระนิพนธ์เรื่องนิบาตชาดกนี้ ให้ความรู้ในเรื่องของพุทธศาสนาอย่างมาก เมื่อ ได้รับการถ่ายทอดเป็นภาษาไทย จึงทำให้สามารถศึกษาค้นคว้าถึงเรื่องราวอ้างอิงต่าง ๆ ใน วรรณคดีพุทธศาสนาได้ จึงนับว่าพระองค์เป็นผู้มีศรัทธาแรงกล้าในการทะนุบำรุงพระพุทธศาสนา อย่างแท้จริง

ราชบัณฑิตยสภา, นิบาตชาดก เล่ม ๒๓ ภาคผนวก (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณ-
พิพรรฒธนากร, ๒๔๗๔), หน้า ๖๑, ๖๒, ๖๔. (พิมพ์ในงานบำเพ็ญพระราชกุศลสนองพระเดช
พระคุณ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในวันตรงกับวันเสด็จสวรรคต ณ วันที่
๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๔)

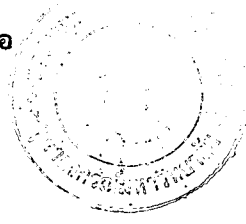
๑.๑.๒ เรื่องนรกสวรรค์อยู่ในหนังสือเนมิราชชาดก (ความเก่า) กรมพระ
สมมตอมรพันธุ์ ได้ทรงพิมพ์ประทานแก่หอพุทธศาสนาสังคหะ เมื่อปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๔๗ ด้วย
ความมุ่งหมายที่จะส่งเสริมทางด้านพุทธศาสนา คือ

ชินวาลิวิวัฒน์, สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวง, ผู้แปล. สุวรรณสามชาดกที่ ๓ เนมิ

ชาดกที่ ๔. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๒. หน้า ๗๑-๑๑๗.

(พิมพ์ชำระในวันพระราชทานเพลิงศพ หม่อมขุน ชมพูนุท มารดาพระเจ้าวรวงศ์เธอ
กรมหลวงชินวาลิวิวัฒน์)

เรื่องเนมิชาดกที่ ๔ นี้ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงร่วมแต่งเกี่ยวกับเรื่องนรก
สวรรค์คือ มาตลีเทพบุตรขับรณนำพระเจ้าเนมิราชกษัตริย์ผู้ใจบุญของกรุงมิถิลาไปยัง
สุธรรมาเทวสถานเพื่อพบกับท้าวสักกเทวราช ระหว่างทางก็ผ่านนรกขุมต่าง ๆ คือ
เวตรณินทรย โสณาคินทรย อยปทีนทรย ชังคารถาสูนทรย โลหกุมภินทรย ลุตตสิรินทรย
ภูสนทรย สัตติหัตถินทรย วิลกตนิทรย มุตตกรีสนทรย โลหิตปุพพนิทรย อุตสูทนิทรย ขลิต-
ปพพตนิทรย อวลโรนิทรย มัจฉาภิภูฏนิทรย แล้วได้ผ่านวิมานสวรรค์ต่าง ๆ คือ ปัจจุป
วิมานของนางวราณีเทพธิดา สัตตถนภิวิมานของโสณทินนเทพ ผลภิวิมานของเหล่านาง
อัปสร เวสุรวิมานของเหล่าเทพเจ้า ผลภิวิมานของเทพบุตร ผลภิวิมานอื่นอีกของ
เทพบุตร เวสุรวิมานอื่นอีกของเทพบุตร อาถาสัญญวิมานของเหล่าเทพบุตร ผ่าน
สัตตปริภคคบรรพต จิตตภูฏทวาร มาถึงสุธรรมาเทวสภาเฝ้าท้าวสักกเทวราช เรื่อง
นี้กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงบรรยายถึงลักษณะของนรกสวรรค์ในขุมชั้นต่าง ๆ ไว้พอ
สังเขป ซึ่งมีลักษณะคล้ายกับพระมาลัยคำหลวง ซึ่งละเอียดกว่าให้ความรู้ในเรื่อง
ทางพุทธศาสนา เน้นการทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เป็นอย่างดี

เรื่องเนมิราชชาดกนี้ได้มีการพิมพ์เรียบเรียงขึ้นใหม่หลายครั้งมาคือ ใน พ.ศ. ๒๔๖๐
พิมพ์เรื่องนิบาตชาดกตีกกนิบาต ๑ พรรค ภาคต้น ใน พ.ศ. ๒๔๗๒ พิมพ์เรื่องสุวรรณสามชาดก
ที่ ๓ เนมิชาดกที่ ๔ ใน พ.ศ. ๒๕๐๔ พิมพ์เรื่องมหานิบาตสุวรรณสามชาดก เนมิราชชาดก

๑.๑.๓ เรื่องความสุขอยู่ในหนังสือลัทธิธรรมนิยมต่าง ๆ ภาคที่ ๒๒ ว่าด้วย
 ประเพณีการบวชขนาด ขนาดที่กระเหรียงที่เมืองไทรโยค งานนักชัชรฤกษ์ของชาวอินดู และ
 เรื่องความสุข กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงแต่งเรื่องความสุขลงในหนังสือวิชาญาณปีใหม่ เมื่อ
 ปีระโรง พ.ศ. ๒๔๓๕ ซึ่งเป็นเรื่องแสดงคติธรรมความคิดเห็นของกรมพระสมมตอมรพันธุ์ในการ
 ที่จะดำรงตนอย่างมีความสุขอยู่ในสังคมเวลานั้นได้อย่างไร เพื่อเป็นคติสอนใจแก่ผู้อ่าน ดังนี้คือ
 สมมตอมรพันธุ์, กรมพระ. "เรื่องความสุข." ใน ลัทธิธรรมนิยมต่าง ๆ เล่ม ๒ ภาคที่ ๒๒,
 หน้า ๗๐๗-๗๑๒. พิมพ์ครั้งที่ ๕. นครหลวงกรุงเทพธนบุรี: สำนักพิมพ์บรรณาคาร,
 ๒๕๑๕.

เรื่องความสุขนี้กรมพระสมมตอมรพันธุ์ได้ทรงแสดงความคิดเห็นเป็นคติสอนใจ
 ตามหลักพระพุทธศาสนาที่ว่าผู้ประพฤติชอบย่อมนำแต่ความสุข คือ ทรงกล่าวไว้ว่าความ
 สุขเป็นคำที่ใช้ให้พรเป็นภาษามคธและสันสกฤต ภาษาไทยเรียกว่าสบาย ความสุข
 มี ๒ ประการ คือ สุขกาย และสุขจิต ซึ่งทั้ง ๒ อย่างนี้ แยกได้เป็นอย่างละ ๒
 ประเภท คือ สุขกายสุขจิต เพราะประสพสิ่งที่พึงใคร่ประเภท ๑ และสุขกายสุขจิต
 เพราะพึงสิ่งที่พึงหน่ายประเภท ๑ ความสุขเหล่านี้เป็นไปโดยความที่ถึมมั่นว่าการ
 เช่นนั้นเป็นความสุขแล้วยินดีรับเอาความสุขนั้นๆ ที่จริงก็ไม่เที่ยงแท้ถึถาวรอยู่ได้อาศัย
 ความประพฤติให้เกิดความสุขเนื่อง ๆ ความสุขจะมีอยู่ได้ก็เพราะอารมณ์ที่ยินดีถึถึว่า
 ความสุขนั้นเอง เหตุที่ความสุขเกิดขึ้นแล้ว ไม่ตั้งมั่นคงอยู่ได้นี้เมื่อผู้ใดไม่ประพฤติให้
 เกิดสุขขึ้นใหม่แล้วก็จะไม่ได้รับความสุขเสมอไป การประพฤติอย่างไ้ที่จะเป็นเหตุ
 ให้ได้รับความสุขคือความประพฤติดีที่เว้นการกระทำบางอย่างได้แก่ความซื่อตรง
 ความฉลาด ความหมั่นทั้ง ๓ ประการ เป็นที่ตั้ง ถึถึขาดไปอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ไม่
 อาจจะนำความสุขมาให้บริบูรณ์ได้ เรื่องความสุขนี้นับว่าเป็นคติสอนใจในการดำรง
 ชีวิตอยู่ในปัจจุบันนี้ได้ เป็นอย่างดี

เรื่องความสุขนี้ได้มีการนำมาพิมพ์ในหนังสือหลายครั้งคือ

พ.ศ. ๒๔๗๒ พิมพ์ในหนังสือลัทธิธรรมนิยมต่าง ๆ ภาคที่ ๒๒ ว่าด้วย
 ประเพณีการบวชขนาด ขนาดที่กระเหรียงที่เมืองไทรโยค งานนักชัชรฤกษ์ของชาวอินดู และ

เรื่องความสุข พิมพ์โดยโรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

พ.ศ. ๒๕๑๕ พิมพ์ในหนังสือลัทธิธรรมนิยมต่าง ๆ เล่ม ๒ ซึ่งเป็นการพิมพ์ครั้งที่ ๔ โดยกรมศิลปากร ให้สำนักพิมพ์บรรณาคารจัดพิมพ์

๑.๑.๔ ทรงแปลสมุทโฆษชาดก อยู่ในหนังสือปัญญาสชาดก ซึ่งรวมนิทานพื้นเมืองโบราณเกี่ยวกับพุทธศาสนา ๕๐ เรื่อง ภาคที่ ๑ นั้นกล่าวถึงเรื่องสมุทโฆษชาดกกับสุณชาดก ได้พิมพ์ในปี พ.ศ. ๒๕๑๗ เรื่องนี้กรมพระสมมตอมรพันธุ์ขณะดำรงตำแหน่งสภานายกหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๕๓-๒๔๕๘ ได้ทรงแปลเรื่อง "พระสมุทโฆษ" ซึ่งเป็นนิทานเรื่องแรกของปัญญาสชาดกหรือชาดกนอกนิบาต อันพระภิกษุชาวเชียงใหม่แต่งขึ้นเป็นภาษาบาลีเลียนแบบชาดกในพุทธศาสนา^๑ คือ

สมมตอมรพันธุ์, กรมพระ และดำรงเจติยรัฐ, หลวง, ผู้แปลและเรียบเรียง. ปัญญาสชาดก

ภาคที่ ๑ สมุทโฆษชาดกกับสุณชาดก. พระนคร: โรงพิมพ์มงคลการพิมพ์, ๒๕๐๘.

(๖) ๕๕ หน้า. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์งานศพนายนาค อินทรวีเชียร)

สมุทโฆษชาดกเป็นนิทานชาดก ๑ ใน ๕๐ เรื่อง ที่พระภิกษุชาวเชียงใหม่แต่งไว้เป็นชาดกในภาษามคธ เมื่อ พ.ศ. ๒๐๐๐ ถึง ๒๒๐๐ ปี ได้มาพิมพ์เป็นเรื่องต้นในปัญญาสชาดก การดำเนินเรื่องสมุทโฆษชาดกนั้นมีความภาษามคธนำกล่าวถึงพระพุทธเจ้าเมื่อประทับ ณ เขตวัน เมืองสาวัตถี กล่าวในที่ประชุมสงฆ์ว่า พระองค์ได้สละราชสมบัติเพื่อพระนางคิมพาไปสู่นครอื่น ไม่เพียงชาตินี้เท่านั้น แม้ในชาติหนหลังก็เคยทำมาแล้ว ทรงระลึกชาติว่า พระองค์เป็นสมุทโฆษราชกุมารของพระเจ้าวินทัตและพระนางเทพธิดาแห่งพรหมบูรณคร พระนางคิมพาเป็นนางวิณฑุมวดีพระราชธิดาของพระเจ้าสิริสีหะนรุต และพระนางกนกวดี แห่งรัมมบูรธานี พระสมุทโฆษ และ นางวิณฑุมวดีได้วิวาห์มงคลที่เมืองรัมมบูรธานี วันหนึ่งวิทยาธรถูกทำร้ายตกลงมาในอุทยาน พระสมุทโฆษได้ให้การรักษานหาย วิทยาธรจึงมอบพระขรรค์ให้พร้อมบอกสรรพคุณ

^๑กรมวิชาการ, แบบเรียนวรรณคดีไทย เล่ม ๔ (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๕), หน้า ๒๗๑.

ว่าถ้าถือไว้จะเพาะได้ พระสมุทโฆสจึงชวนนางวิณฑวดีประพาสป่าหิมพานต์ เที่ยว
เล่นชมที่ต่าง ๆ จนวันหนึ่งพระสมุทโฆสถูกลักพระขรรค์ไป ต้องชวนนางวิณฑวดีเกาะ
ขอนข้ามแม่น้ำบัง เขิน กิดพายุใหญ่ให้พลัดพรากกัน นางวิณฑวดีไปอยู่ที่เมืองมัทราษฏร์
สร้างศาลาไว้เป็นที่พักของพราหมณ์แล้วเขียนผนังเป็น เรื่องต่าง ๆ ของนาง พระสมุท
โฆสว่ายน้ำอยู่ ๗ วัน พระอินทร์จึงช่วยให้วิณฑวดีนำพระขรรค์มาคืน พระสมุทโฆส
เพาะลงที่เมืองมัทราษฏร์เข้าไปพักในศาลาได้เห็นรูปที่ผนังก็โศกเศร้ารำไห้ นาง
วิณฑวดีจึงออกมาพบ ทั้งสองกลับไปยังรัมมปุรธานี ได้ครองราชสมบัติสองนครสืบไป
เรื่องสมุทโฆสยังมีแต่ง เป็นคำฉันท์ครั้งกรุงศรีอยุธยาโดยพระมหาราชครูแต่งค้ำ
ตอน ๑ สมเด็จพระนารายณ์ทรงแต่งต่อค้ำอีกตอน ๑ จนสมัยรัตนโกสินทร์ กรมสมเด็จพระ
พระปรมานุชิตชิโนรสทรงแต่งต่ออีกตอนจึงจบ เรื่องนี้ให้ทราบถึงนิทานเก่าแก่มีความ
เป็นมาอย่างไร มีคติสอนใจไม่ให้เบียดเบียนผู้อื่น ให้มีแต่ความเมตตาต่อผู้อื่น
เรื่องสมุทโฆสชาดกนี้ได้นำมาพิมพ์เผยแพร่หลายครั้ง คือ

พ.ศ. ๒๔๖๗ พิมพ์ในหนังสือปัญญาสชาดก ประชุมนิทานในประเทศไทยนี้แต่โบราณ
๕๐ เรื่อง ภาคที่ ๑ โดยโรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ม.ร.ว.
เล็ก ศิริวงศ์ ณ กรุงเทพ

พ.ศ. ๒๕๐๔ พิมพ์ในหนังสือปัญญาสชาดก ภาคที่ ๑ สมุทโฆสชาดก โดย
โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม พิมพ์เป็นอนุสรณ์งานศพ นางไห้ วิฑูชะสิงห์

พ.ศ. ๒๕๐๕ พิมพ์ในหนังสือปัญญาสชาดก ภาคที่ ๑ สมุทโฆสชาดกกับสุตตชาดก
โดยโรงพิมพ์มงคลการพิมพ์ พิมพ์เป็นอนุสรณ์งานศพ นายนาค อินทวิเชียร

๑.๒ งานพระนิพนธ์ที่เกี่ยวกับภูมิศาสตร์การท่องเที่ยว ซึ่งผู้วิจัยได้นำมาทำบรรณนิทัศน์
เพื่อช่วยให้ทราบเรื่องย่อ ๆ คือ

สมมตอมรพันธุ์, กรมพระ. จดหมายเหตุเสด็จประพาสเกาะชวาในรัชกาลที่ ๕ ทั้ง ๓ คราว.

พิมพ์ครั้งที่ ๒. พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๙. ๑๓๔ หน้า. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาเสวกตรีพระยาพิทักษ์เทพอักษร เมื่อวันที่ ๑๑ ธันวาคม ๒๕๐๙)

หนังสือนี้เดิมตีพิมพ์ในราชกิจจานุเบกษาแล้วกรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงนิพนธ์คราวที่ ๒ และคราวที่ ๓ ไว้ส่วนมากโดยกล่าวถึงการเสด็จประพาสเกาะชวาครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๑๓ เสด็จออกจากกรุงเทพฯ วันที่ ๔ แรม ๔ ค่ำ เดือน ๔ ปีมะเมีย เวลา ๕ โมงเช้า โดยเรือพระที่นั่งพิชัยมรณยุทธผ่านสมุทรปราการ สงขลาถึงสิงคโปร์ เกาะชวา บัตตาเวีย สมารังเสด็จกลับผ่านสิงคโปร์ถึงกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ ๗ แรม ๑๑ ค่ำ เดือน ๕ ปีมะแมตรีก พ.ศ. ๒๔๑๔ การเสด็จประพาสเกาะชวาครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๔๓๙ (ร.ศ. ๑๑๕) เสด็จออกจากกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ ๔ พฤษภาคม เวลา ๓ โมงเช้า ๔๑ นาที โดยเรือพระที่นั่งมหาจักรีถึงสิงคโปร์ ยะโฮ เกาะชวา ประพาสเมืองบัตตาเวีย บุยเตนซอร์ค การุด บันดง ซุขภูมิ เสด็จรถไฟประทับแรมที่ตำบลเมาส์ ผ่านเมืองดิละยับ เมืองยกยา โซโล สุระบายา เมืองปะสุรวน สิงห์สสำหรับ ดาहा สมารัง เซริมอน เสด็จกลับผ่านสิงคโปร์ถึงกรุงเทพฯ วันที่ ๑๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๓๙ เวลา ๕ โมงเศษ การเสด็จประพาสเกาะชวาครั้งที่ ๓ พ.ศ. ๒๔๔๔ (ร.ศ. ๑๒๐) เสด็จออกจากกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ ๕ พฤษภาคม เวลาเช้า ๓ โมงเศษ โดยเรือพระที่นั่งมหาจักรี ผ่านชุมพรถึงสิงคโปร์ เกาะชวา ประพาสเมืองบุยเตนซอร์ค บันดง การุด โซโล กูเรบิน สุระบายา ปัสสุรวิน ยกยา มะกาสัง บัตตาเวีย แล้วเสด็จกลับถึงสิงคโปร์แวะสงขลา ชุมพร ศรีราชา สมุทรปราการถึงกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ ๒๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๔๔ เวลาเช้า ๒ โมง จดหมายเหตุนี้มีภาพประกอบ ในคราวเสด็จประพาสเกาะชวาครั้งที่ ๒ จดหมายเหตุนี้มีคุณค่าให้ทราบถึงเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์และภูมิศาสตร์การท่องเที่ยวในสมัยนั้นเป็นอย่างดี

เรื่องจดหมายเหตุเสด็จประพาสเกาะชวาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว ครั้งที่ ๒, ๓ นี้ ได้มีการพิมพ์หลายครั้ง คือ

พ.ศ. ๒๔๖๓ พิมพ์ในหนังสือจดหมายเหตุเสด็จประพาสเกาะชวาในรัชกาล
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้ง ๓ คราว ซึ่งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า
อาทรทิพยนิภา โปรดให้พิมพ์ในงานบำเพ็ญพระกุศลบรรจุพระอังคาร พระเจ้าน้องนางเธอ
พระองค์เจ้าสุจิตราภรณี และบรรจุอังคารเจ้าจอมมารคำชุ่ม ในรัชกาลที่ ๕ โดยโรงพิมพ์
โสภณพิพรรฒธนากร พ.ศ. ๒๔๖๔

พ.ศ. ๒๔๖๘ พิมพ์ในหนังสือจดหมายระยะทางเที่ยวชวากว่า ๒ เดือน
ร.ศ. ๑๑๕ โดยโรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

พ.ศ. ๒๕๐๔ พิมพ์ในหนังสือจดหมายเหตุเสด็จประพาสเกาะชวาในรัชกาลที่ ๕
ทั้ง ๓ คราว ซึ่งพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาเสวกตรีพระยาพิทักษ์เทพอักษร
(เซ่งฮั่ว สิงหวัดน) เมื่อวันที่ ๑๑ ธันวาคม โดยองค์การค้ำของคุรุสภา

พ.ศ. ๒๕๑๔ พิมพ์ในหนังสือจดหมายเหตุเสด็จประพาสเกาะชวา ครั้งที่ ๑ และ
๒ ซึ่งพิมพ์ในงานฌาปนกิจศพ หม่อม เกษร สนิทวงศ์ เพียง ๕๐๐ เล่ม

พ.ศ. ๒๕๑๖ พิมพ์ในหนังสือระยะทางเที่ยวชวากว่า ๒ เดือน ร.ศ. ๑๑๕ ซึ่ง
พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเทวดี วันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์
๒๕๑๖ โดยโรงพิมพ์ท่าพระจันทร์

สมเด็จพระพันธุฯ กรมพระ. จดหมายเหตุพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาส

หัวเมืองในแหลมมลายู คราว ร.ศ. ๑๑๗ ร.ศ. ๑๑๘ ร.ศ. ๑๑๙ รวม ๓ คราว.

พิมพ์ครั้งที่ ๓. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๑. ๔๔ หน้า..

(รองเสวกพระโสภณอักษรกิจ (เล็ก สมิตะสิริ) พิมพ์มูลเกล้าฯ ถวายในงานพระศพ
สมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุขฯ เจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ครบ
ปัญญาสมาจาร วันที่ ๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๑)

กรมพระสมมตอมรพันธุ์ได้ตามเสด็จประพาสแหลมมลายูในคราวแรก ร.ศ. ๑๑๗
ได้นิพนธ์ไว้ร่วมกับที่อาศัยขณะนั้นตกไว้ในคราวหลัง ๆ โดยกล่าวถึงการเสด็จประพาส

แหลมมลายูคราวแรก ร.ศ. ๑๑๗ (พ.ศ. ๒๔๔๑) เสด็จออกจากกรุงเทพฯ วันที่ ๒๓ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๗ โดยเรือพระที่นั่งมหาจักรี ผ่านเมืองสมุทรปราการ เกาะพัง สงขลา กลับคืน ตรังกามู สายบุรี นครศรีธรรมราช กลับไปที่ เกาะพัง ชุมพร กำเนิดนพคุณ เกาะสีชัง สมุทรปราการถึงกรุงเทพฯ วันที่ ๑๓ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๑๗ เวลาเช้า ๓ โมงครึ่ง การเสด็จประพาสแหลม มลายูคราวที่ ๒ ร.ศ. ๑๑๘ (พ.ศ. ๒๔๔๒) เสด็จออกจากกรุงเทพฯ วันที่ ๑๐ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๘ เวลาเช้า ๒ โมงเศษ โดยเรือพระที่นั่งมหาจักรีไปเกาะ สีชัง ศรีมหาราชา ชลบุรี กำเนิดนพคุณ เกาะพัง เกาะเต่า เขาสามร้อย- ยอด กลับจากเกาะสีชังถึงกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ ๒๑ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๘ เวลาเช้า ๔ โมงครึ่ง การเสด็จประพาสแหลมมลายูคราวที่ ๓ ร.ศ. ๑๑๘ (พ.ศ. ๒๔๔๓) เสด็จออกจากกรุงเทพฯ วันที่ ๑๘ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๑๘ เวลาเช้า ๓ โมงเศษ โดยเรือพระที่นั่งมหาจักรีผ่านนครเขื่อนขันธ์ เกาะสีชัง ศรีมหาราชา เขาสามร้อยยอด เกาะเสม็ด เกาะเต่า นครศรีธรรมราช เมืองตานี สงขลา เสด็จกลับจากนครศรีธรรมราชผ่านเกาะพัง เกาะสมุย ศรีมหาราชา เกาะสีชัง ถึงสมุทรปราการเสด็จต่อโดยรถไฟมาถึงกรุงเทพฯ เมื่อ วันที่ ๒ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๘ เวลา ๓ ยาม ทั้ง ๓ เรื่องนี้ มีเชิงอรรถขยาย ความอธิบายสถานที่ ชื่อบุคคล ตำแหน่ง ให้เข้าใจแจ่มชัดยิ่งขึ้น จดหมายเหตุเรื่อง นี้มีคุณค่าในทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี และภูมิศาสตร์การท่องเที่ยวอย่างมาก เรื่องจดหมายเหตุพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสหัวเมือง ในแหลมมลายู คราว ร.ศ. ๑๑๗ ร.ศ. ๑๑๘ ร.ศ. ๑๑๘ รวม ๓ คราว นี้ได้มีการพิมพ์ หลายครั้งคือ

พ.ศ. ๒๔๖๒ พิมพ์ในหนังสือจดหมายเหตุระยะทางพระบาทสมเด็จพระรามา- ธิบดีที่ ๕ กับสมเด็จพระบรมราชินีนาถเสด็จประพาสหัวเมืองแหลมมลายูเมื่อรัตนโกสินทร ศก ๑๑๗ ๑๑๘ ๑๑๘ รวม ๓ คราว (ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ) ซึ่งพระโสภณอักษรกิจ พิมพ์ถวายในงานพระราชกุศล พระบรมศพสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ครบ ๘ วัน โดยโรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

พ.ศ. ๒๔๖๘ พิมพ์ในหนังสือจดหมายเหตุระยะทางเสด็จประพาสในรัชกาลที่ ๕
เสด็จประพาสหัวเมืองในแหลมมลายู รัตนโกสินทรศก ๑๑๗ ๑๑๘ ๑๑๙ รวม ๓ คราว ซึ่ง
พระยาสวัสดิศิริศรีสมันตราษฎร์นายกพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ รองอำมาตย์เอกหลวง
วิเศษวังษา "เอียง สุวรรณนิคม" วันที่ ๑๖ มีนาคม โดยโรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

พ.ศ. ๒๔๗๑ พิมพ์ในหนังสือจดหมายเหตุพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า-
อยู่หัวเสด็จประพาสหัวเมืองในแหลมมลายู คราว ร.ศ. ๑๑๗ ๑๑๘ ๑๑๙ รวม ๓ คราว
ซึ่งรองเสวกเอก พระโสภณอักษรกิจ (เล็ก สมิตะลิริ) พิมพ์ถวายในงานพระศพสมเด็จพระ
ราชบิดุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ครอบปิณฑุาสมาวาร วันที่ ๒
สิงหาคม โดยโรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร การพิมพ์ครั้งที่ ๓ นี้ เพื่อเปรียบเทียบกับหนังสือ
เรื่องชีวิตอันอื่นเป็นจดหมายเหตุของสมเด็จพระราชบิดุลาฯ ทรงพระนิพนธ์การเสด็จประพาส
หัวเมืองมลายู เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๗ อีก ๑๔ ปี ต่อมาจึงพิมพ์หนังสือนี้ขึ้นเปรียบเทียบ

สมมตอมรพันธุ์, กรมพระ. จดหมายเหตุพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาส
แหลมมลายู คราว ร.ศ. ๑๑๗ และ ๑๑๘. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร,
๒๔๖๗. ๔๔ หน้า. (โปรดเกล้าฯให้พิมพ์พระราชทานในการบำเพ็ญพระราชกุศล
เมื่อสมเด็จพระอนุชาธิราช เจ้าฟ้ากรมหลวงนครราชสีมาเสด็จทิวงคตมาถึงสัตตมวาร
ณ วันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๗)

กล่าวถึงการตามเสด็จประพาสคราวรัตนโกสินทรศก ๑๑๗ โดยเรืออุบลรูปพิศ
และเรือเวสาดรี ได้เสด็จไปจากกรุงเทพฯ เมื่อ ณ วันอังคาร เดือน ๖ ขึ้น ๔ ค่ำ
ปีชวด พ.ศ. ๒๔๓๑ เสด็จประทับแรมที่เกาะสีชังแล้วเสด็จไปถึงเมืองปราชญ์ ชุมพร
เกาะพังง์ สงขลา กันตัน ตรังกานู เสด็จกลับ เกาะรังถึงเมืองตามี
เมืองนครศรีธรรมราช เสด็จกลับถึงกรุงเทพฯ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๑๐ ขึ้น ๑๒ ค่ำ
ปีชวด สัมฤทธิศก เวลา ๑ ทุ่ม และกล่าวถึงการตามเสด็จประพาสคราว ร.ศ. ๑๑๘
ว่าทรงโปรดเกล้าฯให้กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์และกรมหมื่นดำรงราชานุภาพตามเสด็จไป
จากกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ ๑๑ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๐๘ เวลาเช้า ๔ โมงเศษ

ประทับเรือพระที่นั่งอุบลนุรพิศไปถึงเกาะหลักเมืองชุมพร เมืองสงขลา เมือง
หนองจิก เมืองสาย เมืองตาดี เมืองเทพา เมืองไชยา เมืองกาญจนดิฐ
แล้วเสด็จกลับถึงเมืองหลังสวน ถึงกรุงเทพฯ วันที่ ๑๕ สิงหาคม ร.ศ. ๑๐๘
เวลาเที่ยง หนังสือเรื่องนี้ให้ประโยชน์ในทางความรู้ทางประวัติศาสตร์และภูมิ-
ศาสตร์การท่องเที่ยวได้เป็นอย่างดี

สมมตอมรพันธุ์, กรมพระ. จดหมายเหตุพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาส
แหลมมลายู คราว ร.ศ. ๑๐๔ ร.ศ. ๑๑๗ ร.ศ. ๑๑๙ ร.ศ. ๑๒๔ ร.ศ. ๑๒๘.

พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๗. ๑๑๔ หน้า. (โปรดเกล้าฯ ให้
พิมพ์พระราชทานเนื่องในการบำเพ็ญพระราชกุศลเมื่อสมเด็จพระอนุชาธิราชเจ้าฟ้า
กรมหลวงนครราชสีมาเสด็จสวรรคตมาถึงปัญญาสมาจาร ณ วันที่ ๓๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๖๗)

จดหมายเหตุเล่มนี้กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงพระนิพนธ์เป็นหลัก พิมพ์ขึ้นเมื่อ
พ.ศ. ๒๔๖๗ โดยมีภาพประกอบ มีเรื่องราวกล่าวถึงการเสด็จประพาสแหลมมลายู
ซึ่งรวมพิมพ์เป็นเล่มนี้ ๔ คราว คือ คราว ร.ศ. ๑๐๔ เสด็จออกจากกรุงเทพฯ โดย
เรือพระที่นั่งสุริยมนตรี เมื่อวันที่ ๑๔ เมษายน ร.ศ. ๑๐๔ เวลา ๔ โมงเศษ
ผ่านเมืองชายทะเลต่าง ๆ ถึงฝั่ง เประ สลึงงอ สิงคโปร์ ปาหัง กัสนตัน
แล้วเสด็จกลับถึงกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ ๒๒ มิถุนายน ร.ศ. ๑๐๔ เวลาเช้า
๔ โมงเศษ รวมระยะเวลาเสด็จประพาส ๖๗ วัน คราว ร.ศ. ๑๑๗ เสด็จจาก
กรุงเทพฯ เมื่อวันที่ ๒๓ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๗ เวลา ๒ โมงเศษ โดยเรือ
พระที่นั่งมหาจักรี ไปสายบุรี นครศรีธรรมราช เกาะสีชัง และที่อื่น ๆ กลับถึง
กรุงเทพฯ เมื่อวันที่ ๑๓ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๑๗ เวลาเที่ยงตรง รวมเวลา
ประพาส ๒๐ วัน คราว ร.ศ. ๑๑๙ เสด็จออกจากกรุงเทพฯ โดยเรือพระที่นั่ง
มหาจักรี เมื่อวันที่ ๑๘ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๑๙ เวลาเช้า ๓ โมงเศษ ผ่าน
เมืองชายทะเลต่าง ๆ ถึงเมืองตาดีแล้วเสด็จกลับถึงสมุทรปราการโดยเสด็จโดย
รถไฟจากสมุทรปราการถึงกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ ๒ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๙ เวลา

๓ ยามเศษ รวมเวลาประพาส ๑๕ วัน คราว ร.ศ. ๑๒๔ เสด็จโดยเรือพระที่นั่ง
 มหาจักรี ออกจากกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ ๒๑ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๔ เวลาบ่ายโมง
 ลับนาทีผ่านเมืองชายทะเลต่าง ๆ ถึงเมืองศรีลังกาแล้วเสด็จกลับผ่านเมืองอิทริ่ง
 ตาณี สงขลา กำเนิดนพคุณ ถึงกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ ๑๒ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๔
 เวลาเช้า ๔ โมง รวมเวลาประพาส ๒๑ วัน คราว ร.ศ. ๑๒๔ เสด็จออกจาก
 กรุงเทพฯ โดยทางเรือ เมื่อวันที่ ๒๑ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๒๔ เวลาบ่ายรุ่ง
 ๕๕ นาที ไปประพาสชุมพรผ่านเมืองชายทะเลต่าง ๆ ถึงเมืองหลังสวน แล้วเสด็จ
 กลับเกาะสีชัง ศรีมหาราชา เสด็จโดยรถไฟไปอำเภอปราณ แล้วลงเรือไปเกาะพระ
 เกาะสีชังเสด็จถึงกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ ๖ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๔ เวลาเช้า
 ๕ โมง รวมเวลาประพาส ๑๕ วัน

ลักษณะของจดหมายเหตุนั้นเขียนเนียบย่อหน้า (entry) อาจสั้นหรือยาวได้ แล้วแต่
 เหตุการณ์ในวันนั้น ๆ มากหรือน้อย โดยระบุวัน เดือน ปี ศักราชข้างขึ้นและข้างแรม และเวลา
 (โมง ทุ่ม) ทุก ๆ วัน เช่น

วัน ๕ ๖ ๘ ค่ำเพ็ญเมีย โทศก ศักราช ๑๒๓๒ เวลา ๕ โมงเช้า

นอกจากนั้นยังมีเชิงอรรถขยายความอธิบายชื่อบุคคล สถานที่ต่าง ๆ ที่ข้างล่างเสมอ
 อันเป็นประโยชน์ในทางภูมิศาสตร์การท่องเที่ยว

เรื่องจดหมายเหตุสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสแหลมมลายู คราว
 ร.ศ. ๑๐๗ และ ๑๐๘ และเรื่องจดหมายเหตุพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จ
 ประพาสแหลมมลายู คราว ร.ศ. ๑๐๙ ร.ศ. ๑๑๗ ร.ศ. ๑๑๙ ร.ศ. ๑๒๔ ร.ศ. ๑๒๘
 ทั้งสองเรื่องนี้มีการพิมพ์หลายครั้งคือ

พ.ศ. ๒๔๖๓ พิมพ์ในหนังสือเที่ยวที่ต่าง ๆ ภาค ๖ ระยะเวลาเสด็จประพาส
 แหลมมลายูในรัชกาลที่ ๕ ร.ศ. ๑๐๗, ๑๐๘, ๑๐๙ โดยโรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

พ.ศ. ๒๔๖๗ พิมพ์ในหนังสือจดหมายเหตุพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า-
 เจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสแหลมมลายูคราว ร.ศ. ๑๐๗ และ ๑๐๘ โดยโรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

พ.ศ. ๒๔๖๗ (ครั้งที่ ๒) พิมพ์ในหนังสือจดหมายเหตุพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสแหลมมลายูคราว ร.ศ. ๑๐๔ ร.ศ. ๑๑๗ ร.ศ. ๑๑๘ ร.ศ. ๑๒๔ ร.ศ. ๑๒๕ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้พิมพ์พระราชทานในงานบำเพ็ญพระราชกุศล สมเด็จพระอนุชาธิราช เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงนครราชสีมา เสด็จถึงวงศถึงปัญญาสมาจาร โดยพิมพ์ต่อจากการเสด็จประพาสคราวแรก ร.ศ. ๑๐๗ และ ๑๐๘ โดยโรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

พ.ศ. ๒๔๗๑ (ครั้งที่ ๓) พิมพ์ในหนังสือจดหมายเหตุพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสหัวเมือง ในแหลมมลายู คราว ร.ศ. ๑๑๗ ร.ศ. ๑๑๘ ร.ศ. ๑๑๙ รวม ๓ คราว ซึ่งพิมพ์ในงานพระศพสมเด็จพระราชบิดาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้ากรมพระยาลาดอุพันธุรังสรรค์เดช ครบปัญญาสมาจาร วันที่ ๒ สิงหาคม โดยโรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

สมมตอมรพันธุ์, กรมพระ. "เที่ยวทะเลตะวันออก." ใน อธิบายถึงเรื่องเที่ยวทะเลตะวันออก เที่ยวมณฑลเพชรบูรณ์ เที่ยวหน้าตักเจ้าอนันตที่เกาะกูด เที่ยวไทรโยค, หน้า ๑๔-๑๕. พระนคร: องค์กษัตริย์ของดุสิตธานี, ๒๕๐๔. ๖๘ หน้า.

พระนิพนธ์เรื่องนี้ทรงเล่าถึงการตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเรือกลไฟเสียบฝั่งทะเลตะวันออก ทรงพรรณนาเริ่มจากวันที่ ๑ ว่าออกเรือจากกรุงเทพฯ ไปปากน้ำ สมุทรปราการ เที่ยวเกาะสีชัง ช่องเสม็ด แหลมสิงห์ เมืองจันทบุรี เที่ยวหน้าตักคลองมะขาม เกาะหมาก เกาะกูด เกาะเสม็ดใกล้แดนเขมร เกาะกระต่ายแล้วกลับมาแหลมสิงห์จันทบุรี เกาะเสม็ด ลัดทับ อ่างหิน บางปลาสร้อย กลับถึงกรุงเทพฯ ในวันที่ ๑๔ รวมระยะเวลาที่เที่ยวทะเลตะวันออก รวม ๑๔ วัน พระองค์ได้พรรณนาถึงสภาพภูมิประเทศ ภูมิอากาศ สภาพแวดล้อมรอบตัวที่ผ่านไปอย่างละเอียด เข้าใจได้ง่าย บางทีก็ยกถ้อยคำไพเราะมาเปรียบเทียบ เช่น สุนทรภู่งล่าวไว้ในอภิมณีปกรณัมตอนเดินทางว่า

"จะเหลียวซ้ายสายสมุทรสุดสายตา

จะแลขวาควันคลุ้มกลุ่มโพยม."

ทำให้งานพระนิพนธ์ของพระองค์สนุกสนานมีวรรคทางภาษา วรรคคติ นำอ่านเป็น
อย่างยิ่งโดยเฉพาะจะให้ความรู้ทางด้านภูมิศาสตร์การท่องเที่ยวเป็นอย่างมาก

เรื่องเที่ยวทะเลตะวันออกนี้ได้มีการพิมพ์หลายครั้งคือ

พ.ศ. ๒๔๖๑ พิมพ์ในหนังสือเที่ยวที่ต่าง ๆ ภาค ๑ ซึ่งพิมพ์ในงานศพ รอง
อำมาตย์โท หลวงวิชิตสุโรกร โดยโรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

พ.ศ. ๒๔๖๓ พิมพ์ในหนังสือเที่ยวที่ต่าง ๆ ภาค ๑ โดยโรงพิมพ์โสภณพิพรรฒ-
ธนากร หน้า ๑๓-๕๕.

พ.ศ. ๒๕๐๔ พิมพ์ในหนังสืออธิบายถึงเรื่องเที่ยว เที่ยวทะเลตะวันออก เที่ยว
มณฑลเพชรบูรณ์ เที่ยวน้ำตกเจ้าอนันท์ก๊กที่เกาะกูด เที่ยวไทรโยค โดยโรงพิมพ์องค์การคำ
ของครูสภา หน้า ๑๕-๖๔.

๑.๓ งานพระนิพนธ์เกี่ยวกับชนกลุ่มน้อยในประเทศไทย คือ

สมมตอมรินทร์, กรมพระ. "ชนชาติกะเหรี่ยงที่เมืองไทยโยค." ใน สัทธีธรรมนิยมต่าง ๆ เล่ม ๒
ภาคที่ ๒๒. หน้า ๖๕๔-๗๐๐. พิมพ์ครั้งที่ ๕. นครหลวงกรุงเทพธนบุรี: สำนักพิมพ์
บรรณาคาร, ๒๕๐๕.

เมื่อกรมพระสมมตอมรินทร์ตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ประพาสลำน้ำน้อย เมืองกาญจนบุรี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๑ ได้ทรงนิพนธ์รายงานการ
ดำรงชีวิตของพวกกะเหรี่ยงกราบทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ว่ากะเหรี่ยง
เป็นคนชาติหนึ่งที่มีรูปร่างเหมือนคนไทย มีภาษาพูดของตนเอง แต่รู้ภาษาไทยและภาษา
รามัญ บริโภคอาหารที่เป็นข้าว ผัก เนื้อ ปลา จากการทำไร่ ingsสัตว์ป่าที่ดักจับ
ตกปลาหรือซื้อจากผู้เอาขึ้นมาขายและปลูกผักเองหรือเก็บเอาตามป่า ส่วนผลไม้
ปลูกกินเอง การแต่งกายนั้นกะเหรี่ยงผู้ชายเกล้าผมมวย ใส่เสื้อยาวตัวเตี้ยปิดลง
มาถึงแข้งหรือนุ่งผ้าลาย ผ้าพื้น ผ้าหม่า กางเกงเจ๊ก สวมเสื้อต่าง ๆ มีผ้าโพกศีรษะ

ผู้หญิงนุ่งผ้าเหมือนขึ้น สวมเสื้อที่มีการประดับประดามาก ไวน์มววยหรือแสกกลางมีผ้าพัน
 น้ำมันทาผม เจาะหูโต ทั้งหญิงชายใช้เครื่องประดับต่าง ๆ ทำด้วยเงิน ทอง เหลือง
 สักหลาด ใช้ลูกปัดลูกเต๋อยเป็นสร้อย ที่อยู่นั้นเป็นเรือนเสาไม้กลัด ไม้ไผ่ หลังคามุง
 แผล มุงคา ผาขัดแตะ ฟากไม้ไผ่ มีระเบียงนอกชาน ส่วนครัวอยู่ในเรือน ที่นอนใช้
 เสื่อ พูทหอมอนขัดสำลีเอง มีุ้งข้าวเป็นไม้ไผ่มุงแฝก ยาสำหรับรักษาโรคต่าง ๆ มีก
 ถือตามบรรพบุรุษสืบมา มีหมอมดุงครรภ์ โรคที่ต้องรักษามี ๓ อย่าง คือ คลอตบุตร
 ใช้จับ ผิดาษ โรคปัจจุบัน กินหมากพลูจนฟันดำ ยาฟันใช้จากยางกิ้งไม้ จะปลูก
 ยาสูบ พลูไว้ใช้เอง พวกกะเหรี่ยงนับถือพุทธศาสนา บางคนเคยบวชเรียน มีการ
 นับถือผีนางไม้เจ้าป่าเจ้าเขา พวกกะเหรี่ยงจะค้าขายเมล็ดฝ้าย ขมิ้นชันกับ
 ลูกค้ำที่บรรทุกเกลือ กะปิขึ้นมาขาย ในหมู่บ้านมีหัวหน้าปกครอง ขึ้นเมืองกาญจนบุรี
 ศิลปวิทยานั้นผู้ชายเป็นช่างทำเรือ จักสาน ผู้หญิงปั่นฝ้าย ทอหูก เย็บปักเสื้อผ้า
 ภาชนะที่ใช้สอยจะทำเอง เช่น ย่าม กระบอกไม้ตักน้ำ เป็นต้น เรื่องนี้ให้ความรู้
 ทางภูมิศาสตร์การท่องเที่ยวได้รู้จักความเป็นอยู่ของชนชาวกะเหรี่ยงอัน เป็นชนกลุ่มน้อย
 อยู่ในประเทศไทยที่มีชายแดนติดกับประเทศพม่า

เรื่องชนชาติกะเหรี่ยงที่เมืองไทรโยคนี้ได้มีการพิมพ์หลายครั้งคือ

พ.ศ. ๒๔๓๒ พิมพ์ครั้งแรกในหนังสือวชิรญาณวิเศษ โดยหอพระสมุดวชิรญาณ

พ.ศ. ๒๔๗๒ พิมพ์รวมอยู่ในหนังสือลัทธิธรรมนิยมต่าง ๆ ภาคที่ ๒๒ ว่าด้วย
 ประเพณีการบวชนาค ชนชาติกะเหรี่ยงที่เมืองไทรโยค งานนักชัตรฤกษ์ของชาวอินดูและเรื่อง
 ความสุข โดยโรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

พ.ศ. ๒๕๑๕ พิมพ์ในหนังสือลัทธิธรรมนิยมต่าง ๆ เล่มที่ ๒ ภาคที่ ๒๒ ซึ่ง
 เป็นการพิมพ์ครั้งที่ ๕ โดยสำนักพิมพ์บรรณาคาร หน้า ๖๔๕-๗๐๐.

๑.๔ งานพระนิพนธ์เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ตำนาน และชีวประวัติ โดยแต่เดิมนั้น
 กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงดำรงตำแหน่งสภานายกกรมการหอพระสมุดในตอนต้นรัชกาลพระ-
 บาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงบัญชากรมการมอลักษณ์ด้วย จึงทรงรวบรวม

สำเนาประกาศพระราชทานเกียรติยศอันมีอยู่ในกรมอาลักษณ์หมายจะพิมพ์เป็นหนังสือ ๓ เรื่อง คือ เรื่องตั้งเจ้านาย เล่ม ๑ เรื่องตั้งเจ้าพระยา เล่ม ๑ และเรื่องตั้งพระราชอาคันตุกะผู้ใหญ่ เล่ม ๑ ได้ทรงรวบรวมเรื่องตั้งเจ้านายสำเร็จและได้พิมพ์ในงานพระศพพระองค์เจ้าแมนเขียน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗ แต่อีก ๒ เรื่อง ยังไม่สำเร็จจนกรมพระสมมติฯ ประชวรหนัก ทรงมอบหมายให้ สมเด็จพระยาตำราญราชานุภาพทรงช่วยนิพนธ์ต่อ และทรงสิ้นพระชนม์ก่อน จึงมีงานพระนิพนธ์หลายเรื่องทั้งสองพระองค์ทรงนิพนธ์ร่วมกัน เช่น เรื่องตั้งเจ้าพระยากรุงรัตนโกสินทร์ เรื่องตั้งพระบรมวงศานุวงศ์

งานพระนิพนธ์มีดังนี้คือ

สมมตอมรพันธุ์, กรมพระ และตำราญราชานุภาพ, สมเด็จพระยา. จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์กรุงรัตนโกสินทร์. พิมพ์ครั้งที่ ๒. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๘. ๖๑๔ หน้า. (พิมพ์ในงานพระศพสมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้ามาลีนิพนทศารา ศิรินิภาภรรยา ตรีนิภาภรรยา ตรีนิภาภรรยา กรมขุนศรีสัชนาลัย สุรศักดิ์ เมื่อปีฉลู พ.ศ. ๒๔๖๘)

หนังสือนี้เดิมกรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงรวบรวมจดหมายเหตุในกรมพระอาลักษณ์ เรียบเรียงขึ้นพิมพ์เป็นครั้งแรกเมื่อปีชวาล พ.ศ. ๒๔๕๗ และสมเด็จพระยาตำราญราชานุภาพได้แต่งคำอธิบายว่าด้วยยศเจ้านายถวายอีกส่วน ๑ กรมพระสมมตอมรพันธุ์โปรดให้พิมพ์ไว้ข้างต้นแต่หนังสือซึ่งพิมพ์ครั้งแรกยังไม่เรียบร้อยดี มีความชำ สมเด็จพระยาตำราญฯ ได้รวบรวมประกาศตั้งพระบรมวงศานุวงศ์ในสมัยต่อจากที่ปรากฏในฉบับของกรมพระสมมตอมรพันธุ์พิมพ์ขึ้นอีกเล่ม ๑ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๓ ต่อมาได้พิมพ์ใหม่ จึงรวมเป็นเล่มเดียวกัน เรียบเรียงเนื้อหากล่าวถึงคำอธิบายว่าด้วยยศเจ้า สกุลยศ อิศรียศ จดหมายเหตุเรื่องตั้งพระบรมวงศานุวงศ์ในรัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๖

สมเด็จพระยาตำราญราชานุภาพ และสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์, สาส์นสมเด็จ เล่ม ๑๖ (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๔๑๐), หน้า ๓๔๗.

รายพระนามพระบรมวงศานุวงศ์ที่ทรงตั้งขึ้นปฐมบรมราชวงศ์ พระราชโอรส ธิดา ในรัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๕ พระโอรส ธิดา ในกรมพระราชวังบวรทุกรัชกาล รวมทั้งกรมพระราชวังหลัง พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ราชনীตดาของรัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๕ พระนัดดาในสมเด็จพระที่นั่งรัชกาลที่ ๑ พระนัดดาในพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท พระนัดดาในพระบวรราชเจ้ามหาเสนา นุรักษ์ พระโอรสในกรมหลวงนรินทรเทวีและเจ้านายที่ไม่ได้เป็น เชื้อสายในปฐมบรมราชวงศ์ นอกจากนั้นยังมีคำประกาศ จารึกพระสุพรรณบัตรต่าง ๆ รายชื่อของที่ได้ รับพระราชทานเมื่อสถาปนาอิสริยยศ หนังสือนี้ให้ความรู้และประโยชน์ในเรื่องเกี่ยวกับ ตำนาน ประวัติศาสตร์ ความเป็นมาของพระบรมวงศานุวงศ์ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นอย่างดี และได้ทราบถึงพิธีขนบธรรมเนียมต่าง ๆ ในราชสำนักเวลามีการสถาปนา อิสริยยศ หนังสือเป็นประโยชน์ในการลำดับวงศ์สกุลของพระบรมวงศานุวงศ์ให้ได้ เป็นที่รู้จักแพร่หลายถึงบุคคลรุ่นหลังต่อไป

เรื่องตั้งพระบรมวงศานุวงศ์นี้ได้มีการพิมพ์หลายครั้งคือ

พ.ศ. ๒๔๕๗ พิมพ์ในหนังสือจดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์กรุงรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ จนถึงรัชกาลที่ ๕ ซึ่งพิมพ์ออกเผยแพร่ในงานพระศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น ๒ พระองค์เจ้าแก้วมณีเชียน เมื่อปีชวด โดยโรงพิมพ์กรุงเทพเฉลิม

พ.ศ. ๒๔๖๘ (ครั้งที่ ๒) พิมพ์เพิ่มเป็น ๒ เล่ม ในหนังสือเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์กรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒ ซึ่งพิมพ์ในงานพระศพสมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้ามาลีมณฑลราชรา สิริินภาพรรณวดี กรมขุนศรีสัชนาลัยสุริยัญญา

สมมตอมรพันธุ์, กรมพระ. เรื่องตั้งเจ้าพระยากรุงรัตนโกสินทร์. พิมพ์ครั้งที่ ๓. พระนคร:

กรมศิลปากร, ๒๕๑๒. ๑๗๔ หน้า. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ม.ล.ชูชาติ ก่ำภู พ.ศ. ๒๕๑๒)

หนังสือนี้เป็น ๑ ใน ๓ เล่ม ที่กรมพระสมมตอมรพันธุ์ขณะดำรงตำแหน่งสภานายกหอพระสมุดสำหรับพระนคร ได้ทรงรวบรวมข้อความในจดหมายเหตุเรื่องตั้งตำแหน่งซึ่งมีอยู่ในห้องสมุดกรมพระอาลักษณ์มาตรวจสอบกับจดหมายเหตุอื่น ๆ แล้ว

ทรงเรียบเรียงขึ้น แล้วทรงสิ้นพระชนม์ก่อน สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุกาฬ ได้ให้เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) จัดพิมพ์ขึ้นเป็นครั้งแรกและปัจจุบันเป็นการพิมพ์ครั้งที่ ๓ เสนอเนื้อหากล่าวถึงสมเด็จพระเจ้าพระยา ๓ คน และเจ้าพระยา ๑๒๗ คน การแบ่งแยกไม่ได้จัดเรียงตามตัวอักษรชื่อและไม่เรียงรัชกาล ไม่มีปี พ.ศ. ระบุเพียงบอกชื่อเดิมกำกับไว้กับรัชกาลที่เท่าไรเท่านั้น แบ่งกว้าง ๆ ออกเป็น เจ้าพระยา เสนาบดีมีกระทรวงมหาดไทยแห่งเดียวแล้วก็เจ้าพระยาธรรมมา แยกเป็นกระทรวงคือ กลาโหม ต่างประเทศ วัง นครบาล เกษตราธิการ ยุติธรรม ธรรมการ มีเจ้าพระยาตำแหน่งพิเศษและเจ้าพระยาหัวเมืองจะบอกเมืองที่ครองด้วยรายชื่อเจ้าพระยาและสมเด็จพระเจ้าพระยาจะรวมไว้ด้วยกันแต่แบ่งเป็นรัชกาลไป เรียงประวัติเจ้าพระยาเป็นรัชกาลไปโดยจะบอกชื่อที่ได้รับพระราชทานพร้อมชื่อปีตามารดา บอกตำแหน่งหน้าที่ครั้งสุดท้าย นามเดิม ตำแหน่งหน้าที่เดิมเมื่อตอนเริ่มต้นรับราชการ แล้วเลื่อนยศเป็นตำแหน่งอะไรบ้าง กิจกรรมพิเศษที่กระทำ เครื่องยศที่ได้รับพระราชทาน เป็นต้นสกุลอะไร บอกชื่อนุตรชายหญิง ปี พ.ศ. ที่ถึงแก่อสัญกรรม และรวมอายุครั้งสุดท้าย มีผลงาน (แต่งหนังสือ) อะไรบ้าง บอกราชทินนาม บอกศักดินาที่ครอบครอง ภาพประกอบ (เริ่มในรัชกาลที่ ๔ มา) นอกจากนั้นยังระบุเน้นเจ้าพระยาคนสำคัญต่าง ๆ เช่น เจ้าพระยาพระคลัง (หน) และสมเด็จพระเจ้าพระยาคนสำคัญทั้ง ๓ สมัย คือ สมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) สมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (ทัต บุนนาค) สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ในท้ายเล่มมีสารบัญ (ดรรชนี) ค้นนามเจ้าพระยาเรียงตามตัวอักษร ก-ฮ. หนังสือนี้ให้ความรู้ทางด้านชีวประวัติบุคคลสำคัญและกิจกรรมพิเศษที่น่าสนใจในประวัติศาสตร์สมัยกรุงรัตนโกสินทร์เป็นอย่างดี

หนังสือเรื่องตั้งเจ้าพระยากรุงรัตนโกสินทร์นี้ได้มีการพิมพ์หลายครั้งคือ

พ.ศ. ๒๔๖๑ พิมพ์ในหนังสือเรื่องตั้งเจ้าพระยาในกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) พิมพ์ในงานทำบุญฉลองอายุครบ ๗๐ ปี โดยโรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ

พ.ศ. ๒๔๗๔ (ครั้งที่ ๒) พิมพ์ในหนังสือเรื่องตั้งเจ้าพระยากรุงรัตนโกสินทร์
ซึ่งพระยามุขมนตรี (อาบ เปาโรหิตย์) พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ท่านน้อย เปาโรหิตย์
(มารดา) โดยโรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

พ.ศ. ๒๔๑๕ (ครั้งที่ ๓) พิมพ์ในหนังสือเรื่องตั้งเจ้าพระยาในกรุงรัตนโกสินทร์
ซึ่งคุณหญิง โฉมศรี กำภู พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ม.ล.ชูชาติ กำภู โดยกรม
ศิลปากร

สมมตอมรพันธุ์, กรมพระ และดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระยา. เรื่องตั้งพระราชอาณา
ผู้ใหญ่ในกรุงรัตนโกสินทร์. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๖.
๔๐๔ หน้า. (พิมพ์แจกในงานฉลองพระชันษาสมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมหลวง
ชินวราธิบดีในปิฎก พ.ศ. ๒๔๖๖)

หนังสือประกาศตั้งพระราชอาณาผู้ใหญ่นี้ฉบับเดิมของกรมพระสมมตอมรพันธุ์ได้
ทรงเรียบเรียงตอนลำดับนามพระราชอาณากับตอนจดหมายเหตุที่ทรงตั้งเสร็จแล้ว
ยังคงค้างอยู่ในตอนประวัติของพระราชอาณาซึ่งสมเด็จพระยาดำรงฯ ได้เป็น
ผู้เรียบเรียงต่อจากที่กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงเรียบเรียงจากรัชกาลที่ ๑ ถึงสิ้น
รัชกาลที่ ๕ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงแก้ไขเพิ่มเติมต่อมาจนถึง
พ.ศ. ๒๔๖๖ ปีที่จะพิมพ์นั้น แต่งานของสมเด็จพระสังฆราชได้เลื่อนมาจนถึง
พ.ศ. ๒๔๖๖ มีพระราชอาณาผู้ใหญ่อีกหลายรูป สมเด็จพระยาดำรงฯ จึงเรียบ
เรียงเป็นตอนใหม่พิมพ์ต่อข้างท้าย หนังสือนี้ได้กล่าวถึงนามพระราชอาณาผู้ใหญ่
ลำดับตามรัชกาล นามพระราชอาณาผู้ใหญ่นำตำแหน่งพิเศษ พระนามกรมและ
สมณศักดิ์พระบรมวงศานุวงศ์ที่ทรงผนวช ตำนานทรงตั้งพระราชอาณาผู้ใหญ่ตั้งแต่
รัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๕ และรัชกาลที่ ๖ พระบรมวงศานุวงศ์ซึ่งได้เป็นพระ-
ราชอาณาสามัญในรัชกาลที่ ๕ และรัชกาลที่ ๖ ประวัติพระราชอาณาผู้ใหญ่ใน
กรุงรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๕ มีคำประกาศใบศิรฎบัตร ท้าย
เล่มมีเรื่องตั้งพระราชอาณาผู้ใหญ่ตอนเพิ่มเติมต่อมาจนถึง พ.ศ. ๒๔๖๕ อีก ๖ องค์

ในส่วนตอนต้นที่เป็นสารบัญชั้มีลักษณะเหมือนตราชนิบอทดำแหน่งพระราชาคณะ แล้วมีหน้ากำกับไว้ พระราชาคณะชื่อต่าง ๆ กัน ในรัชกาลต่าง ๆ กันที่เป็นตำแหน่งเดียวเหมือนกัน มีคำประกาศสถาปนาสมณศักดิ์ โดยมีตราชนิบอทดำแหน่งไว้ หนังสือนี้เป็นประโยชน์ในทางให้ความรู้ทางตำนานประวัติศาสตร์ ชีวิตประวัติของพระราชาคณะในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ได้เป็นอย่างดี

กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ได้ทรงนิพนธ์หนังสือเรื่องนี้เมื่อวันที่ ๓๐ กรกฎาคม

พ.ศ. ๒๔๕๓^๑ ซึ่งทรงนิพนธ์เรื่องพระราชาคณะผู้ใหญ่ขึ้นเก้าจนสำเร็จเมื่อวันที่ ๒ กุมภาพันธ์

พ.ศ. ๒๔๕๔ เรื่องตั้งพระราชาคณะผู้ใหญ่ที่กรมพระสมมตอมรพันธุ์ได้ทรงเรียบเรียงไว้คราวเดียวกับเรื่องตั้งเจ้าพระยากรุงรัตนโกสินทร์ ยังไม่ได้ตรวจสอบก็ประจวบสิ้นพระชนม์ลง สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเมื่อทรงดำรงตำแหน่งสภานายกกรรมการหอพระสมุดวชิรญาณ ได้ตรวจสอบเพิ่มเติมได้จัดพิมพ์เผยแพร่ เป็นครั้งแรกในงานฉลองพระชันษาครบ ๖๐ ปี ของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลริวิวัฒน์ เมื่อทรงดำรงพระยศเป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นชินวราลริวิวัฒน์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๓ แต่งานฉลองพระชันษาได้เลื่อนมาทำในปีพ.ศ. ๒๔๖๖ หนังสือดังกล่าวจึงได้พิมพ์ ๒ ครั้ง โดยเพิ่มเติมเนื้อหาในครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๔๖๖

สมมตอมรพันธุ์, กรมพระ. เรื่องประวัติสมเด็จพระสังฆราช. [ม.ป.ท.], ๒๔๖๖.

เรื่องนี้อยู่ในหนังสือประวัติสมเด็จพระสังฆราชกล่าวถึงผู้ทรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชในกรุงรัตนโกสินทร์ ๑๒ องค์ โดยสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงเรียบเรียงต่อจากที่กรมพระสมมตอมรพันธุ์ได้ทรงเรียบเรียงค้างไว้ เพื่อเผยแพร่ประวัติของสมเด็จพระสังฆราชที่มีมาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เรื่องนี้สมเด็จพระสังฆราชวชิราภคิยทรงจัดการให้ตีพิมพ์ขึ้นเป็นครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖ มีเนื้อความถึงพระองค์ท่านเท่านั้น ต่อมาพระยาทิพโกษา ได้ค้นคว้าหามาเรียบเรียงต่อไป จนได้มีการพิมพ์ครั้งที่ ๒ ในปี พ.ศ. ๒๔๘๒^๒ ซึ่งหาต้นฉบับไม่พบ

^๑ กช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ สบ.๑๖ สำเนาบันทึกส่วนพระองค์ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ปี ค.ศ. ๑๙๑๔, หน้า ๒๑๑.

^๒ กช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ สบ.๑๖ สำเนาบันทึกส่วนพระองค์ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ปี ค.ศ. ๑๙๑๔, หน้า ๓๕.

๑.๕ งานพระนิพนธ์ที่เกี่ยวกับคำนิยม ขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ มีดังนี้คือ

สมมตอมรพันธุ์) กรมพระ. การประชุมราชบัณฑิตย. พระนคร: โรงพิมพ์ศุภการจําริญ, ๒๔๕๓. ๕๑ หน้า. (พิมพ์แจกแก่ผู้เกี่ยวข้องอันควรจะได้รับและผู้ที่มีความต้องการ)

ได้ทรงนิพนธ์หนังสือขึ้นเนื่องจากพระประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่โปรดให้มีการเลี้ยงอาหารแก่พวกบัณฑิตยที่เป็นเปรียญซึ่งรับราชการอยู่ทุกกระทรวง แล้วทรงมีพระราชดำรัส พระโอวาทพระราชทานแก่พวกบัณฑิตยว่าเป็นบุคคลที่ดั่งงามมีเกียรติยศชื่อเสียง เป็นผู้มีศีล มีความรู้ดี ให้ประพฤติตนเป็นตัวอย่างแก่ประชาชนและสั่งสอนความรู้ให้ผู้อื่นมีความรู้ต่อไป กรมพระสมมตอมรพันธุ์ได้รวบรวมเรื่องราวในวันประชุมเลี้ยงราชบัณฑิตยมาพิมพ์เป็นเล่มหนังสือโดยมีเนื้อหาเกี่ยวกับ การพระราชกุศลราชคฤหรงค. คาถาพระสงฆ์สวดถวายอนุโมทนา การพระราชกุศลทักษิณานุประทาน การพระราชทานเลี้ยงราชบัณฑิตย คำถวายอนุโมทนา พระราชกุศลทักษิณานุประทาน ถวายไชยมงคลก่อนรับพระราชทานเลี้ยง คำถวายไชยมงคลงานราชคฤหรงค พระราชดำรัส บัญชีราชบัณฑิตยที่ได้รับพระราชทานเลี้ยง มีรายชื่อจำนวน ๑๐๐ คน โดยแบ่งตามพวกออกเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ ๓ กระทรวง นครบาล ๑ กระทรวงต่างประเทศ ๑ กระทรวงมหาดไทย ๑๖ กรมขุนอนาธิการ ๗ กรมทหารเรือ ๔ กระทรวงวัง ๑ กรมรักษาวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ๓ กรมมหาดเล็ก ๑ กรมราชเลขาการและกรมพระอาลักษณ์ ๓ กรมพระคลังข้างที่ ๒ กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ๔ กระทรวงยุติธรรม ๑๑ กระทรวงโยธาธิการ ๐ กระทรวงธรรมการ ๓๐ ไม่ได้รับราชการ ๑๐ แบ่งตามลมหศักดิ์ออกเป็น หม่อมเจ้า พระราชาคณะมียศเสมอตำแหน่ง ๑ พระราชาคณะตำแหน่งราช ๑ พระราชาคณะเจ้าคณะมณฑล ๑ ฯลฯ ซึ่งมี ๓๔ จำพวก และแบ่งตามวัดออกเป็น วัดเบญจมบพิตร ๑๔ วัดราชประดิษฐ์ ๔ ฯลฯ ซึ่งมีทั้งหมด ๔๐ วัด มีรายชื่อผู้ที่ไม่ได้มารับพระราชทานเลี้ยงด้วยเหตุต่าง ๆ รายงานผู้ที่ได้รับพระราชทานเงินค่าเดินทาง นับว่าหนังสือนี้เป็นรายงานทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญเรื่องหนึ่งมีคุณค่าในการศึกษาประวัติศาสตร์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ที่ให้เริ่มสำรวจคุณลักษณะ

ข้าราชการเป็นครั้งแรกและได้ทรงจัดพระราชทานเลี้ยงเพียงครั้งเดียวตลอดรัชสมัย
ของพระองค์

เรื่องการประชุมราชบัณฑิตยน์ได้พิมพ์เป็นครั้งแรกเพียงครั้งเดียวในปี พ.ศ. ๒๔๕๓
จำนวน ๕๐๐ เล่ม โดยโรงพิมพ์ศุภการจารย์

สมมตอมรพันธุ์, กรมพระ และคนอื่น ๆ. โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยา

บำรุงบวรปักษ์. พระนคร: โรงพิมพ์พิมพ์ไทย, ๒๔๖๓. (พิมพ์ในงานปลงศพ
หม่อมหลวงหญิง ปก มาลากุล ณ กรุงเทพฯ ธิดาเจ้าพระยาพระเสด็จฯ เมื่อปีออก
พ.ศ. ๒๔๖๓)

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ประชุมพระบรมวงศานุวงศ์ข้าราชการ
ร่วมกันแต่งโคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยาบำรุงบวรปักษ์ เนื่องใน
งานพระเมรุ รวมทั้งสิ้น ๔๔ บท โคลงเหล่านี้ได้เขียนและเข้ากรอบติดหน้าพระเมรุ
ไว้ทั้ง ๔ มุข ๆ ละ ๑๐ เรือง ๑๐ กรอบ แต่งเป็นโคลงสี่สุภาพ

- เรื่องที่ ๑-๕ ติดอยู่ที่มุขตะวันออก หน้าด้านใต้
- เรื่องที่ ๖-๑๐ ติดอยู่ที่มุขตะวันออก หน้าด้านเหนือ
- เรื่องที่ ๑๑-๑๕ ติดอยู่ที่มุขเหนือ หน้าด้านตะวันออก
- เรื่องที่ ๑๖-๒๐ ติดอยู่ที่มุขเหนือ หน้าด้านตะวันตก
- เรื่องที่ ๒๑-๒๕ ติดอยู่ที่มุขตะวันตก หน้าด้านเหนือ
- เรื่องที่ ๒๖-๓๐ ติดอยู่ที่มุขตะวันตก หน้าด้านใต้
- เรื่องที่ ๓๑-๓๕ ติดอยู่ที่มุขใต้ หน้าด้านตะวันตก
- เรื่องที่ ๓๖-๔๐ ติดอยู่ที่มุขใต้ หน้าด้านตะวันออก

กจช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ รล.๘.๒ ช. เลียงพวกบัณฑิตและแจกหนังสือเรื่องการ
ประชุมราชบัณฑิต (๑๑ เม.ย. - พ.ค. ๑๒๔) พ.ศ. ๒๔๕๓.

ซึ่งแต่ละเรื่องกินความยาวไม่เท่ากัน บางเรื่องก็บทเดียว บางเรื่องก็ ๔ บท
แม่โคลง ๔ บท ๔ กรอบนั้นติดอยู่ที่เสาใหญ่ทั้ง ๔ ทิศ โคลงพระนามติดอยู่ที่มุมเสา
ตะวันออกเจดียงเหนือ โคลงสิ้นพระชนม์ติดอยู่มุมเสาตะวันตกเฉียงเหนือ โคลง
บางแผนกติดอยู่มุมเสาตะวันตกเฉียงใต้ โคลงที่กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงนิพนธ์
เป็นโคลงตอนที่ ๒๒ สาครวิทยา มีความยาว ๒ บท ได้ติดไว้ที่มุขตะวันตก หน้าด้าน
เหนือ มีใจความดังนี้คือ

๕๓ พระทราบอักษรแจ้ง	เจนใน กมลเฮย
โดยแบบหนังสือไทย	ถูกถ้วน
ลิขิตเรื่องราวไร	ฤาเงื่อน งงเอย
ทรงอ่านชัศคำล้วน	เลิศทั้งเรียงความ
๕๔ ขอมพรพราหมณ์อีกทั้ง	โรมัน
ทรงทราบแบแผนผัง	ท่าใช้
จักรำจักรำพรหม	จักจบ โฉมนา
เป็นเอกองค์หนึ่งได้	ยากแท้ ตาเทียม

เมื่อสิ้นงานพระเมรุ ได้นำโคลงติดผนังนี้ไปติดไว้ที่พระวิหารหลวงวัดบรมวงศ์ อิศร-
วราราม โคลงเหล่านี้ให้ความรู้เกี่ยวกับชีวประวัติของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาบวรราชปรีดิ
และขนบธรรมเนียมต่าง ๆ ในราชสำนัก

สมมตอมรพันธุ์, กรมพระ. "งานนักชัศตรฤกษ์ของชาวฮินดู." ใน ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ
ภาคที่ ๒๒, หน้า ๓๐๑-๓๐๖. พิมพ์ครั้งที่ ๕. นครหลวงกรุงเทพธนบุรี: สำนักพิมพ์
บรรณาการ, ๒๕๑๕.

เรื่องนี้กล่าวถึงวันสำคัญต่าง ๆ ของชาวฮินดูที่จัดงานนักชัศตรฤกษ์ ลงในหนังสือ
วชิรญาณวิเศษ พ.ศ. ๒๔๓๗ โดยเริ่มตั้งแต่เดือนมาฆ (เดือน ๓) ว่ามีงาน มรก-
สังกรานต์ วัลสันตปัญจมี ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๓ รักษัสปะมี ขึ้น ๗ ค่ำ เดือน ๓ ศิวราต
(ศิวราตรี) แรม ๑๕ ค่ำ เดือน ๓ โหสีขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๔ ฆาลกฤษ (เดือน ๔)
ฤกษ์ป่าหวา ขึ้น ๑ ค่ำ เดือนไวตรระ (เดือน ๕) รามนาวมี ขึ้น ๔ ค่ำ เดือน ๕
วหะสูจิตฤ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือนไชยษฎะ (เดือน ๗) อาษาสิ เอกาทศรี ขึ้น ๑๑ ค่ำ

เดือนอาษณ (เดือน ๘) นาคปัญจมี ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน สรวณ (เดือน ๙) พารมี
 ปุณณะ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๙ โคกุลัชชฎมี แรม ๘ ค่ำ เดือน ๙ ปิตรี อมาวสยะ
 วันสิ้นเดือน ๙ คเณศ จาตุรถี ขึ้น ๔ ค่ำ เดือนภัทรปักษ์ (เดือน ๑๐) ฤษี ปัญจมี
 ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๑๐ เคารวัน ขึ้น ๗ ค่ำ เดือน ๑๐ วามันทวาทศ ขึ้น ๑๒ ค่ำ
 เดือน ๑๐ อนันตะจตุรทศ ขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๑๐ ปิตฤกษ์วันสิ้นเดือน ๑๐ ทสรวัน
 ขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือนอัศวินหรืออาสาบุษ (เดือน ๑๑) ทิวาสี ขึ้น ๑ ค่ำ เดือนการตติก
 (เดือน ๑๒) พลิประติปะทะ ขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๑๒ และการตติกปุณณะ ในวันเพ็ญ
 เดือนการตติก (เดือน ๑๒) เรื่องนี้ให้ความรู้เรื่องวันสำคัญต่าง ๆ ของชาวฮินดู
 ที่จะมิงงานนักชัตรฤกษ์ เป็นประโยชน์ต่อผู้ที่ศึกษาค้นคว้าถึงขนบธรรมเนียมประเพณีของ
 ชนชาติต่าง ๆ อย่างยิ่ง

เรื่องงานนักชัตรฤกษ์ของชาวฮินดูนี้มีการพิมพ์หลายครั้งคือ

พ.ศ. ๒๔๗๓ พิมพ์ในหนังสือลัทธิธรรมนิยมต่าง ๆ ภาคที่ ๒๒ ว่าด้วยประเพณี
 การบวชนาค ชนชาติกะเหรี่ยงที่เมืองไทรโยค งานนักชัตรฤกษ์ของชาวฮินดูและเรื่องความสุข
 โดยโรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

พ.ศ. ๒๔๑๔ พิมพ์ในหนังสือลัทธิธรรมนิยมต่าง ๆ เล่มที่ ๒ ภาคที่ ๒๒ พิมพ์
 ครั้งที่ ๕ โดยสำนักพิมพ์บรรณาคาร หน้า ๖๔๔-๗๐๐.

สมเด็จพระพันธุ, กรมพระ และกรมการทอพระสมุทวชิรญาณ. ปัญหาขัดข้อง. พระนคร:

โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๓. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ
 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นไชยาศรีสุริโยภาส เมื่อปีออก พ.ศ. ๒๔๖๓)

ปัญหาขัดข้องนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ โปรดให้หอสมุทวชิรญาณจัด
 พิมพ์เมื่อปีขวด พ.ศ. ๒๔๓๑ สมเด็จพระยาดำรงฯ ได้ทรงอธิบายว่า "ทรง
 พระราชดำริเห็นว่าเรื่องต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์ในทางความรู้มีมาก และควรจะมีเรื่อง
 อย่างหนึ่งให้เป็นที่รื่นเริงสนุกสนานในหมู่สมาชิก จึงโปรดให้คิดปัญหาขัดข้องขึ้นเป็น
 เรื่องราวสั้น ๆ ให้มีความขัดข้องอยู่ข้างท้ายว่าจะทำอย่างไรดีแล้วให้แต่คำแก้ส่งมา

ลงพิมพ์ ปัญหาชีวิตของเคยลงในหนังสือชีวญาณกว่า ๒ ปี ส่วนใหญ่เป็นพระราชนิพนธ์
 ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ แต่ทรงใช้พระนามแฝง ร่วมกับพระบรมวงศานุ-
 วงศ์ มีลีลาการเขียนที่แปลก คมคายเสียดสีสังคมในสมัยนั้น เป็นท่านองคติมโนสารเ
 ให้ประโยชน์ทางเขาวัวปัญดาลับสมอง แก่ปัญหาเฉพาะหน้า บางเรื่องก็เป็นปัญหา
 กฎหมาย ขำขัน มีทางออกให้สำหรับปัญหาเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่ก่อให้เกิดการขัดเขิน
 กระตาคออาย ผิดใจกันโดยไม่จำเป็น ในการรวมปัญหาชีวิตของพิมพ์เป็นเล่ม ปัญหา
 เดิม ๑๐๕ ปัญหา เข้ากันจึงได้ต้ออก ๑๔ ปัญหา เหลืออยู่ ๔๑ ปัญหา ในปัญหาเดิมมักใช้
 ตัวอักษรแทนชื่อ กรมพระยาดำรงฯ ได้แก้ไขเป็นทำนองชื่อคนจริง ๆ คงไว้แต่อักษร
 ที่แก้ไม่ได้ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ได้ทรงร่วมแก้ปัญหาโดยทรงใช้นามปากกาว่า
 "โสทรธิ" ๕ ปัญหา คือ ปัญหาชีวิตของที่ ๒ เรื่องลูกสาวนายเกษคบขู้ ปัญหาชีวิตของ
 ที่ ๑๗ เรื่องนายกล้าเชิญพระยาขจัดโจรพาล ปัญหาชีวิตของที่ ๑๔ เรื่องนายคำขี้รอราง
 ปัญหาชีวิตของที่ ๒๖ เรื่องหลวงคเชนทรติดตราของหลวงเขตรชินธ์ ปัญหาชีวิตของที่ ๒๔
 เรื่องคุณยายแพไปเผ่ากรมหมื่น (ก) รวมความยาวที่ทรงนิพนธ์ทั้งหมด ประมาณ ๖
 หน้า ผู้อ่านจะได้รับความสนุกสนาน อรรถรสในทางภาษาที่คมคาย มีความหมายหลาย
 นัย ได้รู้กลเม็ดของคนไทยโบราณว่ารู้จักใช้คำพูดให้เป็นประโยชน์แก่ตนในทางเอา
 ตัวรอดและบรรเทาความโกรธคนพูดไม่ต้องโกหก ส่วนคนฟังดีก็ไม่กล้าโกรธ สามารถ
 ศึกษาค่านิยมในสังคมไทยสมัยรัชกาลที่ ๕ ถึงรัชกาลที่ ๖ ได้เป็นอย่างดี

สมมตอมรพันธุ์, กรมพระ. ประกาศการพระราชพิธีเล่ม ๑ ; สำหรับพระราชพิธีประจำปี.

พระนคร: โรงพิมพ์พิมพ์ไทย, ๒๔๔๔. ๒๒๕ หน้า. (ข้าราชการกรมราชเลขาณูการ
 พิมพ์ครั้งแรกสนองพระคุณในงานพระศพ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ณ โรงฮัฐศก
 พ.ศ. ๒๔๔๔)

หนังสือนี้กรมพระสมมตอมรพันธุ์เมื่อครั้งดำรงตำแหน่งสภานายกหอพระสมุด
 วชิรญาณ ทรงดำริที่ว่าประกาศการพระราชพิธีต่าง ๆ เป็นหนังสืออันมีประโยชน์ใน
 ทางความรู้ ควรจะรวบรวมลงพิมพ์รักษาไว้ ซึ่งต้นฉบับประกาศนี้อยู่ในท้องอาลักษณ์
 ส่วนมาก จึงทรงรวบรวมประกาศมานิพนธ์คำอธิบายเอง ได้ทรงเรียบเรียงเล่มที่ ๑

สำเร็จโดยมีเนื้อหากล่าวถึงประกาศพระราชพิธีประจำปี คำอธิบายประกาศพระราชพิธี
ประกาศวันสวนมนต์พระราชพิธีถือน้ำ ประกาศโองการแข่งน้ำ แข่งน้ำตามหัวเมือง
พระราชพิธีคเชนทร์สวนาน พระราชพิธีที่ขมวงคณแลจรดพระนังคัลอย่างเก่าและ
อย่างใหม่ พระราชพิธีเริ่มนาหลวงทุ่งพญาไทย พระราชพิธีสารทกวนข้าวทิพย์ และ
ไม่มีข้าวทิพย์ พระราชพิธีสารทเล็กโดยาตุกวนข้าวทิพย์และไม่มีกวนข้าวทิพย์ พระราช
พิธีเฉลิมพระชนมพรรษารัชกาลที่ ๕ พระราชพิธีจองเปรียญเป็ยหวัด พระราชพิธี
ฉัตรมงคล สังเวทเวทดาอย่างพิศดาร อย่างมีธมและอย่างสังเขป สังเวทเวทดา
อย่างเก่าใหม่ พระราชพิธีตรีภูมิถวายสังเวทเวทดาตรุษจีน พระดำราพระราชพิธีตรุษ
อย่างเก่า พระราชพิธีตรุษรัชกาลที่ ๕ เวลาค่ำพระบวรราชวังและพระราชวังบวร
เวลาค่ำประกาศเวลาเข้าเย็น พระราชพิธีตรุษรัชกาลปัจจุบัน พิธีตรุษครั่งกรมพระ
ราชวังบวรวิไชยชาญ พิธีตรุษเมืองนครศรีธรรมราช ประกาศพระราชพิธีทั้งปวงนี้
เป็นหนังสือที่น่าอ่านด้วยมีเนื้อเรื่องในทางพงษาวดารและโบราณคดีอันน่ารู้ และมี
เรื่องที่ยังไม่ปรากฏในหนังสืออื่นอยู่มากเช่น ขนบธรรมเนียมประเพณีโบราณในราชสำนัก
 เป็นต้น

สมมตอมรพันธุ์, กรมพระ และดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าน้องยา. ประกาศการพระราชพิธี

เล่ม ๒; สำหรับพระราชพิธีการจร. พระนคร: โรงพิมพ์พิมพ์ไทย, ๒๔๕๕.

๒๔๗ หน้า. (ข้าราชการกรมราชเลขาณการพิมพ์ครั้งแรกสนองพระคุณในงานพระศพ
กรมพระสมมตอมรพันธุ์าเนิโรงรัฐศก พ.ศ. ๒๔๕๕)

หนังสือประกาศพระราชพิธีเล่ม ๒ นี้ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงเรียบเรียงค่อ
จากเล่ม ๑ ไม่สำเร็จโดยสิ้นพระชนม์ก่อน พระองค์นิพนธ์ไว้บางตอน (๕ เรื่อง) คือ
ประกาศสังเวทเพยดากรุงเก่ารัชกาลปัจจุบันนี้ เรียบเรียงอนุโลมตามประกาศสังเว
รัชกาลที่ ๕ หน้า ๗๑-๗๔ ประกาศพระราชกุศลรัชชวงคณรัชกาลที่ ๕ เสมอด้วยสมเด็จพระ
พระรามธิบดีที่ ๒ กรุงศรีอยุธยา เรียบเรียงอนุโลมตามประกาศพระราชพิธีสมภวา
ภิเศก หน้า ๕๕-๑๐๑ ประกาศเชิญเทวดาสิงในรูปท้าวศิรินยพนาสูร เรียบเรียงตาม

พระกระแสที่พระราชทานมา หน้า ๒๗๗-๒๘๐ คำว่า "จักร" อยู่ในคำอธิบายหรือ
 ที่อาจารย์บางพวกเรียกว่าจาร พระองค์นิพนธ์เมื่อวันอังคารที่ ๑๒ พฤศจิกายน
 ร.ศ. ๑๓๑ หน้า ๓๔-๔๒ อธิบายเรื่องประกาศบรมราชาภิเศกว่าค้นพบแต่รัชกาลที่ ๔
 เป็นต้นเดิม คาถาทสรัชชสาสน ฯลฯ ปรีดถ ภณินฺค เป็นพระราชหัตถเลขา
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไว้ในร่าง การใช้อักษรวิเศษต้นฉบับ เป็น
 หนังสือขอม และอธิบายคำ "บวร" "จักร" พระนามพิศดารของพระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นอกนั้นเป็นพระนิพนธ์ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ
 ที่ทรงเรียบเรียงต่อไปจนสำเร็จ เล่มที่ ๒ เช่น พระราชพิธีราชาภิเศก พระราช
 กุศลรัชมงคัล สมโภชพระบรมอัฐิ พระราชพิธีบรมราชาภิเศก พระราชพิธีบรมราชูชตา
 พระนคร เป็นต้น ซึ่งหนังสือนี้ให้ประโยชน์ในทางความรู้เรื่องพงษาวดาร โบราณคดี
 และขนบธรรมเนียม จารัตประเพณีโบราณในราชสำนักเป็นอย่างดี

สมเด็จพระพันธุ, กรมพระ. "ประเพณีการบวชนาค." ใน ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ เล่ม ๒
 ภาคที่ ๒๒, หน้า ๖๗๗-๖๘๔. พิมพ์ครั้งที่ ๔. นครหลวงกรุงเทพธนบุรี: สำนักพิมพ์
 บรรณาคาร, ๒๕๑๔.

กล่าวถึงความถึงนิทานเรื่องพญานาคแปลงเป็นมนุษย์มาบวชเป็นภิกษุ พระพุทธ-
 เจ้าทรงทราบก็ให้ลาออกจากเพศบรรพชิต พญานาคมีความอาลัยกราบทูลขอฝากชื่อ
 ไว้ว่าถ้าผู้ใดจะบวชแล้วให้เรียกชื่อว่านาคก่อนเสมอไป กล่าวถึงความประสงค์ที่
 บวชนาคว่าจะทำให้ถึงอรหัตผลพ้นจากกองกิเลสกองทุกข์ทั้งปวง กล่าวถึงวิธีบวช
 เอหิภิกขุ วัสสภคมนิ ผู้ตั้งตฤกกรรม พิธีในการบวชนาคว่าต้องมีดอกไม้ธูปเทียน
 ลาญาติพี่น้อง การทำขวัญนาค การแต่งกาย เวลาทำขวัญนาค เครื่องทำขวัญนาค
 มีบายศรี แว่นเวียนเทียน ไตรบาตร เครื่องบริขาร การกล่อมขวัญนาคด้วย
 ทำนองเทศน์มหาชาติ การจัดกระบวนแห่นาคไปวัดไปเวียนรอบพระอุโบสถ ถึงทาน
 บูชาสมาหน้าพระอุโบสถ เมื่อเข้าโบสถ์ก็จุดเทียนบูชาพระ นาคถือผ้าไตรเข้าไป
 ขอบรรพชา ขานนาค พระผู้เป็นกรรมวาจาจารย์ให้ศีล ขอนิสัยกับพระอุปัชฌาย์

ผู้บวชเข้าไปขออุปสมบทา พระกรรมวาจาสดมฺปิจิตฺตุดตกรรมสำเร็จกิจอุปสมบทา พระกรรมวาจาบอกอนุสาสน์ ผู้บวชถวายเครื่องสักการะผู้บอกอนุสาสน์มีเทียนกรวย แล้วพระภิกษุที่บวชใหม่ถวายผ้าไตร ไทยธรรมแก่พระอุปัชฌาย์ พระกรรมวาจาและพระสงฆ์ที่ฟังหัดบาสหัวกัน แล้วญาติพี่น้อง ถวายผ้าสบง จีวรต่อไป เมื่อรับของเสร็จพระอุปัชฌาย์ยะถาพระสงฆ์รับสัพพัตถุโมทนา พระบวชใหม่กรวดน้ำ จึงเสร็จพิธีบวชนาค เรื่องนี้ให้ประโยชน์เป็นความรู้เรื่องการบวชนาค อันเป็นประเพณีเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาที่คนไทยนิยมให้บุตรชายปฏิบัติสืบต่อกันมาทุกวันนี้

เรื่องประเพณีการบวชนาคนี้ ได้มีการนำไปพิมพ์หลายครั้งคือ

พ.ศ. ๒๔๓๑ พิมพ์ในหนังสือวชิรญาณวิเศษของหอพระสมุดวชิรญาณ

พ.ศ. ๒๔๗๒ พิมพ์ในหนังสือลัทธิธรรมนิยมต่าง ๆ ภาคที่ ๒๒ ว่าด้วยประเพณีการบวชนาค...ชนชาติกะเหรี่ยงที่เมืองไทรโยค...งานนักขัตฤกษ์ของชาวอินดู...และเรื่องความจุช โดยโรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

พ.ศ. ๒๔๑๔ พิมพ์ในหนังสือลัทธิธรรมนิยมต่าง ๆ เล่ม ๒ ซึ่งเป็นการพิมพ์ครั้งที่ ๕ โดยสำนักพิมพ์บรรณาคาร หน้า ๖๔๔-๗๐๐.

สมมตอมรพันธุ์, กรมพระ, ผู้เรียบเรียง. เรื่องตำนานพระโกษรฐ์. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๘. ๒๗ หน้า. (พิมพ์ในงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้านารีรัตนา ครบปีญาสมวาร วันที่ ๓ สิงหาคม ปีฉลู พ.ศ. ๒๔๖๘) เรื่องตำนานพระโกษรฐ์นี้เคยมีในหนังสือพระราชพงศาวดารบ้างหรือผู้เรียบเรียงสันนิษฐานบ้าง กล่าวถึงชนิดของโกษรฐ์แบบรูปร่างต่าง ๆ ประวัติความเป็นมา เคยใช้กับผู้ใด ในสมัยไหน ลักษณะของโกษรฐ์ โกษรฐ์พระเกียรติยศต่าง ๆ พร้อมรายละเอียด และหีบศพชนิดต่าง ๆ โกษรฐ์ที่ทรงพระบรมศพและพระศพเจ้านายกับโกษรฐ์พระราชทานสำหรับศพข้าราชการผู้มีบรรดาศักดิ์สูง เรียงโดยลำดับยศมี ๑๔ อย่าง คือ พระโกษรฐ์ทองใหญ่ พระโกษรฐ์ทองรองทรง พระโกษรฐ์ทองเล็ก พระโกษรฐ์ทองน้อย พระโกษรฐ์กุดั่นใหญ่ พระโกษรฐ์กุดั่นน้อย พระโกษรฐ์มณฑปใหญ่ พระโกษรฐ์

มณฑลน้อย พระโกษฐไม้สิบสอง พระโกษฐพระองค์เจ้า โกษฐราชินฤล โกษฐ
เกราะ โกษฐแปดเหลี่ยม โกษฐโถ และกล่าวถึงเครื่องประดับพระโกษฐ นอก
จากนั้นได้กล่าวถึงตำนานสิบศพบรรดาศักดิ์ชนิดต่าง ๆ คือ สิบหลวงสำหรับพระราช
ทานรองศพบข้าราชการโดยชั้น ยศ บันดาศักดิ์ เป็นอันดับกันมีกำหนดศักดิ์เป็น ๓ ชั้น
คือ สิบทอง สิบกุดั่น สิบเชิงชาย และว่าด้วยเครื่องประกอบสิบต่าง ๆ หนังสือ
นี้ให้ความรู้ทางด้านประวัติความเป็นมาในการใช้โกษฐและสิบศพบชนิดต่าง ๆ และ
ทางด้านศิลปะที่ทำด้วยฝีมือในยุคต่าง ๆ กัน ผู้พันธ์ใช้คำอธิบายที่เรียนง่ายแก่การ
เข้าใจโดยอธิบายพอสังเขป

เรื่องตำนานพระโกษฐนี้อยู่ในหนังสือประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๔ ตอนที่ ๕ ตำนาน
พระโกษฐ พิมพ์ครั้งแรกในปี พ.ศ. ๒๔๖๐ จากหน้าที่ของกรมพระสมมตอมรพันธุ์ที่ทรงดูแล
กรมพระอาทิตย์ได้ทรงทวงบัญชีพระโกษฐคัมภีร์สมัยของผู้ตายแล้วทรงเรียบเรียงเอาไว้ทุก
รัชกาลมา หนังสือเรื่องตำนานพระโกษฐและสิบศพบรรดาศักดิ์นี้กรมพระสมมตอมรพันธุ์ สมเด็จ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพและสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วงศ์ช่วยกันทรงเรียบเรียง
สมมตอมรพันธุ์, กรมพระ และคนอื่น ๆ. วชิรญาณสุภาสิตกับบทแถมของกรมหลวงประจักษ์.

พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๗. (พิมพ์ในงานพระศพ พระเจ้า
บรมวงศ์เธอ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม ครบปีญาสมวาร วันที่ ๑๔ มีนาคม
๒๔๖๗)

วชิรญาณสุภาสิตที่พิมพ์รวมเล่มนี้ เป็นพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่โปรดให้พระบรมวงศานุวงศ์ที่เป็นสมาชิกหอพระสมุดวชิรญาณ
แต่งโคลงสุภาสิตขึ้นรวบรวมพิมพ์เป็นเล่มแจกในงานเปิดหอพระสมุดใหม่ซึ่งเป็นวัน
บรมราชาภิเษกของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เมื่อ ๑๔ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๐๘
ซึ่งคำสุภาสิตนี้เป็นถ้อยคำอันแท้จริงสมควรที่จะเป็นคติประพุดติดตามให้เกิดความเจริญ

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพและสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วงศ์

แก้ต้นไค้ในทางที่ดียิ่งขึ้น ซึ่งมีความยาวถึง ๓๐๐ หน้า แต่หนังสือนี้ กรมพระสมมต-
อมรพันธุ์ ทรงนิพนธ์ร่วมเพียงหน้าเดียว เป็นเรื่องเกี่ยวกับให้ระงับความอาฆาตจองเวร
ทรงนิพนธ์ขณะที่พระองค์ทรงเป็นเทรณฤฎิก มีดังนี้คือ

เวรก่อต่อคิดด้วย	เวรตาม คอบเอย
เวรยิงลูกยาวลาม	ยึดสัน
เวรระงับเพราะดับความ	อาฆาฏ ขาดนา
เวรกดหมกภัยพัน	จากผู้จองผลาญา

สุภาสิตวชิรญาณนี้สามารถให้ข้อคิดคติเตือนใจแก่ผู้อ่านได้เป็นอย่างดี มีประโยชน์
ในทางคำเนินชีวิตในปัจจุบัน

โคลงสุภาสิตของกรมพระสมมตอมรพันธุ์นี้ ทรงร่วมนิพนธ์ด้วยเพราะพระบาทสมเด็จพระ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้มีการสมโภชเปิดหอพระสมุดใหม่ในวันที่ ๑๔ พฤษภาคม
พ.ศ. ๒๔๕๕ อันเป็นวันบรมราชาภิเษกของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ในการฉลองนี้ทรง
โปรดฯ ให้สมาชิกหอพระสมุดวชิรญาณแต่งสุภาสิตตามความรู้และความคิดเห็นของตนคนละส่วน
แล้วรวบรวมพิมพ์เป็นเล่มแจกแก่สมาชิกหอพระสมุดในวันฉลองหอพระสมุด เพื่อให้ได้รับประโยชน์
จากคำสุภาสิตนี้ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงแต่ง ๑ โคลง เรื่องการระงับความอาฆาตจองเวร
โคลงสมุดเล่มเล็กนี้เป็นการแต่งคนละบท ๒ บท เช่นว่าด้วยความรัก ก็แต่งหลายคน แล้วมารวม
กันในหมวดความรัก ความซิง ความงาม ความเปื้อน่าย เป็นต้น โดยแต่งหลายคนแล้วมารวม
เข้าหมวดกันเพราะโคลงบางบทความคล้ายคลึงกัน สุภาสิตวชิรญาณนี้ได้้นำมาพิมพ์ครั้งแรกใน
พ.ศ. ๒๔๕๕ ครั้งที่ ๒ ใน พ.ศ. ๒๔๖๗ เรื่องวชิรญาณสุภาสิตกับบทแถมของกรมหลวงประจักษ์
ภานุรังษีสว่างวงศ์, สมเด็จเจ้าฟ้า และคนอื่น ๆ. หนังสือคือคหาวราชการเจ้านาย ๑๑ พระองค์
ช่วยกันแต่ง เล่ม ๒. พระนคร: โรงพิมพ์พิมพ์ไทย, ๒๔๖๖. (สมเด็จพระเจ้า
บรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าภานุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช โปรดฯ ให้
พิมพ์ในงานฉลองพระชันษา เมื่อปีภุณ พ.ศ. ๒๔๖๖)

หนังสือคหาวราชการนี้กรมพระสมมตอมรพันธุ์เมื่อครั้งยังเป็นพระองค์เจ้าสวัสดิ-
ประวัติดทรงเป็นพระบรมวงศานุวงศ์พระองค์หนึ่งในเจ็ดพระองค์ที่ทรงร่วมกันเขียน

ข่าวประจำวันโดยพระองค์ทรงแต่งประจำในวันศุกร์แทรกอยู่ในหนังสือนี้ตลอด บางครั้ง
 พระองค์ก็นิพนธ์ข้อเพิ่มเติมเช่น การเสด็จพระราชดำเนินประพาสหัวเมืองต่าง ๆ เมื่อ
 ทรงได้รับข่าวส่งเข้ามาทั้งในกรุงเทพฯ และนอกกรุงเทพฯ หรือนอกประเทศ เมื่อ
 ลงข้อเพิ่มเติมก็จะจดข่าวข้าราชการชั่วคราวเมื่อหมดข้อเพิ่มเติมจึงลงต่อ หนังสือนี้
 เริ่มออก ณ วันเสาร์ เดือน ๕ ขึ้น ๑ ค่ำ ปีชวด พ.ศ. ๒๔๑๔ ซึ่งจะออกทุก ๆ วัน
 มากบ้างน้อยบ้างไม่มีกำหนด หนังสือนี้พิมพ์ขายเป็นการส่วนตัวเท่านั้นกับไว้ถวาย
 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ข่าวราชการที่เป็นพระนิพนธ์ของกรมพระ
 สมมตอมรินทร์ เช่น

๗ วันพุธ เดือน ๑๐ แรม ๓ ค่ำ เวลาเช้า ๓ โมง พระสงฆ์วัดพระนามปัญญาธิ
 ๑๐ รูป พระจันทร์โคจรคุณ ๑ ถานานุกรม ๒ ยันดับ ๗ รับพระราชทานฉันที่
 พระที่นั่งดุสิตาภิรมย์ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณเสด็จออกมาทรงประเคน เวลาบ่าย
 ๓ โมงเศษ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ พระไชยยศสมปิติ หลวง
 คินิจจักรภัณฑ์เข้าเฝ้าทูลลอองธุลีพระบาท เวลาบ่าย ๕ โมงเศษ พระบาทสมเด็จพระ
 พระเจ้าอยู่หัว เสด็จออกสนามหญ้าพระบรมวงศานุวงศ์เข้าทูลลอองธุลีพระบาทเฝ้า
 พร้อมกัน ประทับตรัสอยู่จนเวลาทุ่มเศษเสด็จขึ้น

หนังสือนี้มีประโยชน์อย่างมากในทางเป็นจดหมายเหตุที่รวบรวมข้อมูลทางประวัติ-
 ศาสตร์ ซึ่งมีทุกวันและมีข้อเพิ่มเติมให้ทราบถึงขนบธรรมเนียมประเพณีในราชสำนัก
 เป็นอันมาก

หนังสือข่าวราชการนี้ดำเนินการแต่งข่าวราชการทุกวันโดยได้ทรงแบ่งกันองค์ละวันคือ

สมเด็จพระเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์	ทรงนิพนธ์ในวันเสาร์
พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าคัตถนาถยกุล	ทรงนิพนธ์ในวันอาทิตย์
พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าเกษมสันตโสภากย์	ทรงนิพนธ์ในวันจันทร์
พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าทองแถมถวัลย์วงศ์	ทรงนิพนธ์ในวันอังคาร
พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าเทวัญอุไทยวงศ์	ทรงนิพนธ์ในวันพุธ
พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้ามยุษนาคมานพ	ทรงนิพนธ์ในวันพฤหัสบดี
พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ	ทรงนิพนธ์ในวันศุกร์

กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงเขียนข่าวราชการประจำทุกวันศุกร์ ซึ่งหนังสือนี้ได้รวมพิมพ์ขายเป็นการส่วนตัวอยู่ในหมู่พระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการภายในพระบรมมหาราชวัง ได้รวบรวมพิมพ์เป็นเล่มขึ้นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖

๑.๖ งานพระนิพนธ์ทางวรรณคดี มีดังนี้คือ

สมมตอมรพันธุ์, กรมพระ. "โคลงความกระวนกระวาย." ใน โคลงพิพิธพากย์. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๕๗. ๑๓๘ หน้า. (พระยาราชภินิจชัยพิมพ์แจกในงานศพว่าที่นายพันโท หลวงไกรกรีธา (ยรรยง บุรณศิริ)

โคลงเรื่องความกระวนกระวายนี้กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงนิพนธ์ไว้ในหนังสือโคลงพิพิธพากย์ซึ่งรวบรวมโคลงคติสอนใจต่าง ๆ ที่กรรมการสมาชิกรอพระสมุควชิรญาณช่วยกันแต่งแสดงคุณและโทษของเรื่องที่ตั้งเป็นกระตุ้ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ทรงนิพนธ์ตั้งแต่คำนำหนังสือและกระตุ้ความกระวนกระวายตั้งแต่หน้า ๖๔-๗๑ มีทั้งหมด ๑๒ คำโคลง (บท) ดังบทแรกของโคลงเริ่มว่า

๑	กระวนกระวายเกิดขึ้น	ในใจ
	เฉกฮิฐทุ่มเตาไฟ	เท่าฟุ้ง
	กายวสจิกเป็นไป	ตามจิตร วุ่นนอ
	ไม่สงบสงตคั้ง	จิดแล้วจึงคลาย

ฯลฯ

เรื่องความกระวนกระวายนี้เป็นเรื่องสอนใจให้มีสติยั้งคิดก่อนที่จะให้อารมณ์ไม่สงบชักนำไปในทางที่ไม่ดี เป็นคติเตือนใจผู้อ่านได้ดีมากทั้งยังไพเราะด้วยอรรถรสแห่งถ้อยคำอันเป็นภาษาทางวรรณคดี

สมมตอมรพันธุ์, กรมพระ. หนังสือเรื่องวางผังจักรจักร์. พระนคร: โรงพิมพ์ยัมศรี, ๒๔๙๓.

๑๖ หน้า. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้ามงคลประวดี สวัสดิกุล ในพระเจ้านครนายก กรมพระสมมตอมรพันธุ์)

หนังสือนี้แม้จะเป็นเรื่องที่มีผู้เห็นว่าล้าสมัย แต่พอจะเป็นประโยชน์แก่ผู้ใฝ่ใจในการศึกษาอยู่บ้าง กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงสมมุติขึ้น ชื่อ สุทัศน์ธานี เป็นนครอุดมคติเหมือนกรุงเทพฯ ในต้นสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่กำลังพัฒนาบ้านเมืองทางด้าน การอุปโภคบริโภคของประชาชน มีการก่อสร้าง การประปา ไฟฟ้า โทรเลข โทรศัพท์ รถไฟ ตึกกรมบ้านช่อง โรงเรียน โรงพยาบาล ตลอดจนการติดต่อกับต่างประเทศ ความสวยงามของกรุงเทพมหานครในสมัยนั้น เช่น บรรยายเกี่ยวกับไฟฟ้าและรถราง รถม้าว่า

รัตติกาลก้องแตรกึงด้วยเพลิงไฟ	ดั่งจันทราส่องแสงแจ่มกระจ่าง
สุวารมีท้อติดค้อวาง	ไม้ขีดขวางน้ำท่าในธานี
มีรถม้าคลาไคลในถนน	จรดล เป็นสุขทุกวิถี
อีกรถรางแล่นลิวได้ฉิวดี	บันลือซึ่งจะไปถึงใจนิกร

โดยทรงสมมุติให้มีพระมหากษัตริย์ปกครองโดยพระเมตตากรุณา มีรัฐประศาสนโยบายอันกว้างขวาง มีทางพระราชไมตรีกับนานาประเทศ อยู่มาวันหนึ่งพระองค์ทรงพระราชปรารภว่าจะตั้งการพิธีโสกันต์พระราชโอรสพระองค์เล็ก แล้วก็กล่าวถึงระเบียบพิธีโสกันต์เจ้าฟ้า ซึ่งเป็นพิธีที่สำคัญและสนุกสนานมากในสมัยโบราณ บรรยายถึงการก่อสร้างเขาไกรลาส เมื่อเชิญพระบรมสารีริกธาตุและพระพุทธรูปมาประดิษฐานเชิงเขาไกรลาส มีการตกแต่งเป็นเรื่องราวทางวรรณคดีตามแบบโบราณของไทยอย่างสวยงาม กล่าวละเอียดถึงการพิธีสงฆ์ การแห่ การมหรสพ หนังสือให้ทรรศนในทางวรรณคดีอย่างสมบูรณ์ และเป็นแนวใหม่ที่พยายามเลี่ยงการเขียนถึงอภินิหารอันเหลือเชื่อ การตั้งชื่อเรื่องนี้เพื่อให้สะดวกหุสะหุศดาผู้อ่านเท่านั้น และเป็นแนวทางสร้างสรรในการพัฒนาบ้านเมืองและการปกครองไปพร้อมกันด้วย

หนังสือเรื่องวงศ์จักร์จักรีนิกรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงพระนิพนธ์ไว้ตั้งแต่ยังทรง
ดำรงพระยศเป็นกรมหมื่น ทรงเริ่มแต่งเมื่อวันที่ ๑๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๓๑ (ร.ศ. ๑๐๗)
เหตุที่ทรงริเริ่มแต่นั้นทรงไว้ว่า

ที่ได้อ่านหลาก ๆ มีมากครั้น	"แต่บรรดาโคลงกาพย์และกลอนสั้นที่
มีแต่เหาะเหิรเดิรเวหา	เรื่องเหล่านั้นว่าไว้ไม่เห็นจริง
มีอินทราสุรารักษหึงยักษสิง	ที่กล่าวฤทธาเกรียงไกรดูใหญ่ยิ่ง
คนใหม่ ๆ เขาไม่ใคร่จะเชื่อถือ	ไม่มีที่อ้างอิงเป็นพยาน
ก็ขนานว่ามุ่งงำตามโบราณ	ใคร่อ้ออ้อข้อความตามโวหาร
	เวลากาลไม่เหมือนก่อนต้องผ่อนปรน"

ด้วยพระองค์เกรงว่าวรรณกรรมแบบเก่าๆ จะถูกลืมละทิ้งโดยคนรุ่นใหม่ จึงทรงนิพนธ์
เรื่องสมัยใหม่ แต่ใช้สำนวนแบบเก่า คือ เรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ เป็นวรรณกรรมแบบพื้นบ้าน ใน
แรกเริ่มนั้น พระองค์ได้ชวนกริที่เป็นพระสหายช่วยแต่งเป็นตอน ๆ ไป แต่เท่าที่มีสำเนาปรากฏ
อยู่เรื่องนี้ยังไม่จบ พระบรมวงศานุวงศ์ที่ช่วยเหลือพระองค์ในการนิพนธ์บ้างคือสมเด็จพระเจ้า
ดำรงราชานุภาพ เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร : บุนนาค) กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา เรื่อง
วงศ์ ๆ จักร ๆ นี้ พระองค์ทรงไว้เป็นกลอนแปด พระองค์ทรงขนานนามว่าเรื่อง วงศ์ ๆ
จักร ๆ แต่โดยถ้อยพระองค์ว่าเป็นเรื่องกลอนบท ละครนอก เป็นหนังสือจำพวกเล่มละ ๑๐
สตางค์ ซึ่งเป็นที่นิยมกันในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หนังสือนี้ได้พิมพ์ครั้งแรก
ใน พ.ศ. ๒๔๔๓

๑.๗ งานพระนิพนธ์เรื่องทางบรรณารักษศาสตร์ มีดังนี้คือ

สมมตอมรพันธุ์, กรมพระ และหอพระสมุดวชิรญาณ, คณะกรรมการ. บัญชีเรื่องหนังสือใน
หอพระสมุดวชิรญาณ ภาคที่ ๑ แขนกบาฬี พ.ศ. ๒๔๔๔. พระนคร: โรงพิมพ์
พิมพ์ไทย, ๒๔๔๔. ๑๐๓ หน้า.

หนังสือเล่มนี้กรมพระสมมตอมรพันธุ์ เป็นผู้นิพนธ์โดยรวบรวมทำเป็นทะเบียนหนังสือ
ในหอพระสมุดวชิรญาณขึ้น ได้เริ่มทำแผนกภาษาบาลีแต่ยังไม่ได้พิมพ์ที่ทรงสิ้นพระชนม์
เสียก่อน สมเด็จพระเจ้าดำรงราชานุภาพจึงได้พิมพ์ต่อมาจนสำเร็จ เพื่อแจกใน

งานพระราชทานเพลิงพระศพของกรมพระสมมตอมรพันธุ์ หนังสือนี้เป็นบรรณานุกรม
 เล่มแรกสำหรับหอพระสมุดวชิรญาณที่ทำให้ทราบชื่อ จำนวนหนังสือ ผู้แต่งหนังสือ
 ประเภท หมวดหมู่ของหนังสือ บางครั้งก็มีลำดับ ปี พ.ศ. บอกวันแรมขึ้น เดือน เวลา
 เข้าค่า ที่แต่งหนังสือนั้น โดยจะเรียงจำนวนน้อยไปหามาก แต่ใช้จำนวนรวมกัน
 ได้ทรงจัดแบ่งหมวดหมู่หนังสือที่มีอยู่เป็น หมวดพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก
 ภาณูชีตำนาน ภาณูชีพระอภิธรรมปิฎก ภาณูชีพระสังฆาทริเสส แปลพระวินัย แปล
 พระสูตร แปลพระสูตรต่าง ๆ ที่มีในหนังสือธรรมจักษุ บอกจบ เล่ม ตอน แปล
 พระสูตรต่าง ๆ ที่มีในหนังสือธรรมสมบัติ แปลจตุรภาณวาร แปลปัญหาต่าง ๆ แปล
 ปัญหาต่าง ๆ ที่มีในหนังสือธรรมจักษุ บอกจบ เล่ม ตอน แปลชาดกบอกที่สำนวน ๆ
 ละที่จบ ผูก ใบลาน แปลตำนานต่าง ๆ แปลอภิธรรม (มีบอกขนาดใหญ่ เล็ก) แปล
 นามศัพท์ แปลพระวินัยอักษรลาว เป็นภาษาไทยเหนือ แปลพระสูตรอักษรลาว เป็นภาษา
 ไทยเหนือ แปลชาดกอักษรลาว เป็นภาษาไทยเหนือ แปลพระอภิธรรมอักษรลาว
 เป็นภาษาไทยเหนือ แปลนามศัพท์อักษรลาว เป็นภาษาไทยเหนือ แปลสัพทวิเศษ
 อักษรลาว เป็นภาษาไทยเหนือ แปลนามศัพท์สังฆาทริเสชอักษรลาว แปลนามศัพท์
 สุภาสิตอักษรลาว เป็นภาษาไทยเหนือ แปลพงษาวดารอักษรลาว แปลตำนาน
 อักษรลาว เป็นภาษาไทยเหนือ แปลสุภาสิตอักษรลาว หนังสือนี้ให้ความรู้เกี่ยวกับ
 ชนิด ประเภทของหนังสือโบราณต่าง ๆ โดยมากเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาที่จะค้นคว้า
 ติดตามหาแหล่งความรู้ต่าง ๆ ได้ แต่หนังสือนี้ขาดสารบัญ และครรชนีในการช่วยค้น
 ให้รวดเร็วยิ่งขึ้น

ขณะที่กรมพระสมมตอมรพันธุ์ดำรงตำแหน่งสภานายกหอพระสมุดสำหรับพระนคร ได้
 ทรงเริ่มทำบัญชีเรื่องหนังสือ เพราะหนังสือมีจำนวนมากขึ้นและมีเพิ่มเติมอยู่เสมอ สำหรับผู้มา
 ใช้หนังสือจะได้ทราบ ชนิด ประเภท จำนวน ลักษณะ เนื้อหาของหนังสืออย่างย่อ ๆ แต่เดิมมา
 ได้ทำบัญชีเป็นรายเรื่องไว้ตามหนังสือที่ได้มา ซึ่งเมื่อตรวจสอบแล้วมีข้อขัดแย้งกันมากเพียงแต่ต่าง
 ปี พ.ศ. ต่างสำนวน เนื้อหาสั้นยาวต่างกัน หรือเป็นหนังสือคนละเรื่องกันเลย ผู้ทำบัญชี
 หนังสือจึงต้องอ่านมาก มีความชำนาญในการสังเกตโวหารซึ่งต้องใช้เวลาตรวจสอบนานมาก

กรมพระสมมตอมรพันธุ์ได้ทรงทำบัญชีสำเร็จ เป็นส่วนใหญ่แต่ก็ไม่หมดและยังไม่เคยพิมพ์ออกมา
 เผยแพร่จนพระองค์สิ้นพระชนม์ลง คณะกรรมการและพนักงานในหอพระสมุดจึงได้พิมพ์บัญชีหนังสือ
 นี้แจกในงานพระราชทานเพลิงพระศพของกรมพระสมมตอมรพันธุ์^๑ หนังสือนี้จัดเป็นบรรณานุกรม
 เล่มแรกของหอพระสมุดวชิรญาณที่เป็นภาษาไทย แต่เป็นเล่มที่ ๒ ที่เป็นผลงานของหอพระสมุด
 วชิรญาณและของประเทศไทย เล่มแรกเป็นภาษาอังกฤษชื่อ (Catalogue of the book of
 the Royal Vajirayan Library ของ Chas S. Sveistrup ใน พ.ศ. ๒๔๙๕
 บรรณานุกรมนี้ได้พิมพ์ออกมาครั้งแรกเพียงครั้งเดียว ใน พ.ศ. ๒๔๕๕ เท่านั้น

๑.๘ งานพระนิพนธ์ค่านำในหนังสือต่าง ๆ ที่ทรงนิพนธ์ในขณะดำรงตำแหน่งสภานายก
 หอพระสมุดวชิรญาณระหว่าง พ.ศ. ๒๔๕๓-๒๔๕๔ จะทรงนิพนธ์เกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของ
 เนื้อหาหนังสือเรื่องนั้น ๆ เสริมความอธิบายรายละเอียด ข้อปลีกย่อยบางอย่างเพิ่มเติมให้ผู้
 อ่านเข้าใจยิ่งขึ้น ซึ่งแนบคุณประโยชน์หรือคติสอนใจที่จะได้รับจากหนังสือนั้น ในท้ายที่สุดจะทรง
 อนุโมทนาพร้อมกับเจ้าภาพผู้พิมพ์หนังสือนั้นแจกเป็นวิทยาทานบำรุงสติปัญญาของผู้อ่าน พร้อมทั้งทรง
 นิพนธ์ประวัติ พระประวัติของผู้ตาย เจ้าภาพผู้ให้พิมพ์หนังสือนั้น ๆ ออกเผยแพร่ งานพระ
 นิพนธ์ค่านำในหนังสือต่าง ๆ มีดังนี้ คือ

สมมตอมรพันธุ์, กรมพระ. โคลงจินตพากย์. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร,
 ๒๔๕๗. ๓ หน้า. (พระยาราชจินตจยพิมพ์แจกในงานศพว่าที่นายพันโท หลวงไกร
 กริธา (ยรรยง บุรณศิริ)

สมมตอมรพันธุ์, กรมพระ. โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา
 กรมพระยาบวรราชปรีชา ในงานพระเมรุ เมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๓๐: คำอธิบายพระตรา
 ประจำพระองค์และประวัติวัดบรมวงศ์ศรีวราราม (บทนำ). พระนคร: กรมอาชีว-
 ศึกษา, ๒๔๐๕. (พิมพ์แจกในงานพระกฐินพระราชทาน ณ วัดบรมวงศ์ศรีวราราม
 จังหวัดพระนครศรีอยุธยา วันเสาร์ที่ ๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๕)

^๑กรมพระสมมตอมรพันธุ์และกรรมการหอพระสมุดสำหรับพระนคร, บัญชีเรื่องหนังสือ
 ในหอพระสมุดวชิรญาณ ภาคที่ ๑ แผนกบาลี (พระนคร: โรงพิมพ์พิมพ์ไทย, ๒๔๕๕),

หน้า ๑-๒ (ค่านำ)

สมมตอมรพันธุ์, กรมพระ. โคลงสุภาอิศริมา. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิมพ์ไทย, ๒๔๔๕.

(พิมพ์แจกในงานศพหลวงธรรมานุวัติจ่าง (อู๋) เมื่อวันที่ ๒๕ กันยายน ร.ศ. ๑๓๑)

สมมตอมรพันธุ์, กรมพระ. โคลงเรื่องพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕ (๒๓๙๖-๒๔๕๓) [ม.ป.ท.],

๒๕๐๗. ๔ หน้า. (พิมพ์ในงานศพนางชม ชนวระดี วันที่ ๒๗ กันยายน พ.ศ. ๒๕๐๗)

สมมตอมรพันธุ์, กรมพระ. ขุมนมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.

[ม.ป.ท.], ๒๔๕๗. ๖ หน้า. (พิมพ์แจกในงานพระเมรุพระเจ้าบรมวงศ์เธอ

พระองค์เจ้าศรีนาคสวาทิ พ.ศ. ๒๔๕๗)

สมมตอมรพันธุ์, กรมพระ. "บทละครจับระบำ." ใน บทละครชุดเบ็ดเตล็ดในเรื่องรามเกียรติ์

พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๑, ที่ ๒, ที่ ๔, ที่ ๕ และพระราชนิพนธ์กรมพระราชวัง

บวรมหาศึกพิลเสพ. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๖. (แจกใน

การกุศลพระราชทานจางวางโท พระยาอุดมราชภักดี ณ วันอินทาราม พ.ศ. ๒๔๖๖)

สมมตอมรพันธุ์, กรมพระ. เรื่องพระพุทธโฆษาหรือพระพุทธโฆสะและตำนานพระปริตร.

กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๑๔. (ธนาคารกรุงเทพพิมพ์ถวายเนื่องในการ

สมโภชสุพรรณบัฏและทำบุญอายุสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ชุตินธโร มหาเถระ)

วัดสามพระยา เมื่อ ๒๖ มีนาคม ๒๕๑๔)

สมมตอมรพันธุ์, กรมพระ. "เรื่องอสีติมหาสาวก." ใน สาวกนิพพาน เล่ม ๑. [ม.ป.ท.],

๒๔๕๗. ๔ หน้า. (พิมพ์แจกในงานพระศพพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสรรควไสย

นรบดี พ.ศ. ๒๔๕๗)

สมมตอมรพันธุ์, กรมพระ. "คนเจ็บฟังพระสวดโพชฌงค์." ใน สารคดีสมุจจัย อรรถกถา

ภาณวาร. [ม.ป.ท.], ๒๔๕๗. ๑ หน้า. (พระยาราชนกุล (อวบ เปาโรนิตย์)

สร้างในนามของท่านหุ่น พ.ศ. ๒๔๕๗)

สมมตอมรพันธุ์, กรมพระ. หนังสือเทศนาในการพระราชพิธีรัชฎาภิเศก เมื่อ ร.ศ. ๑๑๒.

[ม.ป.ท.], ๒๔๕๕. (พระเจ้าพี่นางเธอ พระองค์เจ้าวรลักษณาวดีให้พิมพ์เป็นของ

แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ เจ้าจอมมารดาสุข เมื่อ ร.ศ. ๑๓๑)

งานพระนิพนธ์ที่ไม่ได้ตีพิมพ์

งานพระนิพนธ์ที่ไม่ได้ตีพิมพ์มีดังนี้คือ

๑. บันทึกส่วนพระองค์ ๓๒ เล่ม ของกรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงนิพนธ์ หนังสือบันทึกนี้ ยังไม่เคยตีพิมพ์ทั้งหมด ๓๒ เล่ม เพียงแต่ตัดตอนบางส่วนไปตีพิมพ์ เช่น เคยลงในวารสารวงวรรณคดี ซึ่งมีสุภร ผลชีวิต เป็นบรรณาธิการ โดยตีพิมพ์มาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๐ และได้เคยตัดตอนมาลงพิมพ์ในหนังสือ

สมมุติ สวัสดิกุล, ม.ร.ว., ผู้รวบรวม. บันทึกประจำวันในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ตอนที่ ๑. พระนคร: โรงพิมพ์พิมพ์ศรี, ๒๔๕๕. (หม่อมเกื้อ สวัสดิกุล อนุญาตพิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ ม.จ.วิบูลย์สวัสดิวงศ์ สวัสดิกุล พ.ศ. ๒๔๕๕)

ไดอารี (Diary) ทั้ง ๓๒ เล่ม นั้นได้หายไป ๑ เล่ม โดยมีอยู่ช่วงหนึ่งที่กรมพระสมมตอมรพันธุ์ไม่ได้นิพนธ์เป็นเวลา ๒-๓ ปี ไดอารีของพระองค์ท่านชุดนี้มีอยู่ ๓๒ เล่มสมุดฝรั่ง เริ่มบันทึกตั้งแต่วันที่ ๑ มกราคม ค.ศ. ๑๘๘๓ (พ.ศ. ๒๔๒๖) เป็นต้นมาจนกระทั่งวันที่ ๑๕ เมษายน ค.ศ. ๑๘๑๕ (พ.ศ. ๒๔๕๘) ก่อนสิ้นพระชนม์ชีพเพียง ๖ วัน ในหน้าสมุดท้ายของไดอารีเล่มที่ ๓๒ มีว่า

วัน ๕ มิถุนายน ค.ศ. ๑๘๑๕
คืนหลับแต่ยามครึ่ง จวน ๘ ทุ่มตื่นขึ้นหอบจน ๑๐ ทุ่ม จึงหลับสักชั่วทุ่ม ๑ เข้าหมอ
สมิทธาตรวจ บ่ายหมอปีเตอร์เซน

วัตถุประสงค์ในการนิพนธ์ไดอารีของพระองค์นั้นทรงถือว่า การเขียนไดอารีเป็นการมีประโยชน์เพราะสิ่งใดที่เกิดขึ้นทุก ๆ วันถ้าไม่ได้จดไว้แล้วนานไปจะทรงลืมหมด ถ้าอยากรู้วันใดมีการสิ่งใดก็ไม่รู้ได้ ถ้าจดไดอารีไว้แล้วเปรียบเสมือนคนมีสติแม่นยำจำเหตุการณ์ได้ อยาก

กจข. เอกสารรัชกาลที่ ๕ สม.๑๖ สำนักบันทึกส่วนพระองค์ กรมพระสมมตอมรพันธุ์
ปี ค.ศ. ๑๙๐๘, หน้า ๑.

จะรู้สิ่งใดก็เปิดดูได้ ทรงบันทึกไดอริโดยสม่ำเสมอทุกวัน ถ้าทรงมีเวลามากก็จะทรงบันทึกยาว ถ้ามีเวลาน้อยก็จะทรงนิพนธ์โดยสังเขป ถ้ามีเหตุการณ์อื่นมาขัดขวางไม่สามารถที่จะนิพนธ์ได้ แม้จะทรงทิ้งวางไว้ที่วันก็ตาม เมื่อพระองค์มีความอดสาหะและเวลาแล้วก็จะทรงจดเติมต่อไป ไดอริของพระองค์นิพนธ์ตามความประสงค์ของพระองค์โดยมีเนื้อหากำหนดไว้ดังนี้คือ

- ๑. พระราชประวัติในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ ได้ทรงทำอะไร และเสด็จไปไหนในวันนั้น ๆ บ้าง
- ๒. พระราชกรณียกิจ คือ ข้าราชการต่าง ๆ ที่มีขึ้นในวันนั้น ๆ
- ๓. นครประวัติ คือ เหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในพระนครและอาณาเขต
- ๔. ชาติประวัติ คือ ความประพฤติดของตนทุก ๆ วัน
- ๕. ความประวัติ คือ เหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นเป็นไปในวังของพระองค์
- ๖. ลิกขากรณีย์ คือ การสิ่งใดที่ที่เป็นประโยชน์และวิชาควรศึกษาจำไว้
- ๗. ปกิกกะ คือ สรรพสิ่งใด ๆ นอกจากกำหนดที่ว่ามาข้างต้นเห็นควรที่จะจดไว้ก็จะทรงจดไว้ทั้งสิ้น

พระองค์ทรงสั่งซื้อไดอริจากห้างแรมเซ (Ramsay Wakefield & Company)

ทุกปี ในการเขียนไดอรินั้นพระองค์จะใช้สำนวนเรียบง่ายธรรมดาสั้น ๆ พอเข้าใจ พระองค์ท่านทรงใช้คำแทนพระองค์ว่า "เรา" บางครั้งทรงเขียนตัวเล็กจนแทบอ่านไม่ออก ชื่อนบุคคลที่ทรงกล่าวถึงก็จะทรงเรียกสั้น ๆ เช่น องค์ดิส (สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์) ทรงมีเชิงอรรถต่อจากหน้าต่าง ๆ ที่ทรงเขียนค้างไว้มาต่อในหน้าหลังต่อไปมากมายเหมือนหน้าในนิตยสาร แต่ทรงเขียนลงมาเพียงแถวเดียว ทรงบอกวัน เวลาที่จดแน่ชัดเป็นเวลาแบบไทยสมัยนั้น ๆ เช่น "วัน ๒ ๖๐๒ คำปิวอกสัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๒๗๐ วันที่ ๑ มกราคม ร.ศ. ๑๒๗ สิ้น ๓ โมงเศษ"

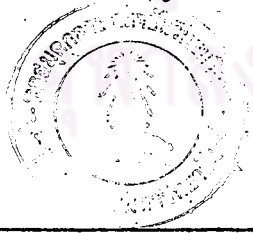
การทำดรรชนีไดอริของพระองค์ท่านนั้นมีเพียงบางเล่ม ซึ่งสับสนอักษรไม่เรียงตาม ก-ฮ ใช้ประโยชน์ไม่ได้ หัวเรื่องหรือคำที่นำมาทำดรรชนีก็ซ้ำกันหลายแห่ง และไม่มีหลักเกณฑ์ในการใช้แน่นอน อาจเป็นประธาน กริยา หรือกรรม ของวลีไหนก็ได้ที่จะนำมาเรียงตามตัวอักษร แล้วระบุหน้าไว้ เช่น

ย้ายห้องใหม่, สภาคาร	๒๔๗	
เจ้าให้, เรือเสนา	๓๓๔	
ถูกเก็บ, คำที่หลวงพบาง	๓๔๔	เป็นต้น

ในท้ายเล่มได้อธิบายจะเป็นบัญชีรายจ่ายต่าง ๆ ในแต่ละเดือนที่ทรงใช้จ่ายอะไรไปบ้าง รวมเงินรายได้ รายจ่ายหักออก คงเหลือเท่าไร แล้วรวมรายจ่ายทั้งปี เงินได้ทั้งปีมาหักออก เป็นเงินคงเหลือของปีนี้เท่าไร แยกออกเป็นคำสั่งบาทสลึง

การเขียนได้อธิบายของพระองค์นั้นตามปกติจะทรงบันทึกความทรงจำ (Memorial) ทรงแสดงความคิดเห็น (Attitude) ซึ่งมีลักษณะเป็นบันทึกความทรงจำ (Memorandum) ไม่ใช่ได้อธิบาย (Diary) ที่แท้จริงโดยตรง มีเพียง ๒ วันเท่านั้นที่ทรงแสดงความคิดเห็นในการจดได้อธิบายและปลงสังขารคือวันขึ้นปีใหม่และวันสิ้นปีของทุก ๆ ปี เช่น ของปี ค.ศ. ๑๙๐๐ (พ.ศ. ๒๔๔๒) ว่า

ศุภมัสดุ วัน ๖ ๒ คำ ปิวอกสัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๒๗๐ วันที่ ๑ มกราคม รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๗ วันนี้เป็นวันต้นของได้อธิบายเล่มนี้เป็นที่ยินดีเป็นอันมากในการที่ได้จดได้อธิบายดีต่อมาไม่ขาดตลอดเล่มที่ล่วงมาแล้ว ได้เก็บข่าวคราวอันใดที่ควรจดไว้ทั้งหมดเป็นประโยชน์มาก ใช่แต่คิดต่อกันปีเดียวเท่านั้น หากมิได้ ย่อมติดต่อกันมาหลายปีแต่มาด้วยความเสียใจที่เว้นไม่ได้จดเสียคราวหนึ่งสักสองสามปี และที่หายไปเสียก็เล่มหนึ่ง แต่ถึงดังนั้นก็ยังมีส่วนที่ได้จดไว้นั้นมากการจดในขั้นแรก ๆ ละเอียดลเอียดแต่ทำไม่ใคร่ไหว นี้แลเป็นเหตุ ให้หยุดมาคราวหนึ่ง ภายหลังมาจดอย่างย่อ จึงทำได้ตลอดมาจนบัดนี้ ขอให้การที่จดได้อธิบายนี้ยืนยงคงอยู่เสมอไป เทอญ จะได้เป็นศิษยานุศิษย์ประโยชน์แก่คนภายหลัง ขอความเจริญจงมีด้วยประการทั้งปวงเทอญ

กษ. เอกสารรัชกาลที่ ๕ สบ.๑๖ สำนักบันทึกส่วนพระองค์ กรมพระสมมตอมรินทร์ ปี ค.ศ. ๑๙๔๓.

และวันที่ ๓๑ ธันวาคม ค.ศ. ๑๙๐๔ ว่า

วันนี้เป็นวันสิ้นปีมหศเขตรจคโคจรเล่มนี้ พุ่งขึ้นเล่มใหม่ต่อไป ชีวิตสังขารที่เป็นมาจนตลอดเล่มโคจรนี้ก็ เป็นบุญลาภ เพราะเหตุแห่งมรณภัยของสัตว์มีมาก สังขารธรรมไม่เที่ยงเป็นทุกข์ ไม่เป็นไปตามอำนาจ เพราะฉะนั้นควรตั้งในความไม่ประมาท ประพาศตนในธรรมจริยาสมจรยาดังอยู่ในสุจริตธรรมอันเป็นเหตุให้เจริญสุขสืบไป

ซึ่งความคิดเห็นนี้เป็นประโยชน์ในทางสอนธรรมประพาศให้มีสติไม่ให้ตั้งอยู่ในความประมาททั้งปาง

โคจรชุดนี้มีเรื่องราวต่าง ๆ อันควรแก่การศึกษาารมอยู่มาก เพราะสมัยที่กรมพระสมมตอมรพันธุ์ยังดำรงพระชนม์อยู่นั้น นับเป็นสมัยสำคัญที่สุดสมัยหนึ่งในประวัติศาสตร์ของชาติไทย กอปรด้วยพระองค์ท่านมีสติปัญญาวิเศษ รอบรู้ในราชกิจเก่าใหม่ ใหญ่่น้อยทั้งปาง ทรงรอบคอบ เป็นบรมราชูปถัมภ์ในราชกิจทั้งปาง ทั้งทรงเป็นราชครูราชปฤจฉานูวัติรัตนบัณฑิตยชาติ แม้แต่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ยังทรงกล่าวถึงพระองค์ท่านว่า "พระองค์ท่านเองหม่อมฉันนับถือว่าเป็นครูผู้หนึ่ง" ฉะนั้นเรื่องราวที่ทรงบันทึกไว้จึงเป็นประโยชน์ทั้งในทางศาสนา วรรณคดี ภาษาศาสตร์ และประวัติศาสตร์ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวตอนต้น ปัจจุบันโคจร ๓๒ เล่ม ชุดนี้อยู่ในความดูแลรักษาของคุณหญิง สมโรจน์ สวัสดิกุล ณ อยุธยา

๒. โคลงภาษามคธที่กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงแปลเป็นภาษาไทยจากบันทึกส่วนพระองค์ ปี ค.ศ. ๑๘๘๔ คือ

ฉันทโคบัวเบิกสร้อย	เสาวคนธ์
เข้าตรู่กลิ่นยังทน	ประทีนหล้า
ฉันทนั้นท่านจงยล	พระพุทธเจ้าเฮย
ภากรพิพรรณเจ้า	เล่มห้อง เวหน

กจช. เอกสารรัชกาลที่ ๔ สบ.๑๖ สำเนาบันทึกส่วนพระองค์ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ปี ค.ศ. ๑๙๐๔, หน้า ๓, ๓๖๕.

อำนาจคำสัตย์อ้าง	พุทธรัตน
ขอสิ่งอุบาทว์วิบัติ	อย่าใกล้
พระบาทองค์สวัสดิ์	ติ ประวัติเฮย
พระขมยีนร้อยได้	แลศล้ำนำหลาย
อ้าเทพนพเคราะห์ได้	ทรงพลี กรรมเฮย
ทุกเขตรทุกขวยปี	ไปเว้น
สรวมสิ่งประเสวีรัฐศรี	เสร็จพระ ประสงค์เฮย
ทุกขโศกโรครภัยเร็น	ภศร้างห่างแสลง ^๑

นอกจากนี้ยังมีโคลงภาษาไทยต่าง ๆ ที่กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงนิพนธ์ เช่น โคลง
 อวยพรปีใหม่ถวายสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ โคลงอวยพร ขุนทิพกระวีเทพในบที่ ๒
 เป็นต้นและบันทึกใต้อริทหลวงที่ไม่สามารถหาต้นฉบับได้

งานพระนิพนธ์ที่ไม่สามารถค้นคว้าได้

งานพระนิพนธ์ที่ไม่สามารถค้นคว้าหาต้นฉบับที่พิมพ์ได้มีดังนี้คือ

๑. หนังสือเรื่องคนเจ็บฟังพระสวดโพชองค์ (คำนำ) อยู่ในหนังสือสารคดีสมุจชัย
 อรรถกถาภณวาร พุทธภณวาร มหาภัสสป โพชองค์สูตร มหาโมคคัลลานโพชองค์สูตร
 มหาจุนทโพชองค์สูตร พิมพ์ในปี พ.ศ. ๒๔๕๗ โดยพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวรราชฤทธิ
 ทรงรับพิมพ์ บที่ ๑๗ ว่าด้วยโพชองค์ทั้ง ๓

๒. หนังสือเรื่องปัญหาธรรมวินิจฉัย (คำนำ) ทรงแต่งคำนำเมื่อวันที่ ๑ กุมภาพันธ์
 พ.ศ. ๒๔๕๘^๒

๓. หนังสือเรื่องประกาศเรื่องตำนานวัดที่ทรงรวบรวมให้พิมพ์เมื่อวันที่ ๔ กุมภาพันธ์
 พ.ศ. ๒๔๕๘^๓

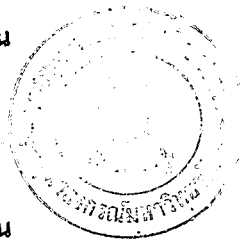
^๑ กษ. เอกสารรัชกาลที่ ๕ สบ. ๑๖ สำเนาบันทึกส่วนพระองค์ กรมพระสมมตอมรพันธุ์
 ปีค.ศ. ๑๘๘๔.

^๒ กษ. เอกสารรัชกาลที่ ๕ สบ. ๑๖ สำเนาบันทึกส่วนพระองค์ กรมพระสมมตอมรพันธุ์
 ปีค.ศ. ๑๘๑๕, หน้า ๓๖.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔.

๔. หนังสือโคลงพงศาวดาร ๒ เรื่อง คือ เรื่องพระมหาจักรพรรดิคล้องช้างเผือกได้
ที่ป่ามหาโพธิ์หังแม่ลูก เป็นเผือก และเรื่องพระนเรศวรทรงม้าเข้าเสียบเมืองละแวก ทรงนิพนธ์
เมื่อวันที่ ๖ มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๑^๑

๕. หนังสือจดหมายเหตุเรื่องเครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้า กรมพระสมมตอมร-
พันธุ์ทรงมีรับสั่งให้กรมพระอักษณีย์ เรียบเรียงไว้ มีพระราชบัญญัติกับทั้งนามผู้ที่ได้รับพระราชทาน
เครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้าตั้งแต่แรกทรงสถาปนา มาจนถึงรัตนโกสินทรศก ๑๑๔
(พ.ศ. ๒๔๔๓) ต่อมาสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงนำมาเป็นหลักแต่งเรื่องตำนาน
เครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้า พิมพ์แจกในงานฉลองพระชันษา ครบ ๖๐ ปีบริบูรณ์ ใน
พ.ศ. ๒๔๖๗ ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าฉัตรภาวประภา

๖. หนังสือเรื่องประวัติสมเด็จพระสังฆราช กล่าวถึงผู้ทรงตำแหน่งพระสังฆราชใน
กรุงรัตนโกสินทร์ ๑๒ องค์ ในนั้นมีค่านำของพระยาทิพโกษา (ขำ บุนนาค) อ้างว่า สมเด็จพระ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เรียบเรียงต่อจากกรมพระสมมตอมรพันธุ์ ซึ่งทรงเรียบเรียงค้างไว้
สมเด็จพระสังฆราชวัดราชบพิธ ทรงจัดการให้ตีพิมพ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖ มีความเพียงจรดถึง
พระองค์ท่าน ต่อจากนั้นพระยาทิพโกษาได้ค้นคว้าหามาเรียบเรียงต่อไป^๒

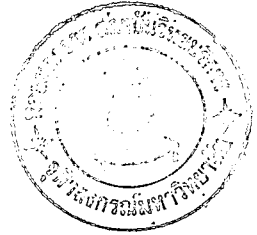
กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงมีพระปรีชาสามารถในการนิพนธ์อย่างมาก จากผลงาน
พระนิพนธ์ของพระองค์ประมาณ ๔๐ กว่าเรื่อง (รวมเรื่องย่อยทุกชนิดที่แทรกกับหนังสือบางเล่ม)
แสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถที่จะเผยแพร่วิชาความรู้ในเรื่องต่าง ๆ ทางหนังสืออย่างแท้จริง
ต่อบุคคลต่าง ๆ จากการศึกษาด้วยพระองค์เองมาแต่ทรงพระเยาว์ทำให้พระองค์ทรงมีความ
เชี่ยวชาญในทางอักษรภาษามคธ ภาษาลาว จึงทรงมีพระวิริยะ อุตสาหะอย่างแรงกล้า ใน
การสร้างสรรคงานพระนิพนธ์ออกมาตลอดพระชนม์ชีพของพระองค์ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๐ มาจนถึง
พ.ศ. ๒๔๕๔ ในการแปลภาษามคธออกเป็นภาษาไทย ก็ทรงสามารถแปลได้ดีเทียบเท่ากับพระภิกษุ

^๑ กษช. เอกสารรัชกาลที่ ๕ สบ. ๑๖ สำเนาบันทึกส่วนพระองค์ กรมพระสมมตอมรพันธุ์
ปีค.ศ. ๑๘๘๘, หน้า ๖๖

^๒ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครานุวัตติวงศ์ และสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ,
สาส์นสมเด็จ เล่ม ๑๖, หน้า ๓๓๒.

ที่ศึกษาปริญญาธรรม ๕ ประโยค จนพระองค์ได้รับพระราชทานพัดยศเป็นเกียรติยศจากพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

นอกจากนี้การเป็นผู้ใฝ่ในทางธรรมก็ทำให้พระองค์สามารถนิพนธ์เรื่องเกี่ยวกับ
พระพุทธศาสนาไว้อย่างมากมายหลายเรื่อง เพราะแรงศรัทธาที่ทรงมีต่อพุทธศาสนา มุ่งหวัง
ที่จะทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้ยืนยาวต่อไป

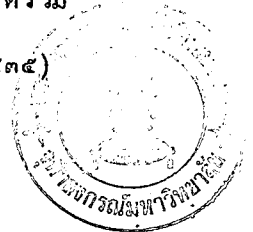

ศูนย์วิทยพัชกร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ง

ประวัติกระทรวงมรดก

กระทรวงมรดกได้ตั้งขึ้นจากกรมพระอัสสภเสนาบดี ซึ่งมีภาระหน้าที่เพิ่มมากขึ้น รับผิดชอบงานหลายประการ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกฐานะขึ้นเป็นกระทรวงใหญ่ เรียกว่า "กระทรวงมรดก" ได้รวมกรมพระอัสสภเสนาบดี กรมราชเลขาธุการเข้าด้วยกัน เมื่อ ร.ศ. ๑๑๑ (พ.ศ. ๒๔๓๕) โดยมีกรมพระสมมตอมรพันธุ์เป็นเสนาบดีกระทรวงมรดก^๑

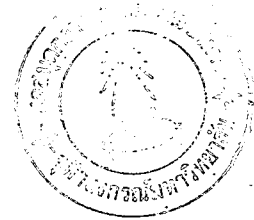

หน้าที่ของกระทรวงมรดก มีดังนี้คือ

๑. จัดการดูแลเก็บรักษาตราต่าง ๆ ให้สามารถใช้งานได้อยู่เสมอและเก็บไว้เป็นหลักฐาน โดยเป็นผู้เก็บรวบรวมตราพระราชลัญจกร ตราประจำกระทรวงต่าง ๆ และตราอื่น ๆ ที่สำคัญ
๒. จัดการเรื่องเครื่องราชอิสริยาภรณ์ โดยจะเป็นผู้ออกแบบผลิตเหรียญตรา จัดเก็บรักษา จัดเตรียมสำหรับพระราชทานแก่พระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนาง และข้าราชการ ที่ทำความดีความชอบในหน้าที่การงาน โดยรับผิดชอบในตราเครื่องราชอิสริยาภรณ์ เหรียญต่าง ๆ (ที่ระลึกที่ทรงพระราชทานในโอกาสต่าง ๆ) เข็มและเครื่องประดับเกียรติอื่น ๆ เช่น เข็มข้าราชการในพระองค์
๓. จัดการสัญญาบัตร โดยกระทรวงมรดกจะเป็นผู้ประสานงานกับกรมกองต่าง ๆ จัดการรวบรวมรายชื่อข้าราชการที่ทำงานดีควรได้รับพระราชทานสัญญาบัตรเลื่อนขั้นสัญญาบัตร และเตรียมพิธีการต่าง ๆ ไว้ในพร้อมก่อนที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงพระราชทานในวันจริง รวมทั้งการเลื่อนกรม ยศ ของพระบรมวงศานุวงศ์ต่าง ๆ ด้วย สรุปแล้วจะรับผิดชอบในเรื่อง

^๑ กจ. เอกสารรัชกาลที่ ๕ กล.๕/๕ ตั้งตำแหน่งเสนาบดี ๑๒ กระทรวง

๑. สุพรรณบัตรและศิรญบัตร
๒. สัญญาบัตรพลเรือน
๓. สัญญาบัตร ทหาร ตำรวจ เสือป่า
๔. สัญญาบัตรพระสงฆ์
๕. หนังสือพระราชทานวิสุงคามสีมา
๖. หนังสือพระบรมราชานุญาตให้ข้าราชการอุปสมบท^๑

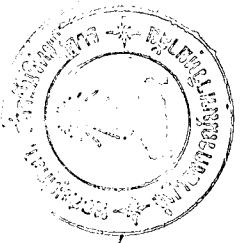
ตราประจำกระทรวงมรดก

ตราประจำของกระทรวงมรดก ได้้นำมาจากตรากรมพระอาลักษณ์ โดยมีตราเจ้ากรมเป็นรูปเทวดานั่งแท่น มือขวาถือพระขรรค์ มือซ้ายถือจักร รูปกลมประจำขาดศูนย์กลางกว้าง ๔๖ มิลลิเมตร ต่อมาได้ยกฐานะเป็นกระทรวงจึงเปลี่ยนตราเป็นตราพระพรหมนั่งแท่น^๒ ซึ่งตราของกระทรวงมรดกนั้นเป็นตราของราชเลขานุการแห่งสมเด็จพระบรมราชินีนาถด้วยในขณะที่ทรงเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินขึ้นคราวแทนพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เสด็จประพาสยุโรป ใน พ.ศ. ๒๔๔๐ ดังสำเนาพระราชหัตถเลขาของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ทรงกล่าวถึงว่า "ส่วนราชเลขานุการแห่งสมเด็จพระบรมราชินีนาถนั้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้ใช้ตรา พ พรหมนั่งแท่น ซึ่งเป็นตราเสนาบดีกระทรวงมรดกแต่กล่าวนั้น . . ."^๓

^๑ กจช. เอกสารรัชกาลที่ ๔ ศธ.๐๗๐๑.๖/๒๐๑ รูปการซึ่งทูลพระสมุควชิรญาณ จัดแสดงในสยามรัฐศัตวรรษที่ (พ.ศ. ๒๔๖๔-๒๔๖๘), หน้า ๘-๙.

^๒ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์และสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สาสน์สมเด็จ เล่ม ๑๕ (พระนคร: องค์การค้ำคูณสภา, ๒๕๐๔), หน้า ๒๑๘.

^๓ กจช. เอกสารรัชกาลที่ ๔ รล.๑/๕๗ เรื่องตราประจำตำแหน่งราชเลขานุการ ม.ท.

พระราชโอรสพระราชธิดา ในรัชกาลที่ ๕ ฉายเมื่อต้นรัชกาลที่ ๕

- กรมหมื่นทิวากรวงศ์ประวัติ
- กรมหมื่นกุฎเรศธำรงศักดิ์
- พระองค์เจ้าอุฎมกัณโณนัตรไชย
- กรมหมื่นเอดิศรอุดมเดช
- กรมพระนเรศวรฤทธิ์
- กรมหลวงพิชิตปรีชากร
- กรมหลวงสรรพสาตรศุภกิจ
- กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม
- กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์
- กรมหมื่นศิริรัชสัทภัก
- กรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร
- พระองค์เจ้ากาพย์กนกรัตน์
- กรมหมื่นพงศาติศรรมหีบ
- สมเด็จพระบรมเชษฐาธิราชเจ้าบรมวงศ์เธอเธอ กรมหมื่นจันทบุรีสุรโชติพันธุ์
- พระองค์เจ้าบรมวงศ์เธอเธอ กรมหมื่นจันทบุรีสุรโชติพันธุ์
- สมเด็จพระนางเจ้าสุภัททันตาภรณ์
- พระองค์เจ้าอรทัยเทพกัญญา
- พระองค์เจ้านารีรัตนา
- สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช
- สมเด็จพระบรมเชษฐาธิราชเจ้าบรมวงศ์เธอเธอ กรมหมื่นจันทบุรีสุรโชติพันธุ์
- กรมพระสมมตอมรพันธุ์
- กรมหมื่นนิวศิธรบรรพต

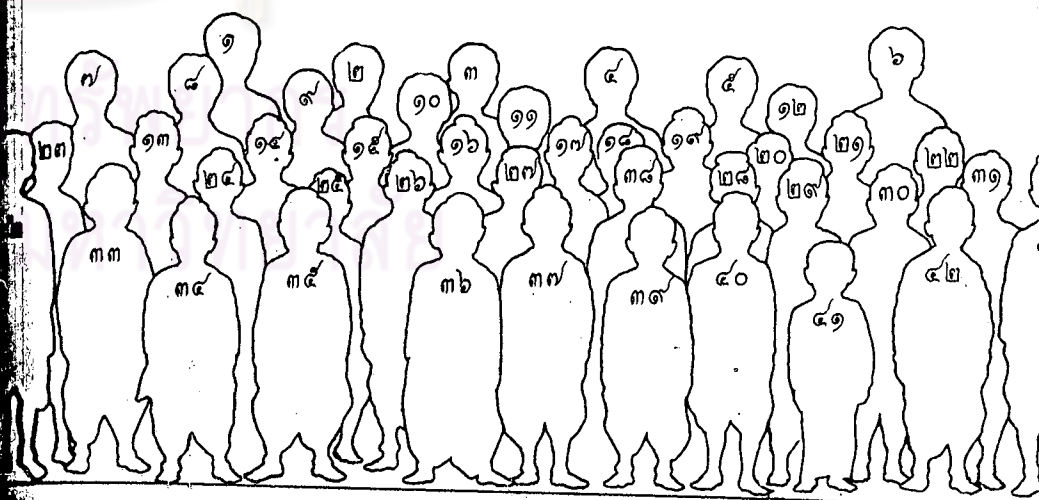
- ๒๓. กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา
- ๒๔. สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ
- ๒๕. พระองค์เจ้าบุษบันบัวผัน
- ๒๖. กรมขุนมรุพงษ์ศิริพัฒน์
- ๒๗. พระองค์เจ้าทรงคราญอุดมดี
- ๒๘. กรมพระนารายณ์ประพันธ์พงศ์
- ๒๙. สมเด็จพระบรมเชษฐาธิราชเจ้าบรมวงศ์เธอเธอ กรมหมื่นจันทบุรีสุรโชติพันธุ์
- ๓๐. สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า
- ๓๑. พระองค์เจ้ากัญจนาร
- ๓๒. พระองค์เจ้าศรีเสาวภาคย์
- ๓๓. พระองค์เจ้าเสาวภาคย์พรหม
- ๓๔. พระองค์เจ้าประสารศรีโส
- ๓๕. สมเด็จพระบรมเชษฐาธิราชเจ้าบรมวงศ์เธอเธอ กรมหมื่นจันทบุรีสุรโชติพันธุ์
- ๓๖. กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย
- ๓๗. พระองค์เจ้าประพาฬศรี
- ๓๘. สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์
- ๓๙. พระองค์เจ้าพวงสร้อยสอาง
- ๔๐. พระองค์เจ้าไขไขดวง
- ๔๑. พระองค์เจ้าประไพศรีสอาด
- ๔๒. กรมหลวงทิพยรัตนกิริฎกุลณี
- ๔๓. สมเด็จพระปิตุจฉาเจ้าสุทมาลมารศรี

(จดตามพระอัฐิของ ม.จ. สุวงศ์ศรี โสภางค์)

๑. พระราชโอรส พระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระราชโอรสพระราชธิดา ในรัชกาลที่ ๕ ฉายเมื่อต้นรัชกาลที่ ๕

๒. กรมพระสมมตอมรพันธุ์ เมื่อทรงพระเยาว์ก่อนโสกันต์

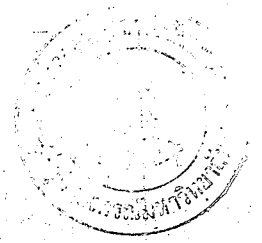

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

๓. เจ้าจอมมารดาหุ่น (ท้าวทรงกันดาล) พระมวารดาในกรมพระสมมตอมรินทร์

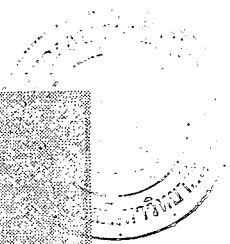
๔. กรมพระสมมตอมรพันธุ์ขณะ เป็นพระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ

ศูนย์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ
(กรมพระสมมตอมรพันธุ์)

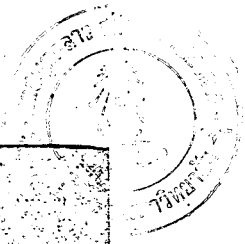
ต้นราชสกุลสายวังหลวง ร. ๔
(ราชสกุล สวัสดิกุล)

กรมพระสมมตอมรพันธุ์

(พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ ต้นราชสกุล "สวัสดิกุล ณ อยุธยา" พระราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔)

๖. กรมพระสมมตอมรพันธุ์ขณะดำรงพระยศกรมขุน

กรมขุนสมมตอมรพันธุ์

๑๗. กรมพระสมมตอมรพันธุ์ขณะดำรงพระยศกรมหมื่น

กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์

๔. กรมพระสมมตอมรพันธุ์เมื่อทรงได้รับพดยศเทียบเท่าเปரியู ๕ ประโยค

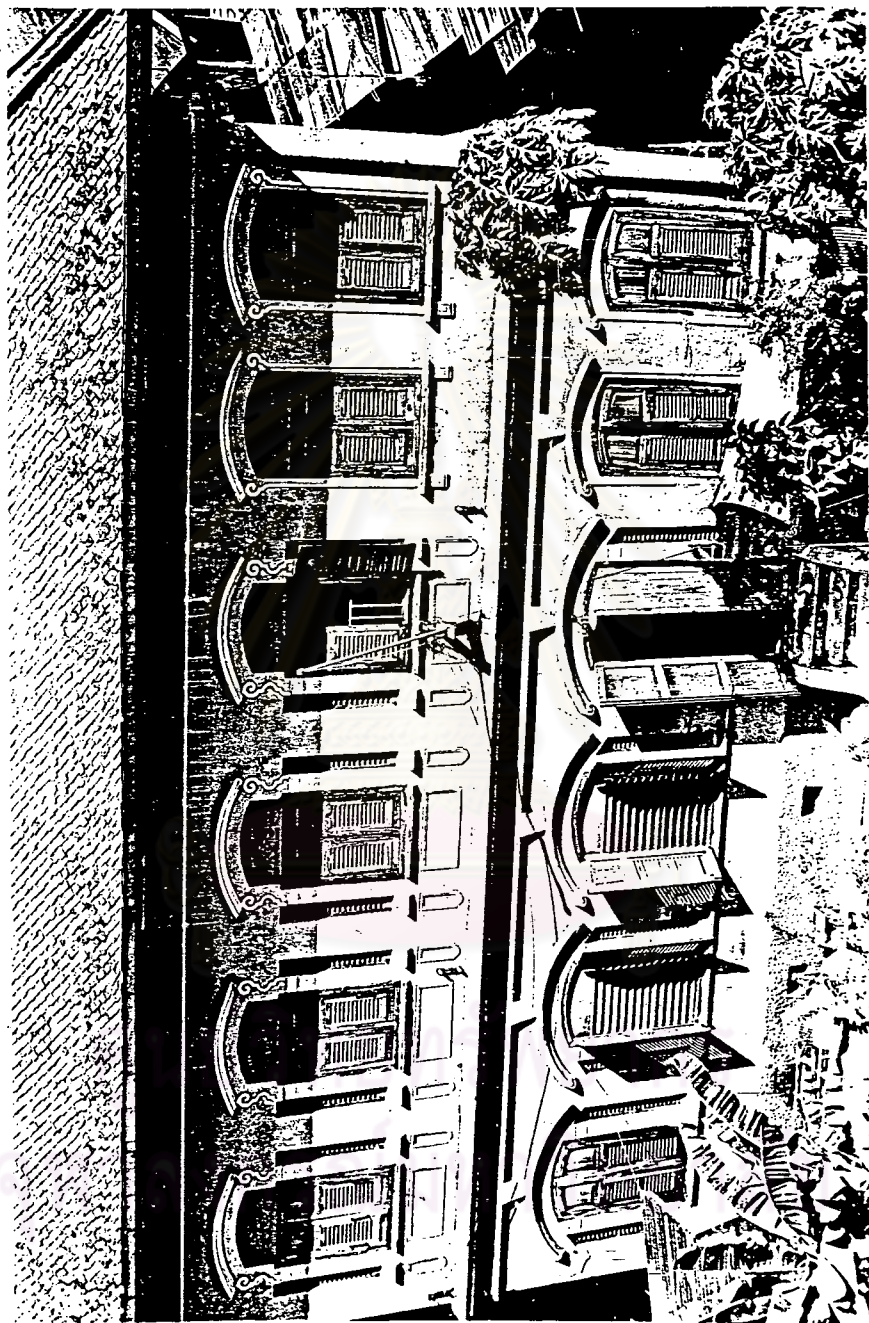

๔. ภาพเขียนของกรมพระสมมตอมรินทร์ ที่ ร.ร. เทเวศรวิทยาลัย

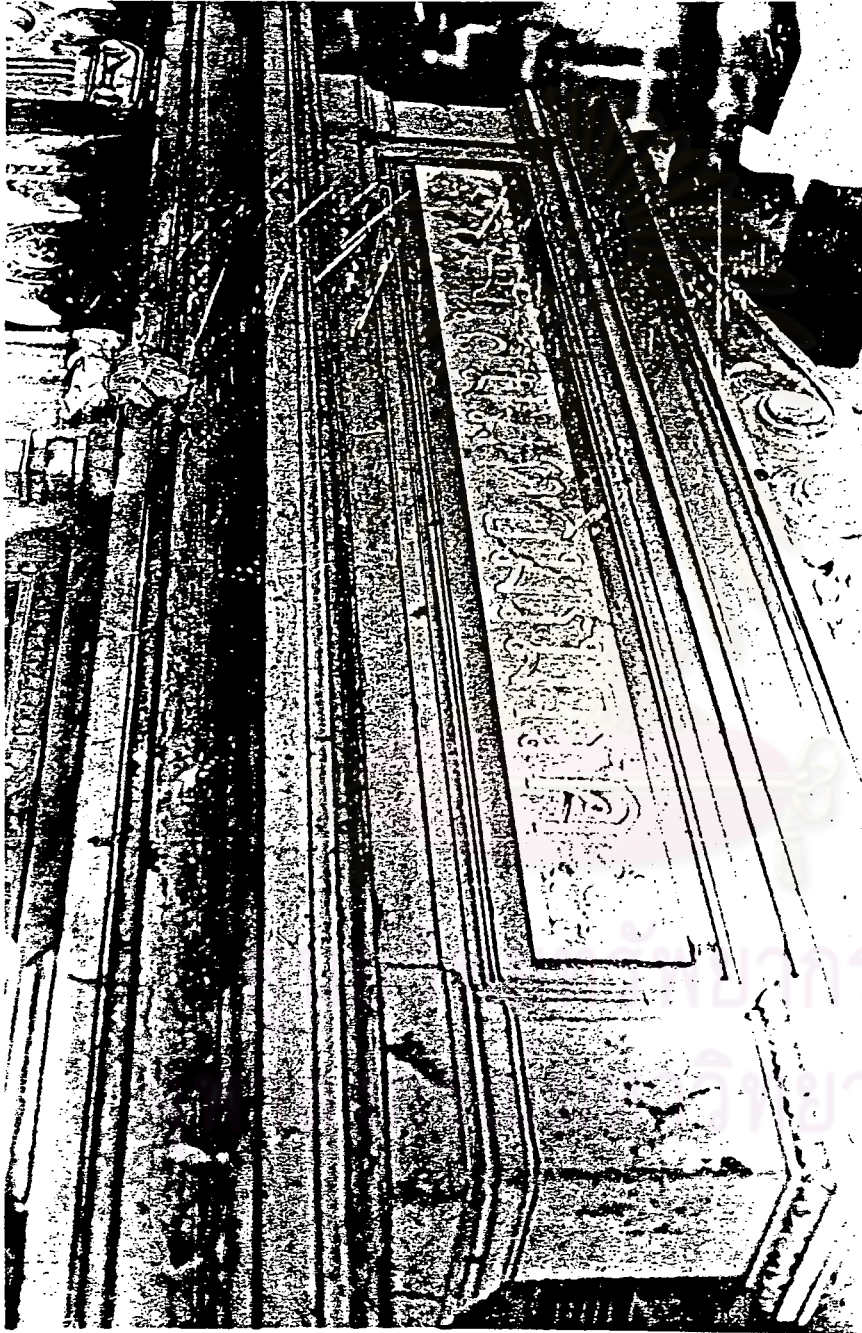

๑๗

๑๐. วังกรมพระสมมตอมรพันธุ์ ที่หลัง ร.ร. เทเวศรวิทยาลัย

๑๑. สะพานสมมตอมรรคที่ทรงรับภาระก่อสร้างซ่อมแซมจากสะพานเดิมไว้
เป็นอนุสรณ์ในย่านที่พระองค์ประทับอยู่

๑๒. ศาลกรมพระสมมตอมรพันธุ์ ที่ ร.ร. เทเวศรวิทยาลัย

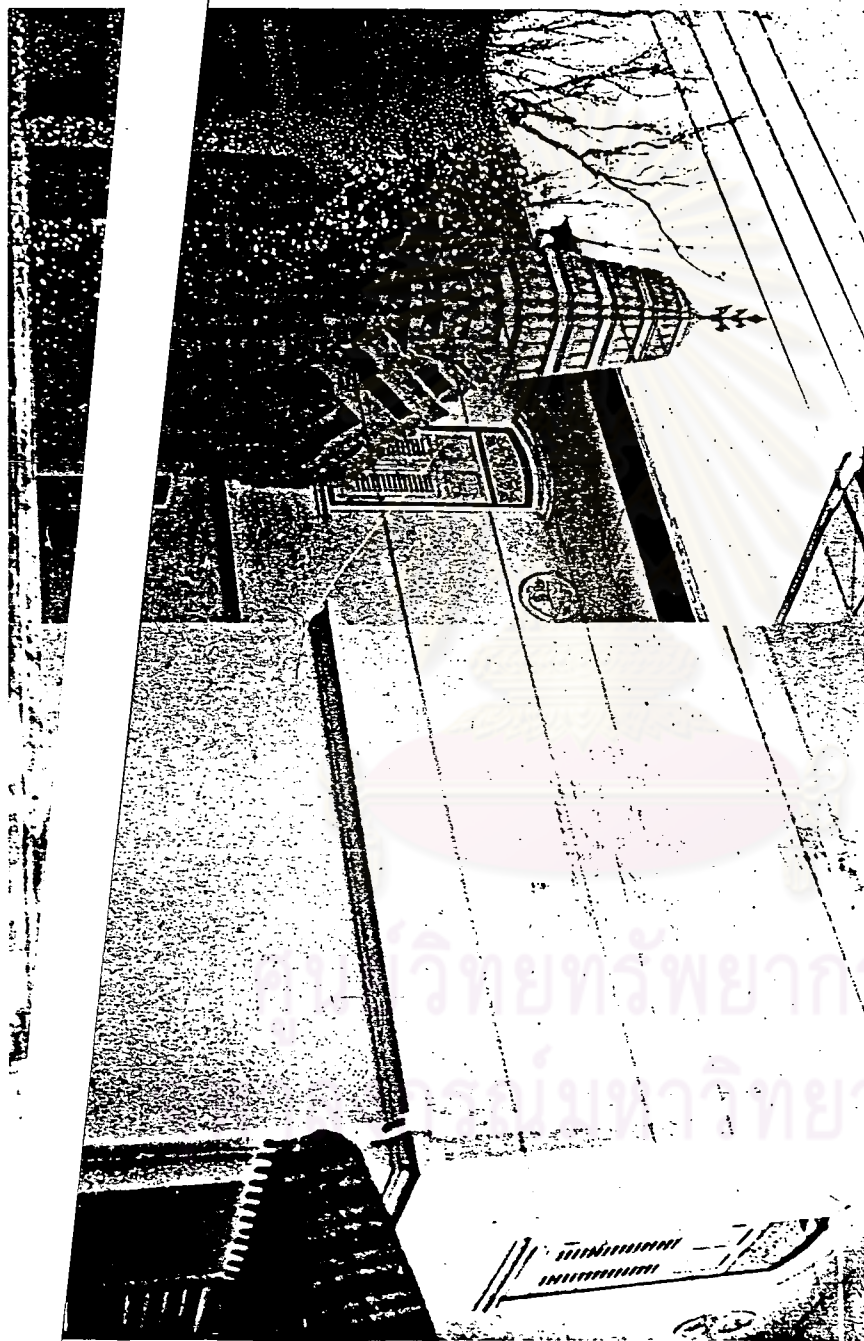

๑๓. หอสมุดนตู่เก่า วัดเทพธิดารามซึ่งเคยเป็น ร.ร. วัดเทพธิดารามซึ่ง
กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงก่อตั้งมาก่อน

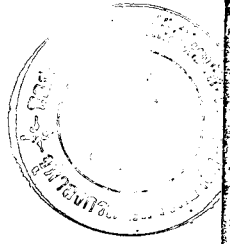
ทรัพยากร
วิทยาลัย

๑๔ เจดีย์ของกรมพระสมมตอมรพันธุ์ หน้ากุฏิโสดาภิหาร วัดมกุฏกษัตริยาราม

ศูนย์วิทยุโทรคมนาคม
กรมบริหารวิทยุ

๑๖... ปกงานพระนิพนธ์ของกรมพระสมมตอมรพันธุ์

จดหมายเหตุ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เสด็จประพาสแหลมมลายู

คราว ร.ศ. ๑๐๕ ร.ศ. ๑๑๓ ร.ศ. ๑๑๕ ร.ศ. ๑๒๔ ร.ศ. ๑๒๘

มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ

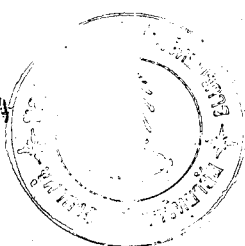
ให้พิมพ์พระราชทานเนื่องในการบำเพ็ญพระราชกุศล

เมื่อสมเด็จพระอนุชาธิราช เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงนครราชสีมา

เสด็จทวงคตมาถึงบัญชาสมวาร

ณวันที่ ๓๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๖๗

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

๑๗. หน้าปกในงานพระนิพนธ์ของกรมพระสมมตอมรพันธุ์

๒๓๖. ๑๕๑๓
ปี ๑๐ ๗

๑๐๕ ๑๓๖๖

บรรณคดีฉลวยสร

ประกาศการพระราชพิธี

เล่ม ๑

สำหรับพระราชพิธีประจำปี

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ๗
ทรงเรียบเรียง

ข้าราชการกรมราชเลขาณการ ให้พิมพ์ครั้งแรก

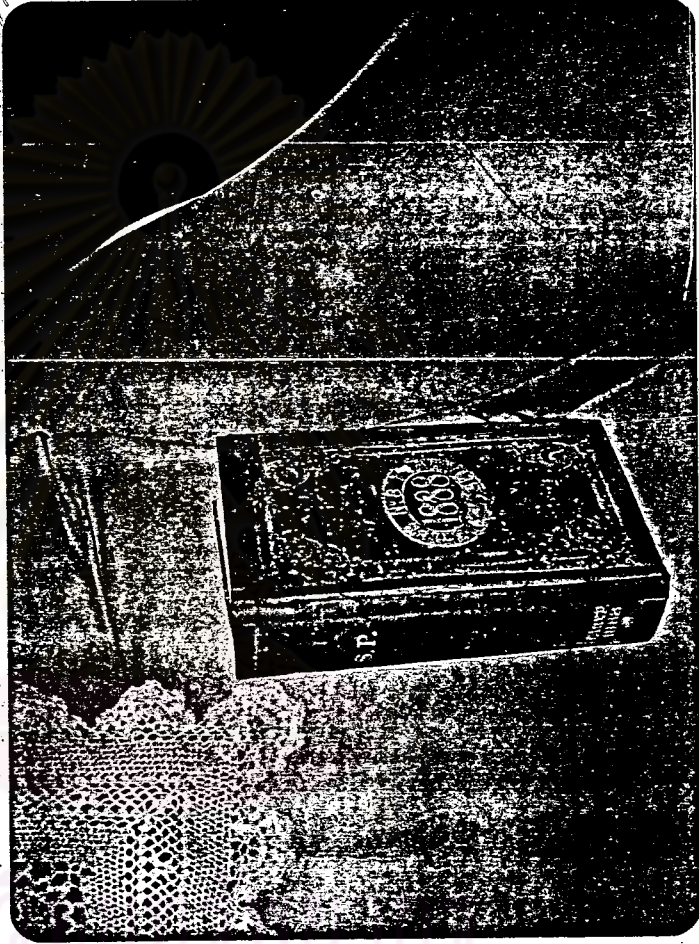
สนองพระคุณในงานพระศพ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ๗

พิมพ์ที่โรงอักษก พ.ศ. ๒๔๕๘

พิมพ์ที่โรงพิมพ์ไทย ณสถานยศเส

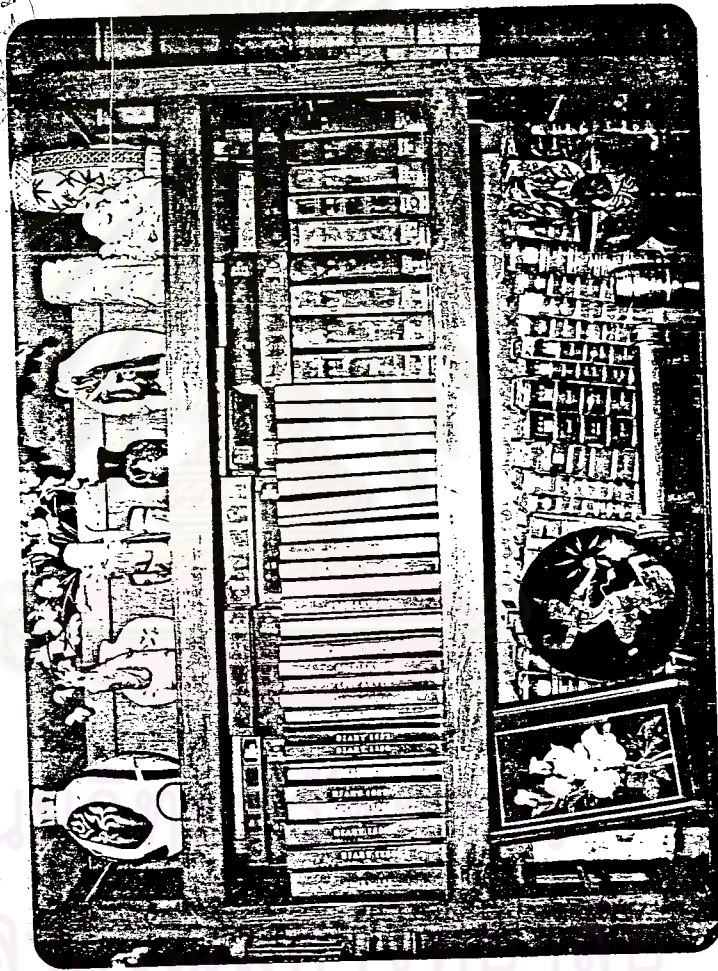
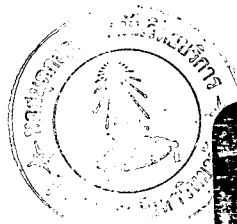
๑๐๕๑๑

๑๘. บ้านที่กส่วนพระองค์ กรมพระสมมตอมรพันธุ์

ศูนย์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

๑๔. บันทึกส่วนพระองค์ ๓๒ เล่ม

คุณ
จุฬาล

ประกาศจัดการ หอพระสมุดวชิรญาณ ร.ศ. ๑๒๔

มีพระบรมราชโองการ ดำรัสเหนือเกล้าฯ ให้ประกาศ
 ทราบทั่วกันว่า เมื่อเดือนตุลาคม ร.ศ. ๑๒๓ ทรงบำเพ็ญ
 พระราชกุศล ถวายพระเดชพระคุณ ในพระบาทสมเด็จพระจอม
 เกล้าเจ้าอยู่หัว ในโอกาสที่สมเด็จพระบรมชนกนาถ พระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว บรรจบครบร้อยปี มีพระ
 ราชประสงค์ จะทรงสถาปนา การ ย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งจะมี
 การ ประโยชน์แก่สมเด็จพระเกียรติยศ. ในพระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระราชดำริเห็นว่า เมื่อรัตนโกสินทร
 ศก ๓๐๐ ได้พร้อมพระราชหฤทัยกับพระราชโอรส และพระ
 ธิดาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้จัด
 หอพระสมุดวชิรญาณ ซึ่งเป็นที่รวบรวมหนังสือภาษาไทย
 และภาษาต่างประเทศ ขึ้นไว้ เป็นที่เฉลิมพระเกียรติยศในพระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และหอพระสมุดวชิรญาณ นั้น
 แม้การที่ได้จัด มาจนบัดนี้ เป็นแต่หอสมุดสำหรับ ผู้ซึ่งได้
 เลือกสรรเข้าเป็นสมาชิกก็ดี ก็เห็นได้ว่าได้ทำให้เกิดประโยชน์
 แก่วิชาความรู้ ไปอันมากอยู่แล้ว ถ้าจะขยาย การ หอสมุด
 กว้างขวาง ให้เป็นหอสมุดใหญ่สำหรับพระนคร ให้เป็นที่
 ศึกษาค้นคว้าของประชาชนที่จะแสดงหาประโยชน์ต่าง ๆ
 อันจะได้ ในการอ่านหนังสือ หอพระสมุดวชิรญาณ คงจะเป็น
 การ ประโยชน์อย่างสำคัญอันสมควรแก่พระราชประสงค์ ที่จะทรง
 เสด็จพระเกียรติยศ ถวายพระเดชพระคุณ ในพระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในครั้งที่ได้ ทรงพระราชดำริเห็นแล้ว
 ได้ทรงหาหรือพระราชโอรสและพระราชธิดา ในพระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็เห็นชอบตามพระราชบริหารทุก
 พระองค์ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แก้ไขจัดการ
 หอพระสมุดวชิรญาณให้เป็นหอสมุดสำหรับพระนคร ตั้งชื่อ
 ต่อไปในประกาศนี้

- ข้อ ๑ ให้หอพระสมุดวชิรญาณ เป็นหอหลวงสำหรับแผ่นดิน
- ข้อ ๒ ให้ยกการ และหนังสือต่าง ๆ และหอพุทธศาสนา
 ศึกษาศาสตร์ นอกจากสิ่งของ และคำภีร์ พระไตรปิฎก สำหรับวิชา
 เบญจสมปิตร นั้น มารวมไว้ใน หอพระสมุดวชิรญาณ
- ข้อ ๓ ให้รวมคำภีร์ พระไตรปิฎก และหนังสือต่าง ๆ ซึ่ง
 อยู่ในหอพระมณฑปธรรม มาไว้ใน หอพระสมุดวชิรญาณ
 เว้นแต่คำภีร์ พระไตรปิฎก ฉบับทองใหญ่ อันได้ส่งถวาย
 ในรัชกาลที่ ๓ ซึ่งเป็นหนังสือเดิมสำหรับหอพระมณฑป
 ธรรมนั้น ให้คงเก็บรักษาไว้ในหอพระมณฑปธรรมต่อไป
- ข้อ ๔ หนังสือในหอพระสมุดวชิรญาณ ต่อไปให้จัดเป็น
 ๓ ประเภท คือ
 - (๑) หนังสือแพก พระพุทธศาสนา คือไม่ว่าหนังสือเขียน
 งาน ฤๅพิมพ์ ไม่ว่าในภาษาไทย ฤๅบรรดาที่เป็นหนังสือ
 พระพุทธศาสนาให้จัดไว้ในแพกนี้
 - (๒) แพกหนังสือไทย คือ นอกจากหนังสือแพก
 พระพุทธศาสนา บรรดาหนังสือในภาษาไทย หรือตัวหนังสือไทยทุก
 (คือ ฉะฉวน, เขมร, เวียดนาม) ซึ่งนับในบุคคลจำพวกไทย
 ให้จัดไว้ในแพกนี้

- (๓) แพกหนังสือต่างประเทศ คือ หนังสือภาษาต่าง
 ประเทศให้จัดไว้ในแพกนี้
 - ข้อ ๕ เงินสำหรับใช้จ่ายในการ หอพระสมุดวชิรญาณ ต่อไป
 ให้จ่ายเงิน พระคลัง ตามจำนวนที่ได้กำหนดเป็นครั้ง เป็น
 คราวว่าเป็นจำนวนควรจ่ายมีเท่าใด เป็นเงินที่รัฐบาล
 ออกหมุน หรือ สมุดนั้น นอกจากนั้นค่าธรรมเนียมที่ได้ในหอ
 สมุดนั้นเท่าใด ก็ให้ใช้จ่ายในการ หอพระสมุดวชิรญาณ นั้น
 - ข้อ ๖ การปกครอง หอพระสมุดวชิรญาณ ต่อไป ให้มี
 สถานายก ๓ กรรมกร ๕ รวมเป็นกรรมการสภา ๘ นาย
 เป็นพนักงานปกครอง และกรรมการ ๕ นายนี้ จะได้ทรง
 พระกรุณาโปรดเลือกและตั้ง ตามแต่จะทรงพระราชดำริเห็น
 ผู้ใดสมควร และให้กรรมการ มีตำแหน่ง อยู่ในกรรมการ สภา
 คนละ ๓ ปีเป็นกำหนด แต่เมื่อจะมีให้เปลี่ยน กรรมการ พร้อม
 กันหมดในคราวเดียว จึงกำหนดไว้ ให้เปลี่ยน ทอชกันไปทุก
 ส่วนตำแหน่ง สถานายกนั้น ให้อยู่ในตำแหน่งในมี ๓ เป็นกำหนด
 และเมื่อถึงคราวจะเปลี่ยน สถานายก ให้กรรมการ เลือกใน
 กรรมการ ด้วยกัน ว่าผู้ใดสมควรจะเป็นสถานายกต่อไป
 ได้ ในมีหน้า เมื่อทรงพระราชดำริเห็นชอบด้วยที่จะได้ทรง
 พระกรุณาโปรดตั้งผู้เป็น สถานายก
 - ข้อ ๗ พนักงาน หอพระสมุดวชิรญาณ นอกจากกรรมการ ที่
 ได้กล่าวมาแล้วให้มีบรรณาธิการ ผู้ช่วยบรรณาธิการ ซึ่งเป็น
 ตำแหน่งข้าราชการ ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดตั้ง และเสนาบดีพนักงาน
 ซึ่งให้กรรมการ สภา มีอำนาจตั้งตามสมควรแก่การ
 - ข้อ ๘ ให้กรรมการ สภา หอพระสมุดวชิรญาณ มีหน้าที่
 เหล่านี้ คือ
 - (๑) ที่ระคิดจัดและตรวจตรา การ หอสมุดนี้ทุก อย่าง
 เพื่อให้การ หอสมุดเจริญเรียบร้อย และเป็นประโยชน์ได้ตั้ง
 พระราชประสงค์
 - (๒) ให้จ่ายเงิน และตรวจตรา
 การ ภายใต้งบประมาณ ในการ หอสมุดนี้
 - (๓) ให้ทำรายงาน ประจำปีกราบ บังคม ทูล บังคมครั้ง ๑ และ
 รายงาน การ คร ซึ่ง มี ขึ้น กราบ บังคม ทูล เปน ครั้ง เป็น คราว
 ตามสมควรแก่การ
 - ข้อ ๙ ให้กรรมการ สภา มีอำนาจที่จะบังคับบัญชาว่ากล่าว
 การ หอพระสมุดวชิรญาณทุก อย่าง ให้พนักงาน ผู้ใหญ่ผู้น้อย
 ในหอสมุดนี้ อยู่ในบังคับบัญชาของ กรรมการ และให้กรรมการ
 สภา มีอำนาจที่จะตั้ง กฎข้อ บังคับ สำหรับ หอสมุดนี้ เพื่อจัดการ
 หอสมุดให้เป็นไปโดยเรียบร้อย
 - ข้อ ๑๐ สถานายก เปน หัวหน้าใน กรรมการ สภา มีหน้าที่
 ที่จะตรวจตราว่ากล่าว การ หอสมุด ในนามของ กรรมการ สภา
 มีอำนาจที่จะเรียกประชุม กรรมการ สภา และถ้าเวลาใด
 สถานายกไม่สามารรถ จะทำการ ตามหน้าที่ได้ ให้มีอำนาจที่
 จะจัด ให้กรรมการ คนหนึ่งคนใด ทำการ แทน สถานายกได้
 เปน ครั้ง เป็น คราว ตามสมควรแก่การ
- ประกาศ มา ณ วันที่ ๑๒ เดือนตุลาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๔
 เป็นวันที่ ๑๓๔๘๕ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

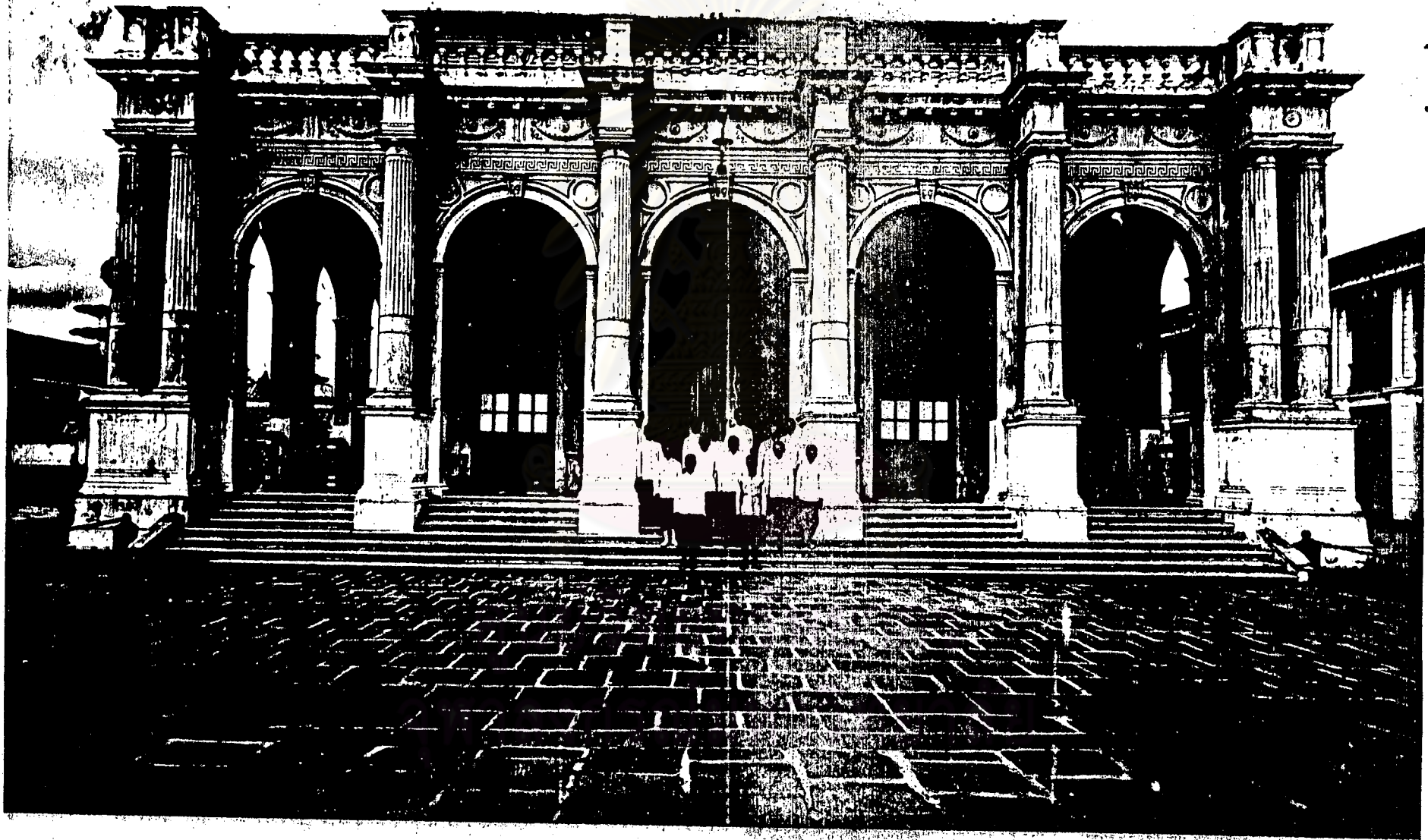
๒๑. หอสมุดสาสนสังคหะ ชั้นบนของพระที่นั่งทรงธรรม วัดเบญจมบพิตร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

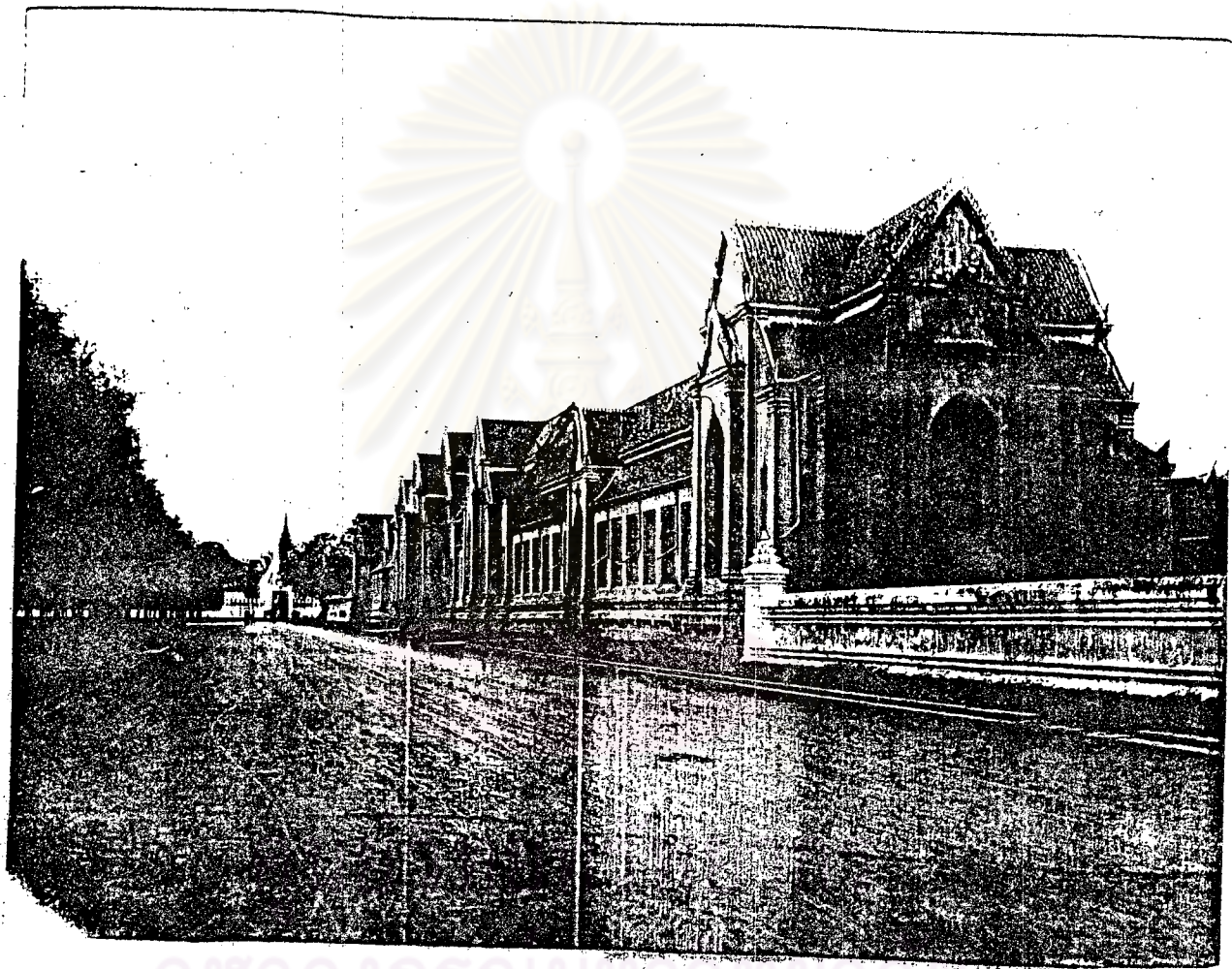
๒๒. หอพระระฆังวัดราชบูรณะ ที่ศาลาการทอไหมสนามคน หรือหอคองกคอง เตี้ย

๒๓. หอสมุดวชิรญาณ ที่ศาลาสหทัยสมาคม หรือหอออกของเคอ ใต้

1911
MAY 11 1911
MAY 11 1911

กรมศิลปากร
๒๕๐๐

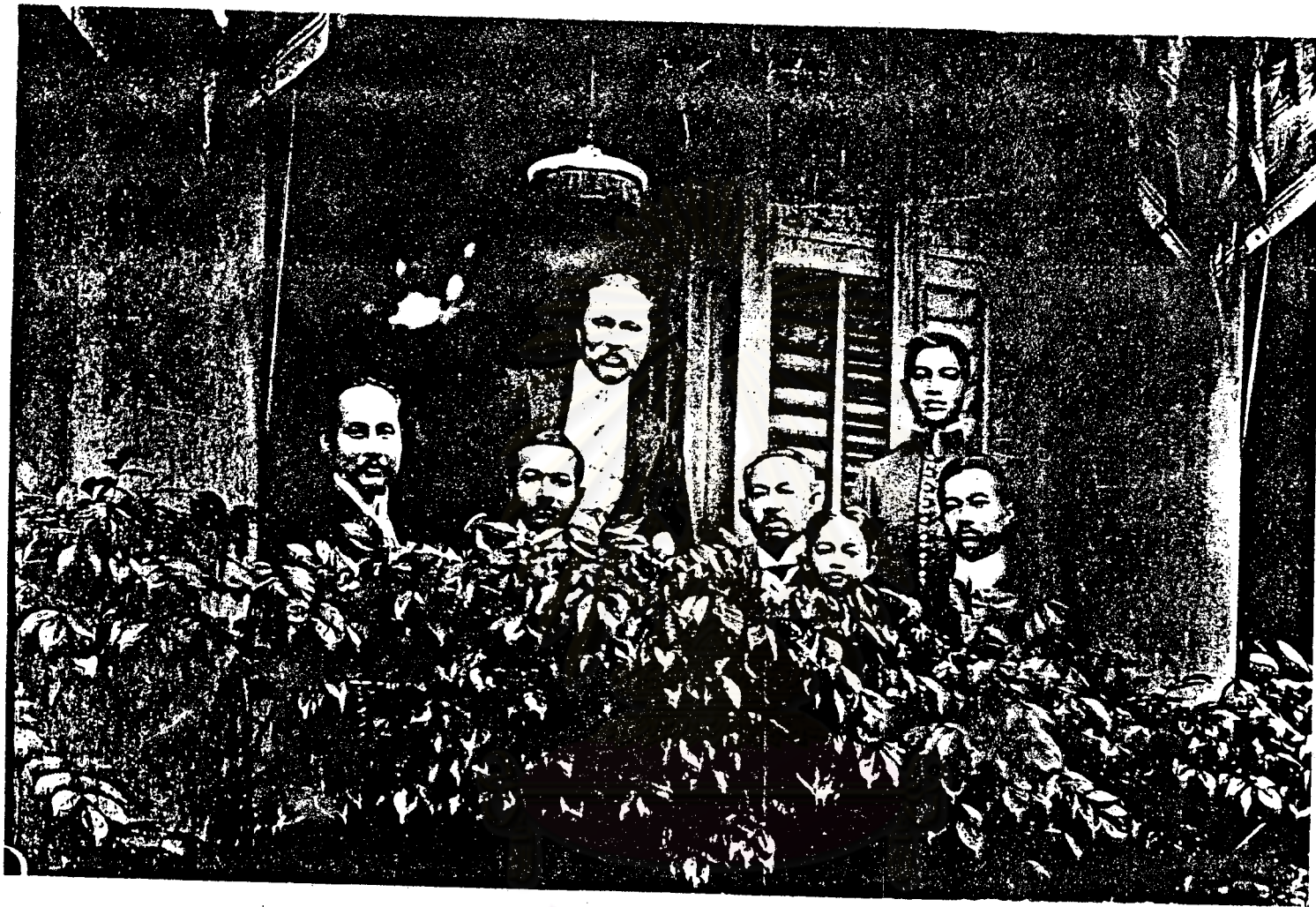

๒๔. ตึกถาวรวัตถุ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Yon:Foto No. ๕๕

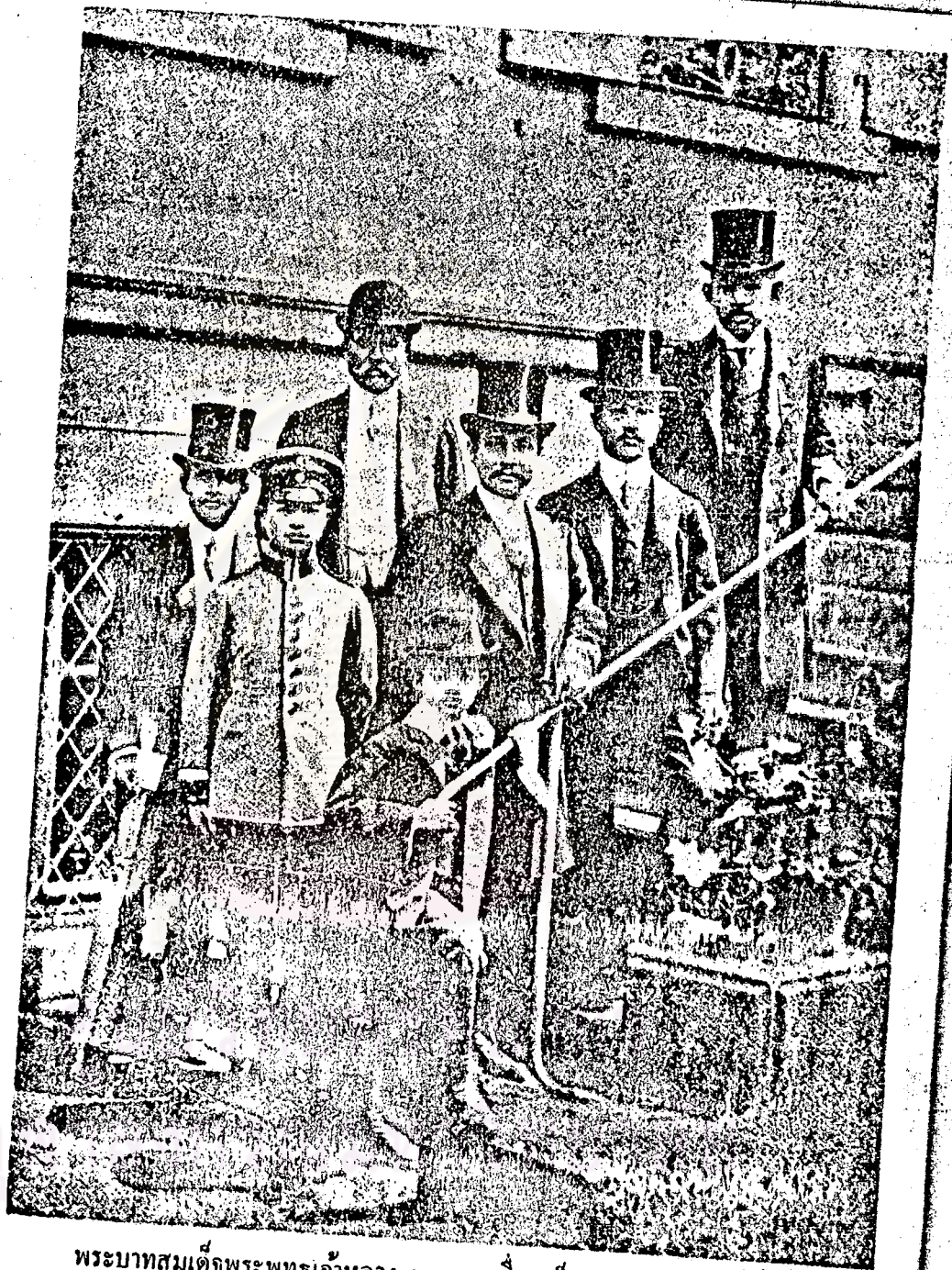
๒๕๐๐

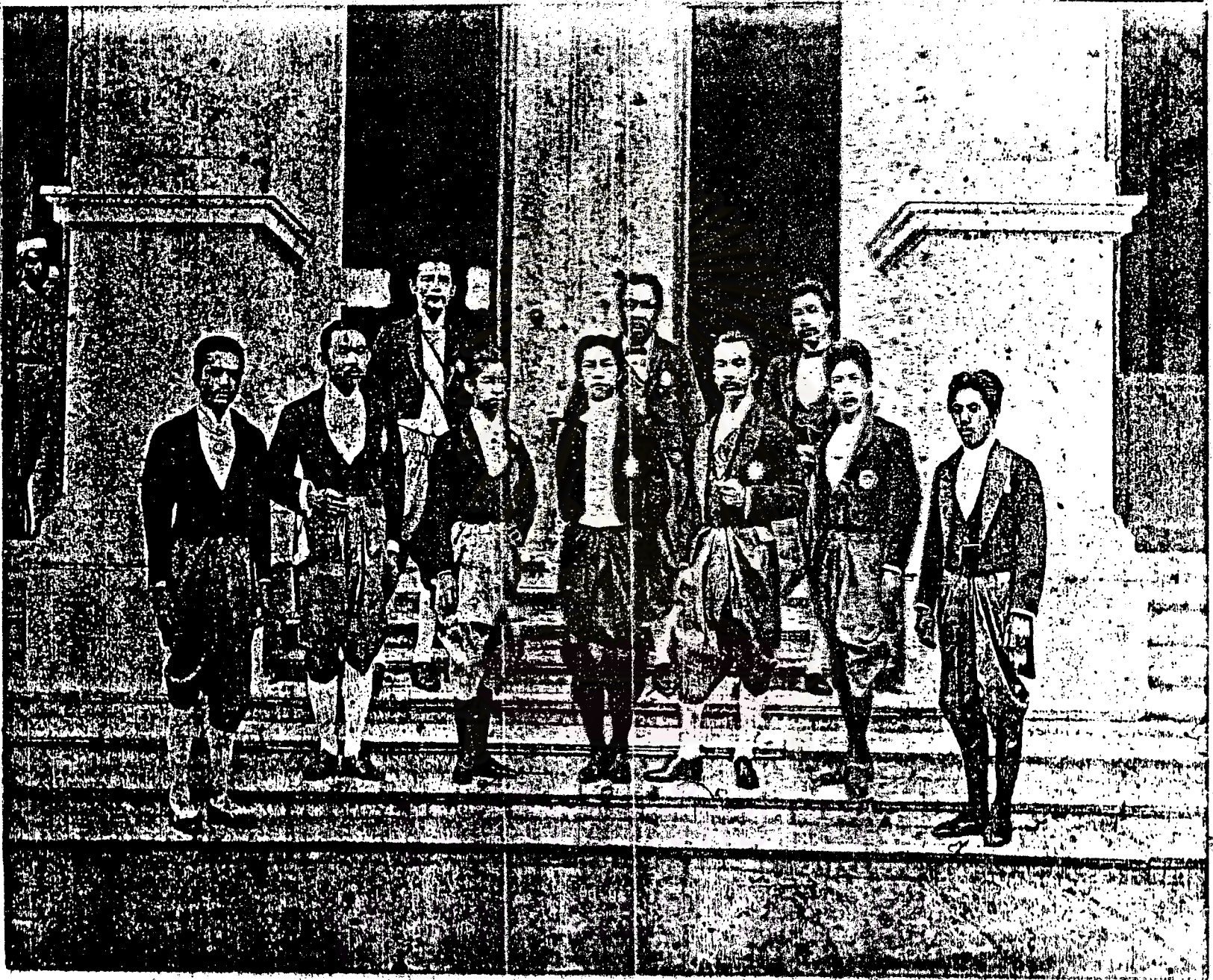
พระบรมรูปทรงฉายคราวเสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๔๕๐
 (จากซ้ายไปขวา) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงหมั้นราชกุมารีวิกิตกุลณี กรมขุนเสวยพิเศตรศุกคัง (สิน) กรมขุนสมเด็จอมรพันธ์
 พระองค์เจ้าอุรุพงษ์ศิริสมโภช พระองค์เจ้าศิริวงศ์วัฒนาเดช (กัม) สมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนเขตตราสรวิชาติ
 H.M. King Chulalongkorn photographed with his brothers, sons and a nephew during his second tour of Europe in 1907.

๑๓

๒๗. กรมพระสมมตอมรพันธุ์และตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ

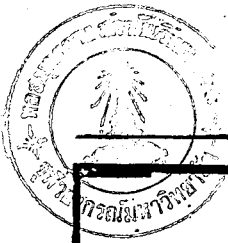

พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ทรงฉายเมื่อเสด็จประเทศยุโรปครั้งที่ ๒
 มีพระบรมวงศ์เชอกรมหลวงสรรพาสาดฯ กรมพระสมมตฯ
 สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์ฯ กรมหลวงราชบุรี และ พระองค์เจ้าอรุณศรี

• 20 •
MUSEUM OF THE UNIVERSITY OF TORONTO

AWB

The three Presidents of the Vajirañāna National Library.
H. R. H. Prince Chao Fa Mahavajiravudh (now H. M. King Rāma VI):
1905-1910.
H. R. H. Prince Sammot Amarabandhu: 1910-15.
H. R. H. Prince Damrong Rajanubhab: since 1915.

ประวัติผู้เขียน

นายวรพจน์ วีรพลิน สำเร็จการศึกษาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาบรรณารักษศาสตร์
จากมหาวิทยาลัยรามคำแหง ปีการศึกษา ๒๕๒๑ ปัจจุบันรับราชการอยู่ที่วิทยาลัยเทคโนโลยี
และอาชีวศึกษา วิทยาเขตเกษตรจันทบุรี จังหวัดจันทบุรี

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย